

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

अनुसन्धान आफैँमा एउटा महत्त्वपूर्ण र जटिल कार्य हो । यसले नयाँ कुराको खोजी गर्ने पनि गर्दछ । कुनै पनि तथ्य पत्ता लगाउन वा पुरानै तथ्यको पुनरावलोकन र पुनर्व्याख्या गर्ने कार्यलाई अनुसन्धान भनिन्छ । अनुसन्धानलाई खोज गर्ने वैज्ञानिक कला पनि भनिन्छ । अनुसन्धान शब्द अनु+सम्+धा+अन बाट मिलेर बनेको शब्द हो, जसको अर्थ कुनै विचार वा धारणाका सम्बन्धमा राम्ररी खोज गर्नु भन्ने हुन्छ (भट्टराई, २०६८ : १) । नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) मा अनुसन्धानको अर्थ शुद्ध पार्ने वा चोख्याउने काम, कुनै विषयमा गहन अध्ययनका साथ गरिने खोज भनेर प्रस्ट्याइएको छ । त्यसैगरी प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश (२०६१) मा कुनै कुराको खोज, जाँचबुझ, खोजपूर्ण अध्ययन, अन्वेषण र शोध भनी अर्थलाई परिभाषित गरिएको पाइन्छ ।

भाषा विचार विनिमयको साधन हो । कुनै पनि व्यक्तिले आफ्ना विचार वा भावनालाई भाषाका माध्यमद्वारा एक व्यक्तिका भावना वा विचार अर्को व्यक्तिसँग साटासाट गर्ने माध्यम नै भाषा हो । भाषासँग सम्बन्धित भएर गरिने अनुसन्धानलाई भाषिक अनुसन्धान भनिन्छ । कुनै पनि भाषाका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गरेर त्यसलाई समृद्ध र सक्षम बनाउनु नै अनुसन्धानको मुख्य ध्येय रहेको पाइन्छ । भाषिक अनुसन्धानको क्षेत्र व्यापक र विस्तृत रहेको छ । किनभने भाषाको इतिहास, क्षेत्र, तह जस्ता विविध विषयलाई अध्ययनको दायरा बनाइएको हुन्छ । त्यसले भाषामा नयाँ-नयाँ कुराको खोज अन्वेषण गर्ने कार्य भाषिक अनुसन्धानले गर्दछ । अनुसन्धानका विभिन्न चरणहरू हुन्छन्, जुन चरणहरू निश्चित समय सीमाभित्र पुरा गरिसकेपछि त्यसको व्यवस्थित एवम् तर्कसङ्गत प्रक्रियाको अवलम्बन गरी नयाँ तथ्य पत्ता लगाउने वा पुराना तथ्यको पुनःव्याख्या गर्ने काम नै शोधपत्र लेखन हो ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर स्नातकोत्तर सेमेस्टर प्रणालीमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले नेपाली शिक्षा ५४४ पाठ्यांशको

प्रयोजनार्थ शोधपत्र तयार गर्नुपर्ने भएकाले नारायण ढकालद्वारा लिखित 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

शैलीलाई भाषिक कलाको एउटा सशक्त अङ्गको रूपमा लिइन्छ । शैलीविज्ञान त्यही भाषिक कलाको विश्लेषण गर्ने माध्यम हो । तसर्थ शैली काव्यात्मक घटकका रूपमा रहेर कार्य गर्दछ । भाषा शिक्षणको महत्त्वपूर्ण घटकका रूपमा शैलीलाई लिन सकिन्छ । किनभने शैलीको अध्ययन विना भाषाशिक्षण अधुरो र अपुरो हुने प्रबल सम्भावना रहन्छ । कुनै पनि कृति रचना गर्नुपूर्व साहित्यको विधालाई राम्ररी अध्ययन गरी त्यसमा के-कस्तो शैलीको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ/हुँदैन भनी अध्ययन विश्लेषण गर्दा कृति सान्दर्भिक हुन्छ । यथापि यस्ता कुराको राम्ररी अध्ययन विश्लेषण नगरिँदा कृति उपयुक्त देखिँदैन । प्रस्तुत कृति रचना गर्ने क्रममा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन नगरिएका हुँदा यहाँ 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा शैलीवैज्ञानिक आधारमा भाषिक चयन, अग्रभूमि निर्माण र तिनको सौन्दर्यात्मकका आधारमा उपन्यासको व्याख्या विश्लेषण गर्ने अठोट व्यक्त गरिएको छ ।

नारायण ढकालद्वारा लिखित 'प्रेतकल्प' उपन्यास सामाजिक घटनामा आधारित उपन्यास हो । यो उपन्यास गद्य शैलीमा लेखिएको भए तापनि कतै पद्यमा पनि लेखिएको छ । समग्रमा यस उपन्यासमा दुबै शैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । तसर्थ यस उपन्यासमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने क्रममा शैलीमा नयाँ आयाम थप्नुका साथसाथै शैलीविज्ञानसँग सम्बन्धित समस्याहरू समाधान गर्न केही हदसम्म पृष्ठपोषण/मार्गनिर्देशन गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धानबाट शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका क्षेत्रमा केही आधार प्रदान गर्न सहयोग गरेको छ ।

१.२ समस्याकथन

शैली एउटा अत्यन्त व्यापक अवधारणा हो, जसले वैज्ञानिक विश्लेषणभित्र साहित्य शास्त्र सौन्दर्यशास्त्रका सम्पूर्ण मान्यताहरू समाहित हुन्छन् । शैली भनेको विशिष्ट किसिमको भाषिक प्रयोग हो । कुनै पनि साहित्यिक शैलीको मूल आधार भाषा हो र त्यही भाषा प्रयोगका चमत्कार विशेष, प्रवृत्ति विशेष र छनक, विशेषणका ढङ्गढाँचा, सौन्दर्य वा कला नै शैली हो । भाषाविज्ञानको सहयोग लिएर साहित्यको शैलीपरक अध्ययन गर्ने शास्त्र वा विधा नै शैलीविज्ञान हो, जसको पद्धति भाषापरक र दृष्टिपरक हुन्छ । शैलीविज्ञान

साहित्यिक भाषाका विविध प्रयोगहरूको अध्ययन विश्लेषणमा केन्द्रित हुन्छ । शोध शीर्षकले समस्याको सङ्केत गर्दछ । कुनै पनि अनुसन्धेय विषयवस्तुलाई नै समस्याका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । समस्याकथन भन्नु नै शोधशीर्षकमा रहेको उद्देश्य अनुसारका शोधप्रश्नहरू नै हुन् । त्यसैले प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन निम्नलिखित समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ :

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका लागि निम्नलिखित समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ :

- (क) 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा शब्द र वाक्यहरूको चयन के कसरी गरिएको छ ।
- (ख) 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माण कसरी गरिएको छ ?
- (ग) 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक भूमिका के-कस्तो छ ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

शोधकार्यको निश्चित लक्ष्य र उद्देश्य हुन्छ । समस्या कथनमा उठाइएका मूलभूत प्रश्नहरूको समाधान गर्नु नै शोधकार्यको उद्देश्य हो । कृतिको लेखनका समस्याहरूमा आधारित भएर उपन्यासकार नारायण ढकालद्वारा लिखित 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्नुका निम्न लिखित उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ :

- (क) 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्द र वाक्य चयनको अध्ययन गर्नु,
- (ख) 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको खोजी गर्नु,
- (ग) 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक भूमिकाको अध्ययन गर्नु,

१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता

कुनै पनि साहित्यिक कृतिको कृतिपरक, वस्तुपरक, भाषावादी, सिद्धान्त र कलावादी पद्धतिको अध्ययन गर्नका लागि पनि मनोवैज्ञानिक अध्ययनलाई महत्त्वपूर्ण पक्षका रूपमा लिइन्छ । कुनै पनि कृतिको आन्तरिक पक्षको गहन विश्लेषण तथा लेखकको वास्तविक

भावनालाई प्रकट गर्न पनि शैलीवैज्ञानिक अध्ययनले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । यसका साथै कृतिको व्यवस्थित, सङ्गठित, वस्तुगत, स्तरीकरण र मानकीकरण अध्ययन विश्लेषणका लागि अहम् भूमिका रहेको छ । एउटा साहित्यिक विधालाई अर्को साहित्यिक विधाबाट अलग्याएर हेर्न पनि शैलीविज्ञानले सहयोग गरेको पाइन्छ । कृतिको सौन्दर्यको उद्घाटन गर्न कृतिमा प्रयुक्त भावनाको नवीनतम शैलीको अध्ययन विश्लेषणको लागि पनि मनोवैज्ञानिक अध्ययनको आवश्यकता रहेको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा उपन्यासका प्रयुक्त कृतिको अध्ययन गर्ने सिलसिलामा कथानक र पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नुका साथै भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । भाषाको कलात्मक र सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिसम्बन्धी ज्ञान प्राप्त गर्न पनि सहयोग गर्दछ । यस अध्ययनमा 'प्रेतकल्प' उपन्यासको भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका साथै शैली चिह्नहरूको आधारमा व्यापक रूपमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ, जुन विभिन्न दृष्टिकोणबाट उपन्यासलाई स्तरीकरण, मानकीकरण, सुव्यवस्थित र सुनियोजित ढङ्गले अध्ययन गरिने हुँदा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्न चाहने इच्छुक वा जिज्ञासु पाठकवर्ग, एवम् अनुसन्धानकर्ताका लागि यस अध्ययनले मार्गदर्शन गर्नेछ । यस अध्ययनबाट अनुसन्धानकर्ताको व्यक्तित्व विकासका लागि उचित पथप्रदर्शन गर्ने कार्य गर्नेछ ।

१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन

शोधपत्रमा निर्धारित शीर्षक अन्तर्गत कुन-कुन पक्षको अध्ययन गर्ने हो सो किटानी गर्नुलाई शोधकार्यको सीमाङ्कन भनिन्छ (भण्डारी र ओझा, २०६८ : १२८) । सीमाङ्कनले अध्ययनलाई के-कति विषयको अध्ययन गर्ने, के-कति विषयको अध्ययन नगर्ने भनी किटान गरेको पाइन्छ । शोधशीर्षकको क्षेत्र र सीमाभित्र रहेर अध्ययन विश्लेषण गरे मात्र शोध व्यवस्थित हुन्छ । शोधशीर्षकको निश्चित सीमाभन्दा बाहिर रहेर कार्य गरेमा अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त गर्न सकिँदैन । निश्चित सीमाभित्र रही अध्ययन विश्लेषण गर्नाले अध्ययनको उद्देश्यलाई सफलतापूर्वक पुरा गर्न सहयोग प्रदान गर्दछ । प्रस्तुत यस शोध अध्ययनका क्रममा प्रतिनिधिमूलक शब्दलाई आधार मानेर व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैले अध्ययनलाई उचित तवरले सीमाङ्कन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

प्रस्तुत शोध निम्नलिखित सीमाभित्र सीमित रहेको छ :

- (क) प्रस्तुत अध्ययन 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शब्द र वाक्य चयनमा सीमित रहेको छ ।
- (ख) प्रस्तुत अध्ययन 'प्रेतकल्प' उपन्यासको अग्रभूमि निर्माणको खोजी गर्नुमा केन्द्रित रहेको छ ।
- (ग) प्रस्तुत अध्ययन 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक भूमिकाको खोजीमा केन्द्रित गरिएको छ ।

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको अध्ययन र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ पूर्वकार्यको अध्ययन

कुनै पनि खोज वा अनुसन्धान कार्यमा संलग्न हुँदा त्यस कार्यलाई सफल तुल्याउन त्यसभन्दा पहिले भए गरेका प्रमुख कार्यहरूको अध्ययन, व्याख्या विश्लेषणबाट आफ्नो शोधकार्यलाई सफलतापूर्वक अघि बढाउन टेवा पुग्दछ, जसले शोधकार्यको खोजी वा लेखाजोखा गरेर अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ । कुनै नयाँ कार्यको थालनी गर्नुपूर्व त्यस कार्यसँग सम्बन्धित के-कस्ता कार्य भएका छन् कि छैनन् भनी खोजी गर्नु नितान्त आवश्यक देखिन्छ । फलस्वरूप सम्बद्ध कार्यले वर्तमानमा गर्न लागिएको शोधकार्यलाई गन्तव्यमा पुऱ्याउनका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ ।

प्रायोगिक भाषाविज्ञानका विविध शाखामध्ये एउटा शाखाका रूपमा शैलीविज्ञान पनि हो । विगतका दिनदेखि आजसम्म आइपुग्दा समयले नेटो काटेभैँ यसले पनि समयअनुकूल आफूलाई स्वतन्त्र विधाका रूपमा स्थापित गरेको पाइन्छ । पूर्वीय एवम् पाश्चात्य जगत्मा भाषाविज्ञानको विकास र अध्ययन अनुसन्धान जुन गतिले अगाडि बढेको पाइन्छ । त्यस अनुरूप नेपाली भाषा साहित्यमा अत्यन्तै न्यून मात्रामा अध्ययन विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । विगतका तुलनामा हाल नेपाली भाषाले केही फड्को मारेको छ । वर्तमानमा आएर वैज्ञानिक आधारमा गद्य र पद्य दुवै विधामा उत्तिकै खोज अनुसन्धान भइरहेको पाइन्छ । साहित्यिक लेखनमा केही प्रगति भए तापनि शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका लागि संस्थागत प्रयास अझै भएको पाइँदैन ।

शैलीवैज्ञानिक अध्ययन एउटा नवीनतम समालोचना प्रणालीका रूपमा हेर्ने गरिएको छ । किनभने विभिन्न समालोचकहरूले आ-आफ्नै ढङ्गबाट रचना गरेका छन् । कृतिपरक समालोचनात्मक अध्ययन तुलनात्मक रूपमा अन्य क्षेत्रमा भन्दा कम भएको पाइन्छ । शैलीवैज्ञानिक अध्ययन अन्य विधाका तुलनामा उपन्यास विधामा बढी मात्रामा भएको पाइन्छ ।

अनुसन्धानका सिलसिलामा सम्बन्धित विषयमा त्यस अघि सम्पन्न गरिएका कार्यहरू (पुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख, प्रतिवेदन) को व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै

कार्यको क्रमवद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । यस कार्यलाई वाङ्मय समीक्षा पनि भनिन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षामा रहेको 'पूर्वकार्य' शब्दले यस विषयमा त्यस अघि भएका कार्यको मूल्याङ्कन भन्ने बोध गराउन यो पदावली बढी प्रचलित छ । पूर्वकार्यको समीक्षामा समस्यासँग सम्बन्धित भएका शैलीवैज्ञानिक अध्ययनसँग सम्बन्धित भएर लेखिएका पाठ्यपुस्तकको समीक्षा र शोधपत्रहरूको समीक्षालाई आधार मानेर 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ ।

प्रस्तुत समस्यासँग सम्बन्धित शैलीवैज्ञानिक अध्ययनको समीक्षा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

२.१.१ पुस्तक समीक्षा

शर्मा (२०४८) द्वारा **शैलीविज्ञान** पुस्तक प्रकाशित गरी शैलीलाई रचनाकारको विशिष्ट रचना वा अभिव्यक्तिका रूपमा चिनाउने काम गरिएको छ । शैलीविज्ञान साहित्यिक समालोचनाको नवीनतम विधा वा प्रकार हो । शैलीविज्ञानलाई भाषावादी सिद्धान्त र पद्धतिका रूपमा देखापरेकोले यसलाई विभिन्न दृष्टिकोण र मान्यताबाट विश्लेषण गरिन्छ । शैलीविज्ञानमा शैलीवैज्ञानिकहरूले यसको प्रारम्भ विन्दुदेखि वर्तमान स्थितिलाई पनि केलाउने कार्य गरेका छन् । उक्त पुस्तकमा शैलीवैज्ञानिक आलोचनाको सिद्धान्त र प्रणाली, उद्देश्य, प्रकृति त्यसको प्रकाश विन्दु, कृतिको भाषा र कलालाई शैलीविज्ञानको प्रमुख क्षेत्र र शैलीवैज्ञानिक आलोचनाका तहहरू आधार सामग्रीको तह, कला माध्यमको तह, भाषिक प्रतीकको तह जस्ता तहको शैलीविज्ञानले साहित्यिक कृतिको व्याख्या विश्लेषण गरेका छन् । शैलीविज्ञानलाई एउटा प्रणाली वा प्रविधिहरूको रूपमा लिइन्छ, जुन प्रणालीको प्रयोग पक्षसँग सम्बद्ध रहेको हुन्छ । प्रविधि पनि प्रणाली सापेक्ष र सिद्धान्त सापेक्ष हुने हुँदा शैलीविज्ञानको प्रविधि भाषाविज्ञानमा आधारित हुन्छ । शैली विश्लेषण प्रक्रियाअन्तर्गत भाषिक संरचना, शैली र साहित्यिक संरचना जस्ता प्रक्रियालाई केन्द्रमा राखी निर्माण गर्न सघाउ पुऱ्याएको छ ।

नेपाल (सन् २००९) द्वारा **शैलीविज्ञान** पुस्तकमा शैलीको अर्थ, परिभाषा र परिचय, शैलीविज्ञानको इतिहास, विकास, त्यस्तै शैलीवैज्ञानिक आलोचनाको दृष्टि र चिन्तनधारा भाषावादी सिद्धान्त र वस्तुवादी पद्धतिका रूपमा देखापरेको साहित्यिक समालोचनाका एउटा नवीनतम विधाको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा शैलीविज्ञानको

आलोचनाको प्रकाश विन्दु, कृतिको भाषा र कलालाई शैलीविज्ञानको क्षेत्र र शैलीविज्ञानको स्वरूपहरू : आधार सामग्रीको स्तर, कला माध्यमको स्तर, कला प्रतीकको स्तरको रूपमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । साथै उक्त पुस्तकमा गद्य शैलीवैज्ञानिकको चिनारी, भाषावैज्ञानिक घटकहरू र शब्द, वाक्य र अनुच्छेद चयन जस्ता कुराहरूलाई उल्लेख गरिएको छ । उक्त पुस्तकका माध्यमबाट यस अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गर्न सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ ।

बन्धु (२०५२) द्वारा अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन पुस्तकमा शोधप्रस्तावको अध्ययनको सैद्धान्तिक परिचय, शोध पद्धति, सामग्री सङ्कलन र यसको विधि, सामग्री अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार, तथ्याङ्क सङ्कलन विधि, सामग्रीको विश्लेषण सामान्यीकरण, शोधको प्रस्तुतिकरण, प्रतिवेदन लेखनको सम्भावित रूपरेखा, सन्दर्भसूची र व्यक्तिवृत्त जस्ता विविध विषयका बारेमा विस्तार व्यापक रूपमा जानकारी दिइएको छ । यस पुस्तकमा रहेका सामग्री सङ्कलन तथा पद्धतिले यस अनुसन्धान लेखन कार्यलाई सहयोग गर्ने भएको हुँदा यस पुस्तकलाई पनि अध्ययन अनुसन्धानको आधार बनाइएको छ । उक्त पुस्तकले शोधपत्र लेखनमा सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माण गर्न सहयोग पुग्ने देखिएको छ ।

शर्मा र लुइटेल (२०६७) द्वारा पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त पुस्तकमा शैलीलाई रचनाकारले विविध मान्यता र दृष्टिकोणका रूपमा चिनाइएको छ । शैलीविज्ञानमा शैलीको दृष्टिकोण र परिभाषा, प्रकार, इतिहास, विकासका साथै शैलीविज्ञान भाषावादी सिद्धान्त र पद्धतिको रूपमा भाषाविज्ञानको प्रायोगिक फाँटमा नवीन शाखाका रूपमा व्यक्त गरेका छन् । शैलीविज्ञान भाषिक दृष्टिकोणबाट शैलीविज्ञानको प्रारम्भ विन्दु, धारा, भाषाविज्ञान र साहित्य शास्त्रसँगको सम्बन्ध, कृतिमा प्रयुक्त भाषा र कलालाई शैलीविज्ञानको क्षेत्र, शैलीवैज्ञानिक समालोचनाका तह : आधार सामग्रीको तह, कला माध्यमको तह, भाषिक प्रतीकको तह व्यापक रूपमा चर्चा गरेका छन् । शैलीविज्ञानले शैलीवैज्ञानिक समालोचनाका विभिन्न पद्धति र प्रविधिअन्तर्गत भाषाको संरचना, बुनोट, अग्रभूमिकरण, गत्यात्मक शक्ति र आयाम जस्ता तत्त्वहरूलाई उल्लेख गरिएकाले पनि यस पुस्तकलाई शैलीवैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माण गर्न सहयोग पुगेको छ ।

ढकल (२०६८) द्वारा प्रायोगिक भाषाविज्ञान पुस्तकको पाँचौँ अध्यायमा शैलीविज्ञानको बारेमा विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको छ । उक्त शैलीविज्ञानमा शैलीको परिचय र परिभाषा, शैलीविज्ञानको इतिहास र विकास, आधुनिक भाषिक सिद्धान्त र पद्धतिको रूपमा देखापरेको प्रायोगिक भाषाविज्ञानमा नवीनतम विधाको रूपमा व्यक्त गरिएका छन् । उक्त पुस्तकमा शैलीविज्ञानको उत्तरवर्ती विकासमा विभिन्न वादहरू, सिद्धान्तहरू जस्ता पक्षलाई गहन रूपमा वर्णन गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा शैलीवैज्ञानिक आलोचनाका तहहरू: आधार सामग्रीको तह, कला माध्यमको तह, भाषिक प्रतीकको तहको व्यापक रूपमा व्याख्या विश्लेषण गरेका छन् । शैलीविज्ञानमा कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषण गर्दा विविध प्रक्रियाअन्तर्गत साहित्यिक संरचना, शैली र भाषा संरचना जस्ता तत्त्वहरू समावेश गरिएकाले यस अनुसन्धानमा अध्ययनको आधार बनाइएको छ ।

ढुङ्गेल र दाहाल (२०६८) द्वारा प्रायोगिक भाषाविज्ञान पुस्तकको अध्ययन पाँचमा शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणालाई आधार मानेर व्यापक रूपमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । उक्त पुस्तकमा शैलीविज्ञानको परिचय, विभिन्न विद्वान्हरूका परिभाषाहरू, पूर्वीय र पाश्चात्य परम्परा र विकास, शैली विश्लेषण प्रक्रिया, अभ्यास र उपसंहार जस्ता विविध विषयलाई आधार पृष्ठभूमिमा राखी व्याख्या विवेचना गरेका छन् । शैली विश्लेषण प्रक्रियाअन्तर्गत रहेका भाषिक संरचना (बनोट, बुनोट), शैली (चयन, अग्रभूमि, शैली चिन्हक) र साहित्यिक संरचना (ध्वनि, शब्द, वाक्य) जस्ता पक्षलाई मूल आधार मानी व्याख्या विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधपत्र अध्ययन गर्नका निम्ति सघाउ पुऱ्याउने अपेक्षा प्रकट गरिएको छ ।

भण्डारी, घिमिरे र नेपाल (२०६८) द्वारा प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम पुस्तकको अध्याय तिनमा शैलीविज्ञानको बारेमा विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा शैलीविज्ञानको परिचय, सामान्य र साहित्यिक शैलीविज्ञान, शैलीविज्ञानको परम्परागत पद्धति (पूर्वीय र पाश्चात्य पद्धति), शैलीविज्ञानको विकास, शैलीविश्लेषण प्रक्रिया (भाषिक संरचना, शैली र साहित्यिक संरचना), शैलीवैज्ञानिक समालोचनाका तहहरू, शैलीविश्लेषणमा उत्तरवर्ती विकास र शैक्षणिक उपयोगिता आदिको बारेमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न सहयोगी भूमिका खेल्ने भएकाले सम्बद्ध कार्य गर्न मार्गनिर्देश गरेको छ ।

पौडेल (२०६९) द्वारा प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू पुस्तकको अध्याय तिनमा शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक परिचयका बारेमा चर्चा गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा शैलीविज्ञानलाई सामान्य शैलीविज्ञान र साहित्यिक शैलीविज्ञान, शैलीविज्ञानको परम्परागत पद्धति, पूर्वीय र पाश्चात्य अध्ययन पद्धति, शैलीविज्ञानको इतिहास र विकासको विस्तृत व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । उक्त शैलीविज्ञानमा शैली विश्लेषण प्रक्रियाका स्वरूप (साहित्यिक संरचना, भाषा संरचना र शैली) जस्ता पक्षमा केन्द्रित रहेर चर्चा गरिएकाले शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा अध्ययन अनुसन्धानको महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

लामिछाने (२०७०) द्वारा प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम पुस्तकको अध्याय तिनमा शैलीविज्ञानको परिचयको बारेमा सैद्धान्तिक चर्चा गरिएको छ । उक्त शैलीविज्ञानमा पनि सामान्य शैलीविज्ञान र साहित्यिक शैलीविज्ञान, शैलीविज्ञानको पाश्चात्य र पूर्वीय मान्यता, शैलीविज्ञानको प्रारम्भ बिन्दु र शैली विश्लेषण प्रक्रियाका स्वरूप (विकल्पन र चयन, विचलन र अग्रभूमि निर्माण र समानान्तरता) जस्ता पक्षलाई उल्लेख गरिएकाले पनि यस पुस्तकले शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्न आवश्यक दिशा निर्देश गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

२.१.२ शोधकार्यको समीक्षा

थापा (२०५७) द्वारा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको तिनघुम्ती उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधपत्रको उद्देश्य 'तिनघुम्ती' उपन्यासको कथानकको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासमा सहभागी पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु तथा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा उपन्यासको कथानकको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । उक्त शोधपत्रलाई व्यवस्थित, स्तरीकरण, मानकीकरण बनाउनका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग, वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धतिलाई अपनाइएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा तिनवटा चरणमा विभक्त गरिएको छ । मानवीय आवश्यकताका रूपमा रहेको स्वतन्त्र र स्वच्छन्द यौन इच्छा, आकांक्षा र चाहनालाई अगाडि सारेर कथानकको आरम्भ गरिएको पाइन्छ । नेपाली समाजमा यौनलाई तुच्छ प्रवृत्तिबाट हेर्ने दृष्टिकोण र 'तिनघुम्ती' उपन्यासकी प्रमुख पात्र वा नायिका इन्द्रमायाले गरेको यौन व्यवहारमा फरक छ । पात्र

विधानका दृष्टिले थोरै पात्रहरू रहेको भनी निष्कर्ष निकालेको पनि पाइन्छ । प्रस्तुत शोधपत्रले शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका दृष्टिले पनि उपयुक्त र सार्थक रहेको निष्कर्ष अध्ययनले पुष्टि गरिएको छ । यस शोधपत्र अध्ययनबाट प्रस्तुत शोधपत्र अध्ययनमा आधार प्राप्त गरी सही तवरले मार्ग निर्देश गर्न सघाउ पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ ।

पन्थी (२०६३) द्वारा **बसाइँ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन** शीर्षकको शोध अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधपत्रको उद्देश्य फ्रेटागको पिरामिडको आधारमा उपन्यासको कथानकको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु र भाषागत आधारमा चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यसमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । उक्त शोधपत्र अध्ययनमा रहेको 'बसाइँ' उपन्यास ऐतिहासिक तथा पौराणिक र सामाजिक यथार्थ विषयवस्तुलाई टपक्क टिपिएकाले पनि नेपाली समाजका शोषक वर्गले शोषित वर्गलाई दमन, शोषण, थिचोमिचो पक्षलाई यथार्थ रूपमा उजागर गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस शोधपत्रमा परम्परागत, धार्मिक तथा सांस्कृतिक झुल्काउने प्रयास गरिएको पाइन्छ । शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले पनि यो उपन्यास सार्थक नै देखिन्छ । यस शोधपत्रले प्रस्तुत शोधअध्ययन गर्नमा धेरथोर मात्र चयन, विचलन र समानान्तरता जस्ता पक्षमा अध्ययन अनुसन्धान गरी शोध अध्ययनलाई सम्पन्न गर्न सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ । वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा 'बसाइँ' उपन्यासमा मानिस एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा बसाइँसराइ गर्ने प्रवृत्तिलाई प्रकट गरिने भएकाले शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणका दृष्टिले उपयुक्त नै रहेको पुष्टि गरेको पाइन्छ ।

दाहाल (२०६५) द्वारा **सुम्निमा उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन** शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको पाइन्छ । यस शोधकार्यको अध्ययनमा पनि फ्रेटागको पिरामिडको मान्यताका आधारमा कथानकको विश्लेषण गर्नु, कथानकमा रहेका पात्रहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु, उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा व्याख्या विश्लेषण गर्नु यसको उद्देश्य रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधपत्रलाई सत्य, स्पष्ट, तथ्यपूर्ण, स्तरीय, मानक र व्यवस्थित बनाउन पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरेर आवश्यकता अनुसार वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धति अपनाइएको पाइन्छ । यस शोधकार्यमा सैद्धान्तिक पक्षलाई त्यति महत्त्व नदिए पनि व्यावहारिक पक्षलाई महत्त्व दिएको

पाइन्छ । उपन्यासको भाषा केही जटिल भए तापनि चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएकाले पनि समय सापेक्ष रूपमा सही प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनले प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न धेरथोर मात्रामा सहयोग पुऱ्याउने भएकाले पनि समय अनुकूल उपयुक्त र सान्दर्भिक हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

खत्री (२०६७) द्वारा कर्णाली ब्लुज उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको पाइन्छ । यस अध्ययनमा पनि फ्रेटागको पिरामिडलाई आधार मानेर कथानकको विश्लेषण गर्नु, शैलीवैज्ञानिक आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु तथा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरता, विविधता, शैलीचिह्नका आधारमा उपन्यासको अध्ययन गर्नुलाई शोधकार्यको उद्देश्य बनाइएको छ । यस अध्ययनलाई अर्थपूर्ण र सान्दर्भिक बनाउनका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन विधि, वर्णनात्मक विधि र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरी व्याख्या विश्लेषण गर्न उपयुक्त निष्कर्ष निकालिएको छ । यस उपन्यासमा कर्णाली क्षेत्रका दुःख, पीडा, वेदना र जीवन शैलीलाई भाषिक आधारमा देखाउने प्रयास गरिएको छ । 'कर्णाली ब्लुज' उपन्यासलाई बनोट, बुनोट, भाषिक चयन, विचलन, समानान्तरता तथा विविधता/शैली चिह्न आदि कोणबाट विश्लेषण गर्दा शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले उपयुक्त र औचित्यपूर्ण हुने मानिएको छ । उक्त अध्ययनबाट शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्न पूर्ण रूपमा सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

कोइराला (२०६८) द्वारा अनुराधा उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ । उक्त शोधपत्रको उद्देश्य शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गर्नु, कथानकको विश्लेषण गर्नु, पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु, भाषिक चयन विचलन र समानान्तरताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यो अध्ययनका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरी वर्णनात्मक विधिमा आधारित भई व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासको आदि, मध्य र अन्त्यको क्रमलाई अँगालेर अगाडि बढे तापनि सही रूपमा क्रमलाई ख्याल नगरिएको छ । कृतिको भाषागत आधारमा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताको प्रयोग गरिएकाले अध्ययनको निष्कर्षमा पुष्टि गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधपत्रलाई प्रस्तुत शोधकार्यको व्याख्या विश्लेषणका लागि सैद्धान्तिक आधारका रूपमा लिइएको छ । उक्त अध्ययनले प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यकीय आधार प्रदान गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

अधिकारी (२०७०) द्वारा तुइन उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकमा शोध अध्ययन गरिएको छ । यस शोधको उद्देश्य कथानकका आधारमा 'तुइन' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गर्नु तथा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यस शोध अध्ययनपत्रमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधि, वर्णनात्मक विधि र विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरेर अध्ययन विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । कृतिको विश्लेषण साहित्यिक र भाषिक संरचनाको आधारमा गरिएको छ । यस उपन्यासमा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरता जस्ता पक्षहरूलाई आधार बनाएर भाषालाई सुन्दर, कलात्मक, परिस्कृत, परिमार्जित शैलीमा प्रस्तुत गरी भाषाको प्रयोगका दृष्टिले सरल, सहज, सरस, सान्दर्भिक, सार्थक र सम्प्रेषणीय रूपमा देखाउन सफल देखिन्छ, साथै यस उपन्यासलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा शोधपत्र अध्ययनको लागि उपयुक्त रहेको भनी पुष्टि गरिएको छ । यस शोधपत्रको अध्ययनबाट शैलीवैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

आचार्य (२०७०) द्वारा मुकुन्द-इन्दिरा नाटकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकमा शोध अध्ययन गरिएको छ । उक्त शोधपत्रको उद्देश्य 'मुकुन्द-इन्दिरा' नाटकको शैलीवैज्ञानिक आधार लिङ्ग, प्रवृत्ति, कार्य, स्वभाव, जीवनचेतना, आसन्नता र आबद्धता) मा चरित्र चित्रण गर्नु, भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा नाटकको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यस नाटकमा पुस्तकालयीय अध्ययनलाई सर्वाधिक महत्त्व दिइएको छ । यसका आधारमा वर्णनात्मक र व्याख्यात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत नाटकमा समाजका सम्पूर्ण पात्रहरूको प्रतिनिधित्व गरिएकाले पनि शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले यो नाटकमा पनि भाषिक चयन (शब्द चयन, वाक्य चयन), समानान्तरताका आधारमा (बाह्य, आन्तरिक समानान्तरता) र विचलनका आधारमा कोशीय, व्याकरणिक, ध्वनि प्रक्रियात्मक, अर्थतात्त्विक, भाषिका) जस्ता पक्षलाई आधार मानेर शैलीवैज्ञानिक आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत नाटकमा नेपाली समाजको यथार्थ घटनालाई प्रमुख रूपमा लिइएको छ । पात्र विधानका दृष्टिले धेरै पात्र भएको नाटकमा मुकुन्द, इन्दिरा, भवदेव, रूपनारायण र पुनाचाको संयोजन देखिएकाले थोरै पात्रहरूको मात्र अध्ययन विश्लेषण गरेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ, जसले प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न आवश्यक आधार प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

कार्की (२०७१) द्वारा यमपुरीको महल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकमा शोधपत्र सम्पन्न गरिएको पाइन्छ । यस उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा फ्रेटागको पिरामिडको आधारमा उपन्यासको कथानकको विश्लेषण गर्नु, शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले उपन्यासमा प्रयोग गरिएका पात्रको अध्ययन गर्नु तथा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा 'यमपुरीको महल' उपन्यासको विश्लेषण गर्नुलाई शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य बनाइएको छ । यस अध्ययनलाई अर्थपूर्ण र सान्दर्भिक बनाउनका लागि पुस्तकालयीय विधिको प्रयोगका साथै आगमनात्मक र निगमनात्मक विधिको पनि प्रयोगलाई मूर्त रूप दिएको पाइन्छ । रैखिक ढाँचामा कथानकले आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खलालाई क्रमवद्ध अगाडि बढाइएको छ भने यसका विपरित वित्तकारीय ढाँचामा रहेको कथानक आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खला नबुनिएको हुनाले क्रमिकतामा विचलन आउने/आएको देखिन्छ । यस उपन्यासलाई कथानकमा पात्रहरूको अधिक प्रयोग भएको पाइन्छ, जसमा प्रमुख, सहायक र गौण पात्रको भूमिका उत्तिकै रहेको छ । कथानकका आधारमा पात्रहरूको छनोट र भाषिक छनोटमा पनि राम्रो मानिएको छ । त्यसैले यस उपन्यासमा चयन, विचलन र समानान्तरतामा शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले विश्लेषण गर्नु उपयुक्त र औचित्यपूर्ण नै रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधपत्र अध्ययनबाट प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न केही मात्रामा सघाउ पुग्ने भएकाले पनि अध्ययनीय सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

अधिकारी (२०७२) द्वारा सेतो धरती उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शोधकार्य सम्पन्न गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा फ्रेटागको पिरामिडका आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गर्नु र भाषागत चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्नु शोधकार्यको उद्देश्य बनाइएको छ । यस शोधपत्रलाई व्यवस्थित, सान्दर्भिक र रोचक बनाउनका लागि पुस्तकालयीय विधि प्रयोग गरी विश्लेषणात्मक पद्धतिद्वारा निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा कथानक र भाषिक विश्लेषणमा उद्देश्यलाई पछ्याइएको भए तापनि कथानकमा एकान्विति र पात्र वर्गीकरणका आधारमा भने छुट्याइएको पाइँदैन । यस उपन्यास आत्मकथात्मक इतिवृत्तमा आधारित भएर सामाजिक अराजकता सिर्जना गरेको दुःखान्तलाई उद्घाटन गरिएको छ । यसले व्यक्तिको भन्दा पनि विपत्तिलाई प्रधानता दिई नेपाली समाजमा सामाजिक, सांस्कृतिक र धार्मिक पक्षलाई विषय बनाई सशक्त रूपमा

मानिसलाई आश्रित बनाइएको प्रसङ्गलाई देखाइएको छ । यस शोध अध्ययनमा चयन, विचलन र समानान्तरता जस्ता तत्त्वहरूलाई प्रमुख आधार मानेर व्याख्या विश्लेषण गरिएकाले प्रस्तुत शोध अध्ययनको सहयोगी सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

गुरागाई (२०७२) द्वारा सानो स्वार्थ भयङ्कर अपराध उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शोधपत्र निर्माण गरिएको छ । यस शोधपत्रमा फ्रेटागको पिरामिडको प्रयोग गरी कथानकको विश्लेषण गरिएको छ । उक्त उपन्यासमा शैलीवैज्ञानिक आधारमा प्रयुक्त पात्रहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु र भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्नु यसको उद्देश्य रहेको पाइन्छ । यस शोधलाई व्यवस्थित, सान्दर्भिक, रोचक, स्तरीय, मानक बनाउनका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरी विश्लेषणात्मक पद्धतिद्वारा निष्कर्ष निकालिएको छ । चरित्र चित्रण गर्दा लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवन चेतना, आसन्नता र आबद्धताको आधारमा गरिएको छ । चयनका आधारमा शब्दचयन (तत्सम, तद्भव, आगन्तुक, भर्त्सा र अनुकरणात्मक शब्दको चयन, नामपद, विशेषण, क्रियापदको चयन, क्रियाको समय, स्थान, तरिका, निपात), वाक्य चयन (सरल, जटिल, मिश्र, विध्यर्थ, संयुक्त, सामान्यार्थ, आज्ञार्थक, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ), उखानटुक्काको प्रयोग, सांस्कृतिक भल्को, लेख्य चिह्नको प्रयोग (प्रश्न, विस्मयबोधक, बिन्दु) मा गरिएको छ । विचलन शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणका आधारमा कोशीय, व्याकरणिक, अर्थतात्त्विक, ध्वनिप्रक्रियात्मक, लेख्यप्रक्रियात्मक र भाषिका विचलनका आधारमा समानान्तरता आन्तरिक र बाह्य आधारमा गरिएको छ । उक्त शोधपत्र अध्ययनबाट प्रस्तुत अध्ययनलाई शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्नका लागि थप सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

विभिन्न समयमा गरिएका विभिन्न कृतिहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनको कथानक व्याख्या र विश्लेषणको प्रमुख आधार फ्रेटागको पिरामिडलाई आधार बनाइएको पाइन्छ । उक्त कृतिमा पात्रहरूको वर्गीकरण शैलीवैज्ञानिक आधारमा लिङ्ग, कार्य, प्रकृति, स्वभाव, आबद्धता र आसन्नता आदि जस्ता आधारलाई आत्मसात् गरी पात्रहरूको चरित्रचित्रण गरेको पाइन्छ । कसैले अन्य वर्गीकरणका रूपमा पात्रहरूलाई मानवीय र मानवेतर, शिक्षित र अशिक्षित, मूर्त र अमूर्त एवम् ग्रामीण र सहरिया जस्ता विविध आधारलाई आत्मसात् गरी उपयुक्त ढङ्गले पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । कुनै अनुसन्धानकर्ताको आ-आफ्नै कार्य दक्षतालाई अवलम्बन गरी उपन्यासको परिचय र

प्रवृत्तिलाई समेत उल्लेख गरिएको पाइन्छ भने कसैले शैलीविज्ञानको परिचय, कथानक, पात्रको चरित्रचित्रण र भाषालाई मात्र अध्ययन अनुसन्धानको आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरेको पाइन्छ। यी शोधपत्रको अध्ययनबाट प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न पूर्ण रूपमा सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिनुका साथै समय अनुकूल उपयुक्त र सान्दर्भिक बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने देखिन्छ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा चयन, विचलन, शैलीचिह्न र समानान्तरताका आधारमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन र विश्लेषण गर्ने उद्देश्य लिएको पाइन्छ। उक्त उद्देश्यसँग मेल खाने पन्थी (२०६३) को 'बसाई' उपन्यासको भाषागत चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, थापा (२०५६) को 'तिनघुम्ती' उपन्यासमा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा पात्रहरूको सहभागी कथानकका आधारमा गरिएको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, दाहाल (२०६५) को 'सुम्निमा' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन कोइराला (२०६७) को 'अनुराधा' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, खत्री (२०६७) को 'कर्णाली ब्लुज' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, कार्की (२०७१) को फ्रेटाग पिरामिडको आधारमा 'यमपुरीको महल' उपन्यासको भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरता जस्ता तत्त्वहरूलाई आधार बनाएर गरिएको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन लगायत अधिकारी (२०७१) को 'तुइन' उपन्यास, गुरागाई (२०७२) को 'सानो स्वसार्थ भयङ्कर अपराध' उपन्यास, अधिकारी (२०७२) को 'सेतो धरती' उपन्यास, आचार्य (२०७०) 'मुकुन्द-इन्दिरा' नाटकलाई आधार बनाई त्यससँग सम्बन्धित आवश्यक सम्पूर्ण सामग्रीलाई शोध अध्ययनको आधार बनाइएको छ। यस अध्ययनको मुख्य आधार भने गुरागाई (२०७२) को 'सानो स्वसार्थ भयङ्कर अपराध' उपन्यास, अधिकारी (२०७१) को 'तुइन' उपन्यास र दाहाल (२०६५) को 'सुम्निमा' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक आधारमा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरता जस्ता तत्त्वहरूलाई अवलम्बन गरी 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका आधार हुनेछन्।

२.२ पूर्वकार्यको समीक्षाको महत्त्व

कुनै पनि नयाँ कुरा पत्ता लगाउन वा पुरानै कुराको व्यवस्थित एवम् तर्कसङ्गत प्रक्रियाको अवलम्बन गरी पुनर्व्याख्या गर्ने कार्यलाई नै अनुसन्धान भनिन्छ। कुनै विषयमा केन्द्रित भएर अनुसन्धान गर्ने सिलसिलामा अनुसन्धानकर्ताले विविध पक्षको गहन

अनुसन्धान गर्नुपर्दछ । त्यसपछि अनुसन्धानकर्ता सचेत हुन पनि जरुरी छ । शोधपत्र लेखनका क्रममा अनुसन्धानका विविध अङ्गमध्ये पूर्वकार्यको समीक्षा एउटा महत्त्वपूर्ण अङ्गका रूपमा लिइन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षाबाट के ज्ञान प्राप्त हुन्छ भने शोधार्थीले आफ्नो अनुसन्धेय विषयभन्दा पहिले कुन-कुन शीर्षकमा के-के अनुसन्धान भएका छन् भनेर अध्ययन गरी त्यस अघि भएका सम्बद्ध कार्यको समीक्षा गर्ने कार्यलाई पूर्वकार्यको समीक्षा भनिन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा शोधप्रस्ताव तथा शोधपत्र लेखन दुवैमा अनिवार्य तत्त्व मानिन्छ ।

पूर्वकार्यको समीक्षाले शोधार्थीलाई शोधशीर्षक चयन, समस्या पहिचान, उद्देश्य, निर्धारण, सामग्री सङ्कलन तथा शोधकार्यलाई अगाडि बढाउन र चुस्त दुरुस्त बनाउनका लागि शोधविधि पत्ता लगाउन समेत विशेष महत्त्व पुग्दछ । शोधार्थीले शोधशीर्षक अथवा अनुसन्धेय विषयको प्रकृतिअनुरूप तथ्याङ्क सङ्कलन एवम् विश्लेषण गर्न सहयोग गर्दछ । यसरी विविध प्रसङ्गअनुसार पुस्तक, पत्रपत्रिका, सैद्धान्तिक व्याकरण, ग्रन्थ, प्रतिवेदन, अग्रजद्वारा तयार गरिएका शैलीवैज्ञानिक अध्ययनसँग सम्बद्ध विभिन्न शोधपत्रहरू, लेख रचनाहरू आदिलाई लिन सकिन्छ । माथि उल्लिखित सामग्रीले शोधार्थीलाई विभिन्न सैद्धान्तिक मान्यतासँग सम्बन्धित ज्ञान, अनुसन्धानको विषय, प्रकृति, ढाँचा, विधि तथा निष्कर्षका लागि स्पष्ट मार्ग निर्देशन गर्दछ । यसका अलावा पूर्वकार्यको समीक्षाले शोधार्थीलाई अन्योलबाट जोगाउनका साथसाथै उपयुक्त प्रविधिको अवलम्बन गर्न र पुनरावृत्तिबाट जोगाउन समेत पूर्वकार्यको समीक्षाले आवश्यक सहयोग गर्दछ । त्यसैले शोधार्थीले अनुसन्धेयकर्तालाई अनुसन्धान गर्ने क्रममा पूर्वकार्यको समीक्षाको औचित्य र महत्त्व रहेको पाइन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको महत्त्वलाई निम्न बुँदामा तल उल्लेख गरिएको छ :

- अनुसन्धेय विषयको शीर्षक चयनमा पुनरावृत्ति हुनबाट जोगाउन मद्दत पुऱ्याएको छ ।
- सम्बद्ध कार्यको पुनरावलोकनले प्रस्तुत अध्ययनका समस्या पहिचान गर्न र विश्लेषण गर्न सहयोग पुगेको छ ।
- शोधपत्र लेखनमा समस्या अनुकूल उद्देश्य निर्धारण गर्न र उपयुक्त विधि छनोट गर्न सहयोग पुगेको छ ।

- अनुसन्धानकर्ताले अनुसन्धेय विषयसँग सम्बन्धित ज्ञान हासिल गरेर अनुसन्धानलाई स्तरीय, वैध र मानक बनाउन सहयोग पुऱ्याएको छ ।
- अनुसन्धानबाट नयाँ सिद्धान्तको खोजी गरी अनुसन्धानलाई उपलब्धिमूलक र सार्थक बनाउन सहयोग पुगेको छ ।
- समयको सदुपयोग गर्न र स्रोत साधनको क्षेत्र पहिल्याउन मद्दत पुगेको छ ।
- शोधार्थीमा आत्मविश्वासका साथै उत्प्रेरणा जगाउन सहयोग गरेको छ ।
- शोधप्रस्ताव एवम् शोधकार्यका तत्त्व बिचको तालमेल मिलाउन र विषयवस्तु अनुकूल विश्लेषण गर्ने आधार प्रदान गर्न सहयोग पुगेको छ ।
- भाषिक त्रुटि पहिचान गरी निराकरण गर्न सहयोग पुगेको छ ।
- सम्बद्ध कृतिको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी शैलीवैज्ञानिक अध्ययनलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन सहयोग पुगेको छ ।

समग्रमा शोधप्रस्ताव तथा शोधपत्र लेखनका क्रममा अनुसन्धान गर्ने विषयको भाषिक चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप गरुन्जेलसम्म पूर्वकार्यको समीक्षाले विद्यार्थीलाई आवश्यकताअनुरूप सहयोग पुऱ्याउने भएकाले यस अध्ययनको महत्त्व र औचित्य अनुकरणीय रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधपत्र शैलीवैज्ञानिक अध्ययनसँग सम्बन्धित भएर मौलिक ज्ञान प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ । यसका साथसाथै भावी शोधार्थीलाई प्रस्तुत शोधपत्रले सम्बन्धित विषयमा आवश्यकताअनुरूप आधार प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने हुनाले 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको अध्ययन महत्त्व एवम् औचित्यपूर्ण नै रहेको देखिन्छ ।

२.३ शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणा

यस अध्ययनमा शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणासम्बन्धी चर्चा गरिएको छ । यस सैद्धान्तिक अवधारणाअन्तर्गत शैलीको परिचय, शैलीविज्ञानको परिचय (सामान्य र साहित्यिक), कृति विश्लेषणका शैलीवैज्ञानिक आधार आदिका बारेमा चर्चा गरिएको छ । कृतिको विश्लेषण गर्ने आधारका रूपमा भाषिक चयन, अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) को सैद्धान्तिक अवधारणा समेत उल्लेख गरिएको छ, जसमा यिनै अङ्गका

आधारमा कृतिको व्याख्या विश्लेषण गरिनुका साथै सैद्धान्तिक अवधारणालाई विस्तृत रूपमा व्याख्या गरिएको छ ।

२.३.१ शैलीको परिचय

कुनै पनि काम गर्ने ढङ्ग, ढाँचा वा विधिलाई शैली भनिन्छ । हरेक मान्छेअनुसार भावना, विचार र स्वभाव फरक भएभैं काम गर्ने तौरतरिका वा ढङ्ग/ढाँचा पनि फरक फरक हुने गर्दछ । कुनै पनि कृतिमा वर्णन गरिएका विषयवस्तुलाई लेखक वा सर्जकद्वारा के-कसरी प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने कुरा निकर्योल गर्नु नै शैली हो । कृति लेखनका क्रममा कृतिअनुरूप भिन्न-भिन्न शैलीको उपयोग गरेको पाइन्छ । शैली पनि लेखाइ वा बोलाइ अथवा कुनै पनि वस्तु वा कलाको अभिव्यक्ति वा सजावटको खास विधिदेखि लिएर कुनै व्यक्ति, परम्परा, काल वा अवधि र विषयको सामूहिक गुणसँग सम्बन्धित हुन्छ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६८ : ९३) । विषयवस्तुको प्रकृति र त्यसले भन्न खोजेको भावका आधारमा पनि प्रस्तुत गर्ने शैलीमा भिन्नता आउँछ । कृति लेखनमा लेखक वा साहित्यकार अनुसार फरक-फरक शैली प्रयोग गर्नु स्वाभाविकै मानिन्छ । शैलीलाई लेखक वा सर्जकले मनोभावनाअनुरूप चित्रण गरिन्छ, जुन सर्जकको विचार, भावना, बौद्धिकता आदि जस्ता कुरामा निर्भर रहन्छ ।

नेपाली भाषामा प्रचलित 'शैली' शब्द संस्कृत भाषाको 'शील्' धातुबाट बनेको तत्सम शब्द हो । यो 'शील' शब्दलाई संस्कृतका विभिन्न ग्रन्थहरूमा अन्जनविधाका देवता, स्वभाव, एकाग्र हुनु वा अभ्यास हुनुका अर्थमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ (पौडेल, २०६९ : ३२) । यही 'शील' धातुमा 'ई' प्रत्यय जोडिई 'शैली' शब्दको निर्माण भएको देखिन्छ । यसको प्रयोग अङ्ग्रेजी भाषाको 'स्टाइल' शब्दको पर्यायको रूपमा लिइन्छ । अङ्ग्रेजीको स्टाइल शब्द ल्याटिन भाषाको लेखनीबोधक 'स्टिलस' बाट विकसित हुँदै 'परिपाटी', 'ढाँचा', 'तरिका' र शैली आदि शब्दको अर्थका रूपमा आएको हुन्छ । पछि ल्याटिनका मूल शब्द विविध रूपमा आधुनिक युरोपेली भाषामा शैलीको अर्थ प्रचलित छ । प्राचीन संस्कृत साहित्यमा 'शैली' को पर्यायका रूपमा विभिन्न आचार्यले एकाधिक शब्द प्रयोग छन् । ती मध्ये रीति सर्वाधिक प्रचलित र प्रसिद्ध छ । 'शैली' शब्दलाई लिएर विभिन्न विद्वान्हरूले फरक-फरक तरिकाले परिभाषा गरेको पाइन्छ । विशेष गरेर शैलीका तिन परिभाषाहरू सर्वमान्य छन्; जुन निम्नानुसार छन् :

- (क) वर्ण्यविषय : शैली त्यसलाई भनिन्छ, जसले सामान्य भाषाको संरचनालाई अतिक्रमण गर्छ वा गर्न सक्छ ।
- (ख) रचनाविधान : शैली एकभन्दा बढी भाषिक एकाइको सौन्दर्यबोधक समुच्चय हो ।
- (ग) रचयिका : शैली कुनै रचनाकारको विशिष्ट रचना प्रकार हो ।

यी तिन दृष्टिकोणबाट शैलीविज्ञानले शैलीको परिभाषाका रूपमा लिइन्छ । नेपाली साहित्यमा शैलीविज्ञानका रूपमा परिचित मोहनराज शर्माले 'रचनाकारको यस्तो विशिष्ट रचनाप्रकार वा अभिव्यक्तिलाई शैली भनिन्छ, जसमा भाषिक एकाइको सौन्दर्यबोधक समुच्चय हुन्छ । भाषा एवम् विषयका दृष्टिबाट विचलन हुन्छ' (शर्मा, २०४८ : ३) । शैलीका सन्दर्भमा मोहनराज शर्माको भनाइ आधिकारिक नै मानिन्छ ।

शैली शब्दको प्रयोग पूर्व र पश्चिम दुबैतिर भएको पाइन्छ । यसको प्रयोग तुलनात्मक पश्चिमी साहित्यभन्दा पूर्वीय साहित्यमा शैलीले मौलाउने अवसर पाएको देखिन्छ । पूर्वमा 'शैली' शब्द संस्कृतको 'शील' धातुबाट निर्मित भएको पाइन्छ । संस्कृतको 'शी' धातुमा 'लक्' प्रत्यय लागेर 'शील' शब्दको व्युत्पादन भएको मानिन्छ । पूर्वीय र पाश्चात्य परम्परालाई अंगालेर विभिन्न विद्वान्हरूले आफ्ना धारणा व्यक्त गरेका छन् । पूर्वमा भरत, भामह, दण्डी, आनन्दवर्धन, क्षेमेन्द्र, कुन्तक र पश्चिममा ग्रिसेली विद्वान् प्लेटो, अरस्तु आदि, रोमन विद्वान् सिसरो आदि र अन्य विद्वान्ले पनि शैलीविषयक विवेचना गरिएको पाइन्छ (शर्मा, २०६८ : ३) । यी विभिन्न विद्वान्हरूले शैलीका सन्दर्भमा आ-आफ्ना मान्यतालाई अघि सारेका छन् । परम्परागत रूपमा शैलीलाई साहित्य शास्त्रीय सौन्दर्यका रूपमा लिइएको पाइन्छ भने आधुनिक शैलीले भाषावैज्ञानिक तथ्य र सौन्दर्य शास्त्रीय दृष्टिकोण दुवैलाई एकै साथ वहन गरेर हिँडेको देखिन्छ । तसर्थ शैली रचनाकार विशेषको कृतिगत कथ्य मात्र होइन न त भाषिक तत्त्वहरूको समूह मात्र हो; अपितु भाषिक तत्त्वहरूद्वारा कथ्यको प्रतिपादन वा प्रकाशन गर्ने प्रक्रिया नै शैली हो (पौडेल, २०६९ : ३४) । यो साहित्यकार वा सर्जकअनुसार फरक हुने भएकाले पनि सर्जकबाट अलग्याउन सकिँदैन । फलस्वरूप पूर्वमा वामन र भामह एवम् पश्चिम प्लेटो र अरस्तुको शैलीका सन्दर्भमा विशेष महत्त्व रहेको पाइन्छ ।

शैलीसम्बन्धी आधुनिक चिन्तनको थालनी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनबाट भएको मानिन्छ । ई.सं. १९५८ मा अमेरिकाको सोसल साइन्स रिसर्च काउन्सिल तथा इन्डियन

विश्वविद्यालयको संयुक्त तत्त्वावधानमा पहिलो अन्तर्राष्ट्रिय गोष्ठी र ई.सं. १९६९ मा रकफेलर फाउन्डेशनका तर्फबाट इटलीमा दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनमा शैलीसम्बन्धी चिन्तन शुभारम्भ भएको पाइन्छ (शर्मा, २०६८ : २६) । माथि उल्लिखित गोष्ठीबाट शैलीलाई प्राचीन धारणा, मान्यता, विश्वास र अर्थभन्दा फरक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । आधुनिक समयमा परिभाषित, स्थापित शैली र प्राचीन ग्रीसेली शैलीशास्त्रद्वारा निर्दिष्ट शैली पनि होइन र पूर्वीय साहित्यशास्त्रमा विवेचित शैली पनि होइन । यो शैली भाषाविज्ञानको जगमा अडेको शैली हो । आधुनिक दृष्टिमा शैली साहित्यको अपरिहार्य तत्त्व हो (शर्मा, २०६९ : ५६) । शैलीलाई विभिन्न दृष्टिकोणबाट परिभाषित गरिएको पाइन्छ; जुन विभिन्न विद्वान्हरूका परिभाषाहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

१. शैली चयन हो,
२. शैली चयन र संयोजन हो,
३. शैली वितरण हो,
४. शैली विचलन हो,
५. शैली कथ्य पनि हो र रूप पनि हो,
६. शैली भाषा हो,
७. शैली अर्थ हो,
८. शैली कौशल हो (शर्मा, २०६९ : २६) ।

शैलीसम्बन्धी परिभाषा पूर्वमा वामनको “विशिष्ट पद संघटना नै रीति हो” र पश्चिममा “उचित शब्दहरूको उचित क्रममा प्रयोग नै शैली हो” भन्ने भनाइमा शैली भाषिक विकल्पहरूको चयन हो भन्ने आधुनिक शैलीवैज्ञानिक धारणाको आधार पृष्ठभूमि निर्माण भएको मानिन्छ, जसले शैलीवैज्ञानिक अध्ययनलाई सशक्त बनाउनका लागि आधुनिक धारणा सर्वमान्य देखिन्छ ।

प्रस्तुत शैलीका सम्बन्धमा विभिन्न विद्वान्हरूले विभिन्न दृष्टिकोणबाट परिभाषित गरेको पाइन्छ । प्रत्येक लेखक वा सर्जकमा आ-आफ्नै शैली रहेका हुन्छन्, तिनले आफ्नो तरिकाले शैलीलाई उपयोग गरेका हुन्छन् । शैलीका सन्दर्भमा पूर्वीय र पश्चात्य जगत्मा केही मतमतान्तर देखिए पनि यसले शैलीलाई भन् सार्थक तुल्याएको पाइन्छ । शैलीका

बारेमा थुप्रै परिभाषाहरू रहेका पाइन्छन् । समग्रमा शैलीलाई ढङ्ग, ढाँचा, परिपाटी र तौर तरिका आदिलाई नै शैली भनिन्छ ।

कवि, लेखक र सर्जक आदिले आफ्नै तरिकाले प्रयोग गर्नु शैली हो, जुन व्यक्तिपिच्छे फरक हुन्छ । यी विविध दृष्टिकोणबाट शैलीलाई प्रस्त्याउन सकिन्छ ।

२.३.२ शैलीविज्ञानको परिचय

प्रायोगिक भाषाविज्ञानका विविध शाखामध्येको एउटा शाखा शैलीविज्ञान पनि हो । साहित्यिक समालोचनाको नवीनतम विधाका रूपमा पनि शैलीविज्ञानलाई चिनिन्छ । यसको प्रवृत्ति नै कलापरक, भाषावादी, वस्तुवादी तथा सौन्दर्यवादी रहेको हुन्छ तर आत्मवादी भने होइन । शैलीविज्ञानले कुनै पनि कृतिमा प्रयुक्त भाषिक प्रयोगलाई अध्ययनको क्षेत्र मानिन्छ । शैलीविज्ञानले साहित्यका विभिन्न विधामा रहेको प्रयुक्त विशिष्ट शैलीको भाषावैज्ञानिक अध्ययन गर्दछ । शैलीविज्ञानलाई शैलीविज्ञान समालोचना, साहित्यिक शैलीविज्ञान, साहित्यिक भाषाविज्ञान, प्रयोगात्मक समीक्षा, भाषावैज्ञानिक साहित्य समालोचना, साहित्यको संरचनात्मक व्याख्या, साहित्यको सिर्जनात्मक समालोचना, साहित्यको वैज्ञानिक समालोचना आदि नामहरूले चिन्ने गरिन्छ (शर्मा, २०६७ : २४२) । शैलीविज्ञानलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा शाखा र साहित्यशास्त्रको मिलन विन्दुको रूपमा पनि लिन सकिन्छ ।

साहित्यिक समालोचनाका क्षेत्रमा प्रचलित 'शैली' शब्द अङ्ग्रेजीको 'स्टाइल' को नेपाली रूपान्तरण हो । 'स्टाइल' शब्द ल्याटिनको 'स्टाइलस' बाट विकसित भएको हो । शैलीविज्ञान अङ्ग्रेजी भाषाको 'स्टाइलिस्टिक्स' शब्दको नेपाली रूपान्तरण शैलीविज्ञान हो । 'स्टाइलिस्टिक्स' शब्दको व्युत्पत्ति अङ्ग्रेजीको 'स्टाइल' शब्दमा 'इस्ट' प्रत्यय गाँसी 'स्टाइलिस्ट' शब्द बनाइन्छ र त्यसमा शास्त्र वा विज्ञान बुझाउने 'इस्' प्रत्यय जोडेर 'स्टाइलिस्टिक्स' शब्दको निर्माण गरिन्छ, जसको नेपाली रूप शैलीविज्ञानको निर्माण शैली + विज्ञानबाट भएको हो । उन्नाइसौं शताब्दीको आरम्भतिर जर्मनीमा विशेष प्रचलित 'स्टाइलिस्टिक्स' शब्द सन् १८४६ देखि नै अङ्ग्रेजीमा 'स्टाइलिस्टिक्स' र सन् १८७२ देखि नै फ्रेन्चमा 'स्टाइलिस्टिक्यु' शब्दका रूपमा प्रचलित रहेको पाइन्छ, जुन आधुनिक शैलीविज्ञानका पूर्वजका रूपमा लिइन्छ ।

कुनै पनि साहित्यिक शैलीको मूल आधार भाषा हो र त्यही भाषा प्रयोगका चमत्कार, प्रवृत्ति, ढङ्ग, ढाँचा, सौन्दर्य वा कलालाई नै शैली भनिन्छ । यसै भाषिक शैली वा शाब्दिक कला प्रयोगका तौर तरिकाको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने विधालाई शैलीविज्ञान भनिन्छ । साहित्य भाषा प्रयोगको विशिष्ट कला भएकाले त्यसको व्यवस्थित र वैज्ञानिक अध्ययन कार्य शैलीविज्ञानले गर्दछ । यसरी भाषाविज्ञानको सहयोग लिएर कुनै पनि साहित्यिक कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने सिद्धान्त वा समालोचना प्रणालीलाई नै शैलीविज्ञान भनिन्छ, जसको पद्धति भाषापरक र दृष्टिकलापरक हुन्छ (नेपाल, सन् २००९ : ४३) । यी विविध पद्धतिको माध्यमबाट मात्र अध्ययन सम्भव हुने देखिन्छ ।

प्रायोगिक भाषाविज्ञानका विविध शाखामध्ये एउटा शाखाको रूपमा शैलीविज्ञानलाई लिइन्छ । यसले भाषाको विद्यमान शैली तत्त्वको अध्ययन गर्नुका साथै सामान्य भाषाविज्ञानको अध्ययन मात्र नभई विशिष्ट भाषा प्रयोगको अध्ययन शैलीविज्ञानले गर्ने भएकाले पनि यसलाई छुट्टै शाखाका रूपमा लिइन्छ । शैलीविज्ञानले साहित्यलाई भाषिक वा शाब्दिक कला मान्दछ भने साहित्यिक कृतिलाई भाषिक प्रतीक वा कला प्रतीक मान्दछ । यसको समीक्षात्मक चिन्तन भाषावादी र कृति विश्लेषणको प्रकृति वस्तुवादी हुन्छ । यसमा साहित्यिक कृति विशेषको भाषाको अध्ययन गरिए तापनि साहित्यिक कृतिका लागि चयन गरिएका भाषिक एकाइहरूको विकल्पात्मक सौन्दर्यहरूको तथ्यपरक विश्लेषण गरिन्छ । यसले ध्वनि, रूप, शब्द र वाक्यका स्तरबाट विशिष्टीकरण, विचलन र सिर्जनात्मकताका दृष्टिले भाषाविज्ञानलाई सहयोग गर्दछ । शैलीविज्ञानले भाषाको शाब्दिक अर्थको व्याख्या नगरी अर्थगत विचलनमा ध्यान केन्द्रित गरिन्छ । कुनै साहित्यिक कृतिभित्र एकीकृत ढङ्गले रहेका कथ्य र अभिव्यक्तिको सौन्दर्यलाई सौन्दर्यमूलक संवेगको सन्धान गर्नु र शाब्दिक सौन्दर्यको उद्घाटन गर्नु रहेको छ । शैलीविज्ञानको एउटा कान भाषा सिद्धान्तबाट र अर्को कान कला सिद्धान्तबाट निमोठिएको हुन्छ (शर्मा, २०६८ : १७) । शैलीवैज्ञानिक अनुरूप एउटा असल कृति समीक्षक र एउटा असल भाषावैज्ञानिक भाषाविज्ञान र कलाशास्त्र दुवैमा धुरन्धर हुनु जरुरी रहेको पाइन्छ । साहित्य र साहित्यिक कृतिको शैलीवैज्ञानिक आलोचना गर्ने क्रममा व्यक्तिले सौन्दर्यशास्त्री र भाषावैज्ञानिक दुवै हुनु आवश्यक देखिन्छ । यस सम्बन्धमा रोमन याकोब्सनको “साहित्यप्रति बहिरा बनेका भाषावैज्ञानिक र भाषाविज्ञानप्रति उदासीन रहेका साहित्यशास्त्री दुबै नै समान रूपमा आफ्ना समयदेखि पछि परेका छन् (पौडेल, २०६९ : ३५) । शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा कुनै

पनि कृति वा साहित्यको पाठ्य पक्षमा केन्द्रित नरही कृतिभित्रको सौन्दर्य पक्षलाई केलाउने कार्य गर्नु उपयुक्त नै देखिन्छ ।

आधुनिक समालोचकका नवीनतम पद्धतिको रूपमा शैलीविज्ञान देखापरेको छ । आधुनिक शैलीविज्ञानका प्रारम्भकर्ता फर्डिनान्ड डी सस्युरले शैलीविज्ञानलाई आफ्ना पुस्तकमा विभिन्न कोणबाट परिभाषित गरेका छन्, जसलाई उनका शिष्य चार्ल्स बेलीका भाषावैज्ञानिक कार्यबाट वर्तमान युगसापेक्ष शैलीविज्ञानको प्रमुख धाराको प्रवर्तन भएको पाइन्छ । उनीहरूले भाषिक क्षेत्रभित्र पर्ने अभिव्यञ्जनाका सम्पूर्ण साधनलाई यसको अध्ययन क्षेत्रभित्र राखेका छन् (शर्मा र लुइटे, २०६७ : २४४) । भाषावैज्ञानिक अध्ययन गर्ने क्रममा भाषाको कलापरक र वस्तुपरक अध्ययनलाई प्रोत्साहन दिने हुनाले पनि शैलीविज्ञानलाई समालोचनाको वैज्ञानिक र सिर्जनात्मक पद्धति पनि भनिन्छ ।

आधुनिक भाषाविज्ञानको विकास भए पश्चात् शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने दृष्टिकोण पनि युग सापेक्ष नवीन रूपमा देखापरेको पाइन्छ, जुन निम्नानुसार उल्लेख गरिएका छन् :

- (क) सामान्य शैलीविज्ञान
- (ख) साहित्यिक शैलीविज्ञान

(क) सामान्य शैलीविज्ञान

सामान्य शैलीविज्ञानले साहित्येतर भाषिक अभिव्यक्तिको भाषावैज्ञानिक अध्ययन गर्ने शैलीविज्ञानलाई सामान्य शैलीविज्ञान भनिन्छ । सामान्य शैलीविज्ञानअन्तर्गत साहित्यभन्दा इतरका विषयवस्तुमा प्रयोग हुने दर्शन, शास्त्र, विज्ञापन, कानून, सञ्चार प्रशासन, विज्ञान तथा प्रविधि आदिका क्षेत्रमा प्रयोग गरिने विषयवस्तुको अध्ययन विश्लेषण गर्दछ । यसले भाषाका दुई रूपलाई सङ्केत गर्दछ । ती दुई रूप व्याकरणिक भाषा र वाङ्मय भाषा । दैनिक व्यवहारमा प्रयोग गर्ने भाषालाई व्यावहारिक भाषा भनिन्छ, जुन भाषा बारम्बार दोहोरिँदैन । उक्त भाषाको रूपलाई समाजले बारम्बार दोहोर्‍याउँछ भने त्यस किसिमको भाषालाई वाङ्मय भाषा भनिन्छ । यसले साहित्येतर अभिव्यक्तिको सामान्यरूपका साथै विशिष्ट रूपको अध्ययनमा त्यतिकै महत्त्व दिइन्छ । यिनको अध्ययन ध्वनि, वर्ण, रूप, शब्द, पद, पदावली, उपवाक्य र वाक्यात्मक आदि विभिन्न तहको अध्ययन विश्लेषण गर्दछ (पौडेल, २०६९ : ३५) । यसको प्रयोग विभिन्न तह र तप्कालाई आधार मानेर विश्लेषण गरिन्छ ।

सामान्य प्रसङ्गअनुरूप औपचारिक भेटघाटका कुराकानी, छलफल तथा विज्ञापन, चिठीपत्र, सूचना, समाचार आदिको अध्ययन गर्ने भएकाले सामान्य शैलीविज्ञानले सामान्य र स्तरीय भेद, अनौपचारिक र औपचारिक भेद, मौखिक र लिखित भेद, स्थानीय र सामाजिक भाषिकागत अभिव्यक्तिलाई अध्ययनको विषय बनाएर व्याख्या विश्लेषण गर्दछ। यसका अलावा मौखिक अभिव्यक्तिमा पाइने घनिष्ट शैली, आकस्मिक शैली, मर्यादित शैली आदिको अध्ययन पनि हुने गर्दछ। यी विविध विषयको अध्ययन भन्दा विज्ञान, सूचना र कानून जस्ता विषयलाई बढी प्राथमिकता दिइएको पाइन्छ (भण्डारी, घिमिरे र नेपाल, २०६८ : २६)। सामान्य शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने सिलसिलामा रोमन, याकोब्सन, चम्स्की, लिवित, ह्यालिडे, फाउडर, एङ्क्विस्ट, जोनाथन स्विफ्ट र त्रुवेत्स्कोय जस्ता प्रमुख हस्तीहरूले यसलाई सशक्त र मर्यादित ढङ्गले अगाडि बढाउने प्रयास गरिएको पाइन्छ। फलस्वरूप सामान्य शैलीविज्ञानमा अध्ययन गरिने विविध विषयलाई मूर्त रूप दिनका लागि हर्दम लागिपरेका/पर्नुका साथै सान्दर्भिकता बनाउने प्रयास गरिएको छ।

(ख) साहित्यिक शैलीविज्ञान

भाषाका खास भेदको अध्ययन गर्ने शैलीविज्ञानलाई साहित्यिक शैलीविज्ञान भनिन्छ। साहित्यिक शैलीविज्ञानअन्तर्गत कविता, कथा, निबन्ध, नाटक, एकाङ्की, उपन्यास, गीत, गजल आदि जस्ता साहित्यिक कृतिमा केन्द्रित भएर गरिने भाषावैज्ञानिक तथा साहित्यशास्त्रीय अध्ययन विश्लेषणलाई विशेष महत्त्व दिइन्छ। यसमा भाषिक माध्यमबाट व्यक्त हुने प्रत्येक रूपलाई साहित्यिक रूपमा लिन नसकिने भएकाले मनुष्यको भाव संसारसित सम्बन्धित भाषिक कलालाई मात्र साहित्यिक शैलीविज्ञानअन्तर्गत नै राखिन्छ। साहित्यिक शैलीविज्ञानमा भाषिक एकाङ्को अध्ययन गरेपछि एकीकृत अध्ययन गर्नु साहित्यिक शैलीविज्ञानको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ। भाषिक क्षेत्रमा साहित्यिक भाषा वा काव्यभाषाको अध्ययन हुने भएकाले यसको वस्तुनिष्ठ अध्ययन गरिन्छ। कुनै पनि साहित्यिक कृतिमा लेखक वा सर्जकले आफू अनुकूल विशिष्ट शैलीका आधारमा भाषातात्विक विश्लेषण साहित्यिक शैलीविज्ञानले गर्दछ (भण्डारी, घिमिरे र नेपाल, २०६८ : २७)। लेखकले वा सर्जकले साहित्यिक कृतिलाई शैली सौन्दर्य निर्माण गर्नका लागि चयनलाई प्राथमिकता दिई त्यसका साथसाथै अग्रभूमि निर्माणअन्तर्गत विचलन र समानान्तरतालाई सार्थक रूपमा प्रदर्शित गर्दछ। भाषालाई सामान्यबाट विशिष्टतातिर उन्मुख गराई वस्तुनिष्ठ ढङ्गले अध्ययन विश्लेषण गर्न उपयुक्त मानिन्छ।

कुनै पनि साहित्यिक कृतिको आधार सामाग्रीका रूपमा रहेको भाषागत बाह्य चौकोसबाट छिरेर रूप सौन्दर्यगत छन्द, लय, विम्ब, प्रतीक, अलङ्कार, कथानक, पात्र, परिवेश, दृष्टिविन्दु, विषयवस्तु, बल, विराम तथा आर्थी सम्बन्ध केलाउँदै बनोट र बुनोट प्रक्रिया त्यसभित्रको कथ्य अभिप्रायलाई वस्तुपरक ढङ्गले पाठक समक्ष प्रस्तुत गर्नु साहित्यिक शैलीविज्ञानको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यसका अलावा साहित्यिक शैली निर्माणका लागि अपनाइएका साहित्येतर पक्ष, भाग, अध्याय, परिच्छेद, दृश्य, अङ्क, काण्ड, सर्ग, छाल, चित्र र सङ्केत आदि विविध पक्षको सान्दर्भिक रूपमा चर्चा गरिन्छ (पौडेल, २०६९ : ३७) । साहित्यिक भाषाको विशिष्ट रूपलाई वस्तुनिष्ठ भाषावैज्ञानिक तरिका अपनाउन उपयुक्त मानिन्छ । माधव पौडेलका अनुसार साहित्यको भाषावादी, वस्तुवादी, कृतिपरक, आन्तरिक र बाह्य, मूर्त र अमूर्त, बनोट र बुनोट एवम् भाषाविज्ञान र सौन्दर्यास्त्रीय कलाको समन्वयात्मक अध्ययन गर्नुपर्दछ भनी परिभाषित गरेका छन् । साहित्यिक शैलीविज्ञानलाई विशिष्टता प्रदान गर्ने प्रमुख विद्वान्हरूमा लियो स्पिटजर, च्याटम्यान, ब्रिन्ज, क्रिस्टल आदि विद्वान्को भूमिका महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । यिनीहरूले साहित्यिक शैलीविज्ञानलाई सशक्त रूपमा अघि बढाउने कार्यमा अग्रसर देखिन्छन् ।

२.४ कृति विश्लेषणका शैलीवैज्ञानिक आधारहरू

शैलीविज्ञानले साहित्यिक कृतिको व्याख्या विश्लेषण खास तहहरूमा केन्द्रित भएर गर्छ । शैलीवैज्ञानिक सिद्धान्तका आधारमा कृतिको वर्णन विश्लेषण गर्ने क्रममा कृतिको व्यवस्थित क्रमवद्ध र वस्तुनिष्ठ व्याख्या, विवेचना हुन्छ । कुनै पनि कृतिको विश्लेषणमा त्यसको भाषिक शैली नै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । शैलीविज्ञान साहित्य आलोचनाको भाषावादी र वस्तुवादी मान्यता भएकाले यसको व्याख्या विश्लेषण वास्तविक र वस्तुनिष्ठ मानिन्छ ।

कृतिको शैली विश्लेषणका क्रममा विभिन्न पक्षहरूको संलग्नता रहेको हुन्छ, जुन पक्षहरू विना वैज्ञानिक एवम् व्यवस्थित सम्भव छैन । ती पक्षहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :

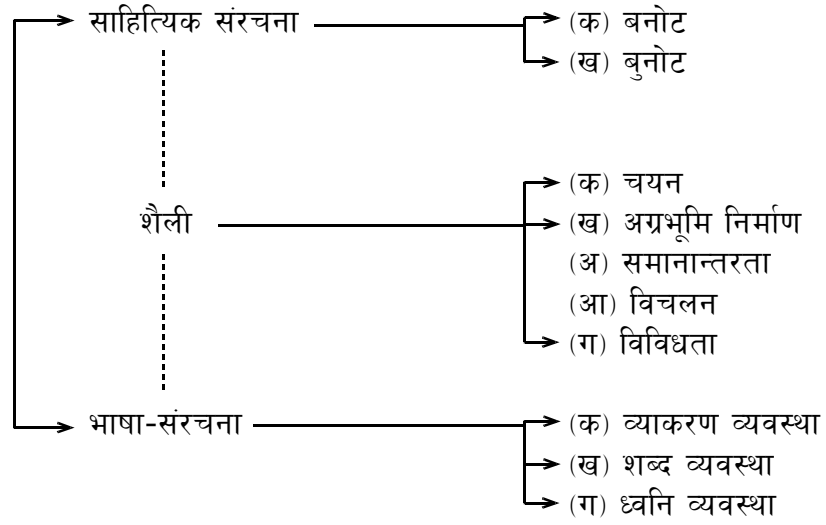
१. विश्लेष्य कृतिको प्रकृति के कस्तो छ ?
२. विश्लेषकको आफ्नो ज्ञान के कति छ ?
३. उसको आफ्नो क्षमता के कस्तो छ ?
४. उसको शक्ति र सीमा के हो ? (शर्मा, २०६८ : २५३) ।

कुनै पनि कृतिको विश्लेषकका आधारमा पर्याप्त र स्पष्ट विश्लेष्य क्षमताको आवश्यकता पर्दछ । कृतिलाई विश्लेष्य ढङ्गले विश्लेषण गर्ने शैलीवैज्ञानिक सिद्धान्त, कृतिगत संरचना, भाषावैज्ञानिक प्रकृति र अध्ययनीय भाषिक व्याकरणिक नियम र सिद्धान्तको आवश्यकता र पर्याप्त ज्ञानको जरुरी हुन्छ । कुनै पनि साहित्यिक रचना गर्ने क्रममा साहित्यिक विभिन्न विधाहरूमा आधारित भएर कृतिको विश्लेषण पनि विधाहरूका आधारमा गरिन्छ । जस्तै: गद्य साहित्यको विश्लेषणका क्रममा कथावस्तु, कथानक, पात्र, परिवेश, दृष्टिविन्दु, भाषाशैली र उद्देश्यलाई आधार बनाइन्छ भने पद्य साहित्यमा लयात्मकता, गद्यात्मकता, भावगत स्वरूप, गति, यति आदिलाई लिइन्छ । कृतिको विधागत अनुरूप कृतिको भाषावैज्ञानिक र वस्तुनिष्ठका साथै सिर्जनात्मक र कलात्मक भाव वा विचारहरूको प्रयोग गर्नु जरुरी छ ।

कुनै पनि कृतिको विश्लेषण गर्ने क्रममा विश्लेषकले विश्लेषणको सैद्धान्तिक पक्ष र अध्ययनीय विषयको समय सीमा क्षेत्र आदिको निर्धारण गरी त्यसलाई सही रूपमा विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन्छ । कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनको विश्लेषणका क्रममा पाश्चात्य भाषा सिद्धान्तमा आधारित भएर संरचनात्मक, वर्णनात्मक, रूपार्थपरक, व्यवस्थापरक, प्रजनन, रूपान्तरणात्मक पद्धतिहरूको प्रयोग गरी यसको व्याख्या विश्लेषण गर्न वास्तविक र नियम सङ्गत हुनु आवश्यक छ ।

शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषणका आधारमा पूर्वीय तथा पाश्चात्य दुबै भाषिक सम्प्रदायलाई आधार मानेको पाइन्छ । पूर्वीय साहित्यमा रस, अलङ्कार, ध्वनि, रीति र वक्रोक्ति, औचित्य आदि विभिन्न क्षेत्रबाट पनि शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिन्छ । शैलीविज्ञानको अध्ययन विश्लेषण विविध प्रक्रियाबाट गर्न सकिन्छ ।

शैलीविज्ञानले समालोचनाका निम्ति कृतिको शैलीविश्लेषण गर्ने प्रक्रियालाई निम्नलिखित आरेख मार्फत प्रस्तुत गरिन्छ :

(भण्डारी, २०६८ : ३५)

२.४.१ साहित्यिक संरचना

कुनै वस्तु वा कृतिको आफ्ना घटकसँग र घटकहरूको अन्य घटकसँग वर्गात्मक सम्बन्ध नभएर क्रयात्मक सम्बन्ध समुच्चयलाई अथवा त्यस्ता सम्बन्धको समग्रतालाई संरचना भनिन्छ। यो अमूर्त हुन्छ। हरेक साहित्यिक कृतिको आफ्नै साहित्यिक संरचना वा स्वरूप हुन्छ। साहित्यिक घटकहरूको कुल योगबाट नै कृतिको संरचना तयार भएको हुन्छ। कृतिको संरचनाभित्र अन्तर्निहित घटकहरूका विभिन्न क्रम, नियम, विज्ञान र श्रेणीका तहमा विभाजित हुन्छन्।

२.४.१.१ बनोट

कृतिको बाह्य वा भौतिक पक्षसँग सम्बन्धित पक्षलाई बनोट भन्ने गरिन्छ। कृतिको आन्तरिक र अन्तर्सम्बन्धित नियम, विज्ञान वा व्यवस्थाको संश्लिष्ट रूपलाई नै बनोट भनिन्छ। जस्तै: नाटकमा रहेका अङ्क, दृश्य, संवाद, उपन्यासका परिच्छेद, प्रसङ्ग, घटना, कविताका श्लोक, पङ्क्ति आदिले कृतिमा बनोटको सिर्जना गरेका हुन्छन्। बनोट साहित्यिक कृतिको आन्तरिक पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ। साहित्यिक संरचनाको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन तिन कुराको उद्घाटन हुन सक्छ।

१. कृतिको पूर्णता

कृतिमा विभिन्न घटकहरू सम्मिलित भएर त्यसका घटकहरूले कृतिलाई पूर्णता प्रदान गर्छ। आन्तरिक र अन्तरसम्बन्धित नियम र व्यवस्थानुसार सबै घटकहरू सङ्गतिमूलक ढङ्गले प्रस्तुत हुँदा मात्र कृति तयार हुन्छ।

२. घटकहरूको प्रतिफल

कुनै कृतिमा प्रयुक्त घटकको मूल्य र प्रयोजन (सार्थकता) आँके कार्यलाई घटकको प्रतिफल भनिन्छ । ती घटकहरूको सक्रिय र निष्क्रिय भूमिका हुन्छन् । ती कृतिका घटकहरूको मूल्य, प्रयोजन वा सार्थकताको विश्लेषण र उद्घाटन गर्छ ।

३. कृतिको स्वायत्तता

कृति स्वयम्मा पूर्ण रचना भएकाले अन्य कृतिको निर्भरता गर्दैन । साहित्यिक कृतिको बनोट स्वायत्त छ, छैन भन्ने कुरा देखिन्छ । फलस्वरूप कृति परमुखापेक्षी नभएर स्वमुखापेक्षी हुन्छ, स्वयम्मा पूर्ण हुन्छ । त्यसैले शैलीविज्ञानले कृति स्वयम्मा पूर्ण छ वा छैन भन्ने तथ्यको छानविन गर्दछ ।

२.४.१.२ बुनोट

कुनै वस्तुको दृष्टिपटलीय अंश वा अवयवलाई बुनोट भनिन्छ । संरचनाको विपरित बुनोट चाहिँ रूपगत र मूर्त हुन्छ । जस्तै: छन्द, अलङ्कार, अर्थ, विम्ब, प्रतीक, कथानक, चरित्र आदिको सिर्जना । यसको सम्बन्ध कृतिको साहित्यिक सौन्दर्य पक्षसँग निकट रही कथ्यको रूपगत पक्षलाई जनाउँदछ ।

२.४.२ भाषा संरचना

साहित्यिक कृतिको माध्यम वा आधार सामग्री भाषा हो । भाषाको आ-आफ्नै संरचना हुन्छ । भाषा क्रमशः तल्लो तहदेखि माथिल्लो तहसम्म अघि बढ्छ । व्याकरणको सानो रूप, ध्वनि, वर्ण, अक्षर, रूप, शब्द, पद, पदावली, उपवाक्य र वाक्य हुँदै अघि बढेको देखिन्छ । भाषा संरचनाअन्तर्गत तिन कुरालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

२.४.२.१ ध्वनि व्यवस्था

कुनै पनि भाषाका खण्डीय र खण्डेतर ध्वनिमा सम्मिलित रूपलाई केलाउने कार्य ध्वनि व्यवस्था हो । यो भाषाको सबैभन्दा सानो एकाइ हो । खण्डीय ध्वनिमा भाषाका स्वर र व्यञ्जन एवम् खण्डेतर ध्वनिमा अनुनासिकता, श्वसन, आघात, लय, यात्रा, तान आदि पर्दछन् । यसमा स्वर र व्यञ्जन ध्वनिको व्यवस्था हुन्छ ।

२.४.२.२ शब्द व्यवस्था

शब्दको निर्माण रूपहरूको समुच्चयबाट हुन्छ । भाषाका रूपबद्ध /मुक्त हुने भएकाले यसलाई रूपप्रक्रिया र अर्थविज्ञानसँग सम्बद्ध भाषिक संरचना भनिन्छ । कृतिमा प्रयुक्त

शब्दहरूका विषयमा केन्द्रित भएर हेर्ने प्रयास गरिन्छ । यसमा रूपविज्ञान र अर्थविज्ञानका सहायताले कृतिगत शब्दभण्डार व्यवस्थाको व्याख्या विश्लेषण गरिन्छ ।

२.४.२.३ व्याकरण व्यवस्था

व्याकरण भाषिक व्यवस्थाको माथिल्लो तह हो । व्याकरण व्यवस्थाअन्तर्गत रूपप्रक्रिया अर्थात् शब्द निर्माण सम्बन्धी रूपायन, व्युत्पादन, शब्दगठन, शब्द विघटन शब्द वर्गीय कार्य, पदावली निर्माण प्रक्रिया र तिनका कार्य, उपवाक्य, वाक्य, वाक्यतत्त्व वा व्याकरणात्मक कोटि तथा तिनका संरचना र रूपान्तरणात्मक प्रक्रियाहरू पर्दछन् । यसमा रूपप्रक्रिया र वाक्यविज्ञान पर्दछन् । कृतिमा व्याकरणिक प्रयोगको अवस्थालाई नियाल्ने प्रयास हुन्छ ।

२.५ शैली

भाषा संरचनाको उपयुक्त क्रम रूपान्तरित भएर साहित्यिक संरचनाको श्रेणीक्रम बन्न पुग्छ । यस रूपान्तरणको विशिष्ट तहलाई नै अमूर्त प्रक्रिया भनिन्छ । शैली साहित्यिक संरचना र भाषा संरचनाको बिचमा पर्छ । यसको सम्बन्ध एकातिर भाषारूपी कच्चा पदार्थसँग र अर्कातिर कृतिरूपी तयारी मालसँग सम्बन्ध हुन्छ । कृतिका दुईवटा पक्षको वास्तविक र वस्तुनिष्ठ वर्णन विश्लेषण गर्ने काम शैलीविज्ञानले गर्दछ । साहित्यिक कृतिको पहिचान गर्ने क्रममा निम्नलिखित पक्षका आधारमा शैलीलाई पहिल्याउने प्रयास गरिन्छ :

२.५.१ चयन

चयन भनेको छनोट हो । भाषाका विभिन्न विकल्पहरूबाट कुनै एउटालाई उपयुक्त मानेर छनोट गर्नुलाई चयन भनिन्छ । जस्तै: 'घर' शब्द जनाउनका लागि गृह, सदन, आवास, निवास, महल, भवन, आश्रय र कुटी जस्ता विकल्पहरूमध्ये उपयुक्त शब्द छनोट गर्नु नै चयन हो । त्यस्ता शब्द छनोट गर्ने क्रममा कृतिकारले कुनै शब्द/विकल्पको छनोट गर्दछ । त्यो नै समष्टिमा चयन हो । चयनमा शब्दलाई सामान्य तर्फबाट विशिष्टतिर पहिल्याउने कार्य गर्दछ ।

२.५.२ अग्रभूमि निर्माण

कृति विश्लेषणका निम्ति शैलीविज्ञानको क्षेत्रमा अग्रभूमिको निर्माणसम्बन्धी अवधारणाका प्रवर्तन गर्ने काम जे. मुकारोबस्कीले सन् १९३० मा गरेका थिए (भण्डारी, २०६८ : ३८) । उनले अभिव्यक्तिमा ध्यानाकर्षण गर्ने युक्तिका रूपमा प्रयोग गरे । भाषा

प्रयोगको धेरै पुनरावृत्तिले यान्त्रिक बन्दछ, त्यसबाट जोगाउन लेखकले परम्परागत प्रयोग क्षेत्रमा परिवर्तन ल्याएर प्रयोगमा नयाँ सन्दर्भ दिने कार्य गर्दछ । पश्चिमीमा रहेका सूचनालाई अग्रभागमा ल्याई नवीनता सिर्जना गर्ने प्रयास गरिन्छ । कृतिको कुनै अंशलाई परम्परागत भाषिक एकाइलाई विशिष्टतिर लगी नवीन बनाई अगाडि सार्नु नै अग्रभूमि निर्माण हो (ढकाल, २०६८ : १५७) । रचनाकारले आफ्नो अभिव्यक्तिलाई स्पष्ट र आकर्षक बनाउनका लागि खास ध्वनि, शब्द, पदावली, वाक्यलाई विशेष बल दिई अगाडि बढ्नुलाई नै अग्रभूमि भनिन्छ । यसैलाई मुकारोबस्कीले अग्रभूमि निर्माणमा नवीनता, असामान्यता, अद्वितीयता र अप्रापिकता र अनपेक्षित जस्ता विशेषताहरू देखाएका छन् । यसरी हेर्दा भाषाको प्रयोगमा अधिक पुनरावृत्ति भई यान्त्रिक र एकोन्मुख बनेको शब्दलाई परम्परागत मान्यताबाट नवीनता प्रदान गरी प्रयोगमा ल्याउनु पनि अग्रभूमि निर्माण हो ।

अग्रभूमि निर्माणका सन्दर्भमा निम्नलिखित दुईवटा उपकरण/तरिका रहेका पाइन्छन् :

२.५.२.१ विचलन

कुनै पनि भाषिक र साहित्यिक अभिव्यक्तिका निम्ति भाषामा एक प्रकारको मानक व्यवस्था गरिएको हुन्छ । साहित्यिक अभिव्यक्तिका क्रममा लेखकले रुढ र परम्परागत रूपमा स्थापित साहित्यिक मूल्य-मान्यताहरूलाई अतिक्रमण गर्दछ । मानकको अतिक्रमण र उल्लङ्घनलाई विचलन भनिन्छ (ढुङ्गेल, २०६८ : १०४) । सामान्य भाषामा प्रयुक्त हुने सामान्य भाषिक नियमको अतिक्रमण अर्थात् मानवेत्तर प्रयोगलाई विचलन भनिन्छ । प्रचलित ढाँचालाई उलटपुलट गरेर सौन्दर्य प्रदान गर्ने कार्य नै विचलन हो । सस्युरले विचलनको अवधारणा प्रस्तुत गरी 'ल्याङ्ग' र 'प्यारोल' दुई शब्दको योगबाट निर्मित शब्द हो । 'ल्याङ्ग' शब्दले सामान्य भाषालाई र 'प्यारोल' शब्दले कृतिमा प्रस्तुत भाषालाई भन्ने गरिन्छ । कृतिमा भाषिक विषयको अतिक्रमण प्रयोगबाट विचलन निरर्थक नभएर सार्थक हुनुपर्दछ । विचलन यस प्रकारका रहेका छन् :

(क) कोशीय विचलन

सामान्य भाषिक प्रयोगमा नआएका र शब्दकोशमा समावेश नभएका नयाँ शब्दहरूको निर्माण गरी प्रयोग गर्नुलाई विचलन भनिन्छ । जस्तै: गोब्रिलो, मान्द्रिलो, गुन्द्रिलो, रक्स्याउनु, चित्रिनु, फुलारु, बनेली आदि ।

(ख) व्याकरणिक विचलन

लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पदक्रम आदिमा विचलन देखिनु व्याकरणिक विचलन हो । जस्तै: आयो दशै घरघरै (पदक्रम विचलन), बहिनी आउँछे कि भनेर उनी पर्खिरहँदो हो । (वचन विचलन) आदि ।

(ग) वर्णनात्मक विचलन

खास एकाइको उच्चारणमा पहिचान्न सकिने अन्तर वर्णनात्मक विचलन हो । जस्तै: म घोडा चरेर जान्छु आदि ।

(घ) आर्थी विचलन

अर्थमा हुने विचलन देखिनुलाई नै आर्थी विचलन हो । जस्तै: आज त हिमाल मुसुक्क हाँस्यो आदि ।

(ङ) भाषिकागत विचलन

अन्य भाषिकाको विशेषताको प्रयोग गर्नु भाषिकागत विचलन हो । जस्तै: खाजा-अर्नी, बल्ल-गोरु, ओलन-दुध आदि ।

(च) प्रयुक्तिगत विचलन

एउटा परिस्थिति वा प्रसङ्गअनुरूप भाषाको अर्को परिस्थिति वा प्रसङ्ग प्रयोग गर्नु नै प्रयुक्तिगत विचलन हो । जस्तै: जङ्गलवासी भयङ्कर काकाहरू प्रत्येक शीत ऋतुमा कीराहरूको संहार गर्छन् आदि ।

(छ) लेख्य प्रक्रियात्मक विचलन

शब्द लेखाइका सन्दर्भमा देखिने विचलन लेख्यप्रक्रियात्मक विचलन हो । सर्जकले आफ्नो अभिव्यक्तिमा डिकोलाई तलमाथि गरेर प्रस्तुत गर्छ भने त्यहाँ लेख्यप्रक्रियात्मक विचलन जन्मन्छ । जस्तै: तल-तल, माथि - माथि आदि ।

२.५.२.२ समानान्तरता

कुनै पनि भाषिक अभिव्यक्तिका क्रममा देखिने नियमित पुनरावृत्ति नै समानान्तरता हो । भाषा प्रयोगमा आफूभिन्नको विशिष्ट अभिव्यक्तिलाई प्रस्तुत गर्नका लागि वर्ण, शब्द वा

वाक्य जस्ता भाषाको बाह्य र बाह्य रूपको अर्थ जस्ता भाषिक एकाइमा नियमित पुनरावृत्ति गर्दछन् । भाषाको प्रयोगको पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भनिन्छ (ढुङ्गेल, २०६८ : १०४) । समानान्तरता विचलनका विपरीत देखापर्ने उपकरण हो, किनभने विचलन अनियमितता हो भने समानान्तरता चाहिँ अतिरिक्त नियमितता हो । विचलनले प्रचलित मानकलाई उल्लङ्घन गरी आकर्षण पैदा गर्दछ, भने समानान्तरताले भाषामा नियमितता सिर्जना गरी आकर्षण बढाउने भएकाले यसलाई विचलनको विपरीत प्रक्रियाको रूपमा लिइन्छ । समानान्तरता दुई प्रकारको हुन्छ ।

(क) आन्तरिक समानान्तरता

भावार्थ वा वाच्यार्थको पुनरावृत्ति गरी कृति वा रचनाभिन्न सौन्दर्य सिर्जना गर्ने युक्तिलाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ । छन्द र अलङ्कार आदिको अर्थतात्विक सन्दर्भलाई पनि लिइन्छ । जस्तै: जुनले मन तान्छ, त्यसलाई हेरिहुँजस्तो लाग्छ । यो आन्तरिक समानान्तरताको उदाहरण हो, जसमा भावार्थको पुनरावृत्ति भएको छ ।

(ख) बाह्य समानान्तरता

साहित्यिक कृतिको आवरण पक्ष (वर्ण, मात्रा, लय, छन्द, अलङ्कार र रस) आदिसँग सम्बन्धित पुनरावृत्ति बाह्य समानान्तरता हो । जस्तै: गोपाल गुरागाई र गोविन्द गौतम गीत गाउँदै गाई गोठतिर गए । यो बाह्य समानान्तरताको उदाहरण हो । यस किसिमका समानान्तरता मूर्त प्रकृतिका हुन्छन् ।

यसरी शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणका प्रक्रियाका माध्यमबाट उल्लिखित उपकरण प्रयोग गरी कृतिको विश्लेषण गरेमा सो विश्लेषणलाई वैज्ञानिक मानिनुका साथै सार्थक र सान्दर्भिक पनि मानिन्छ ।

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धान कार्य कसरी सम्पन्न गरिँदैछ भनी स्पष्ट गर्ने क्रममा अध्ययन विधिको विवरण शोधप्रस्तावको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण विषय हो, जसले कुनै पनि समस्या र विषयवस्तुका बारेमा विस्तृत जानकारी प्रदान गर्नका लागि सामग्री सङ्कलन विधि, प्रक्रिया र अध्ययन विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार तयार गरिएको छ। अनुसन्धानका लागि आवश्यक स्रोत सामग्रीको सङ्कलन र त्यसको परीक्षण तथा सत्यापनसम्मको समग्र प्रक्रियालाई शोध अध्ययन विधि भनिन्छ। 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषण गर्न शोधपत्रलाई व्यवस्थित क्रमवद्ध, वस्तुपरक, स्तरीय रूपमा तयार गर्नका लागि आवश्यक सैद्धान्तिक ज्ञानको लागि पुस्तकालयीय विधि, वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ। पुस्तकालयीय विधि भनेको अनुसन्धान विषयसँग सम्बन्धित प्राथमिक र द्वितीयक सामग्रीहरू सङ्कलन गरी सामग्रीहरू सङ्कलन गर्ने विधि पुस्तकालयीय विधि हो। यस अध्ययन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि वर्णनात्मक र विश्लेषण ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ। यसरी सङ्कलित सामग्री सङ्कलन वर्णन, व्याख्या र विश्लेषण गर्न निम्नानुसार कार्यहरू गरिएको छ :

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू

अनुसन्धान कार्यलाई मर्यादित, विश्वसनीय, वैध, वस्तुनिष्ठ, प्रमाणिक बनाउनका लागि तथ्य/तथ्याङ्क सङ्कलनको विशेष महत्त्व रहेको छ। तथ्याङ्क/सूचना सङ्कलन गर्दा विषय र प्रकृति अनुसार गरिएको छ। अनुसन्धाताले अनुसन्धानका लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्षेत्र नै अनुसन्धानका स्रोतहरू हुन्। तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू निम्नलिखित दुई प्रकारका स्रोतहरूबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ :

३.२.१ प्राथमिक स्रोत

अनुसन्धाताले अनुसन्धानका स्रोतबाट आवश्यक सामग्री खोज्ने पहिलो प्रयास नै प्राथमिक स्रोत हो। त्यसैले यस अनुसन्धानको समस्या समाधान गर्नका लागि आवश्यक सामग्री खोज्नु पर्ने भएकाले प्राथमिक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ। प्रस्तुत

‘प्रेतकल्प’ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू सङ्कलन गर्न प्राथमिक स्रोतका रूपमा नारायण ढकालको ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासको उपयोग गरिएको छ ।

३.२.२ द्वितीयक स्रोत

प्रस्तुत शोधशीर्षकमा अनुसन्धान कार्यलाई अझ विश्वसनीय र प्रभावकारी बनाउनका लागि प्राथमिक स्रोतले मात्र पूर्ण नहुने हुनाले द्वितीयक स्रोतबाट पनि सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । विशेष गरी शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका लागि सैद्धान्तिक आधार खडा गर्न द्वितीयक सामग्रीको स्रोतका रूपमा विभिन्न सैद्धान्तिक ग्रन्थ, व्याकरण, अग्रजद्वारा तयार गरिएका शैलीवैज्ञानिक अध्ययनसँग सम्बद्ध विभिन्न शोधपत्रहरू, लेखरचनाहरू, पाठ्यपुस्तकहरू तथा पत्रपत्रिकाहरूका साथै विभिन्न विद्वान्, व्यक्तित्व एवम् निर्देशकका सल्लाह र सुझाव आदिलाई सहयोगी सामग्रीका रूपमा लिइएको छ ।

३.३ सामग्री निर्माण

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित, प्रमाणिक, विश्वसनीय र वैध बनाउनका लागि विभिन्न स्रोत तथा प्रक्रियाहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरी सामग्री निर्माण गरिएको छ । अनुसन्धान कार्यलाई शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका आधारमा सैद्धान्तिक अवधारणालाई आधार बनाई शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । शैलीवैज्ञानिक आधारमा पात्र वर्गीकरण गरिएको तालिका, भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरता प्रयोग भएका उदाहरणहरूलाई सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू पुस्तकालयीय, छलफल र खोज अध्ययन अनुसन्धानबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । शोधपत्र तयार गर्न सम्बन्धित क्षेत्रका विशिष्ट व्यक्तित्व, प्राध्यापकसँगको छलफल, अन्तर्वार्ता, परामर्श, टेलिफोन सम्पर्क तथा छलफलका माध्यमबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा अनुसन्धानका सैद्धान्तिक आधारहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.५ व्याख्या विश्लेषण

प्रस्तुत अनुसन्धान कार्य शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका सन्दर्भमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणालाई आधार मानेर सामग्री सङ्कलन गरी परीक्षण र मूल्याङ्कन गरिन्छ । शोधपत्र अध्ययनका निमित्त प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरी पुस्तकालयीय विधिलाई प्रमुख आधार मानी वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिलाई पनि आधार मानेर व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेर त्यस भित्रका भाषिक एवम् संरचनात्मक पक्षको विश्लेषण, भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । चयनअन्तर्गत शब्द चयन र वाक्य चयन पर्दछन् ।

शब्दचयन अन्तर्गत तत्सम, तद्भव, आगन्तुक, भर्ता तथा अनुकरणात्मक शब्द नामपद, सर्वनामपद, विशेषणपद, क्रियापद, क्रियाविशेषणपद, नामयोगी र निपातको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । साथै वाक्य चयनअन्तर्गत सरल, संयुक्त, मिश्र वाक्यको विश्लेषण गरिएको छ । चिह्न प्रयोगमा प्रश्न, विस्मयसूचक, पूर्णविराम, अल्पविराम, अर्धविराम, योजक, उद्धरण र एकल उद्धरण चिह्नको विश्लेषण गरिएको छ । विचलनका आधारमा कोशीय, व्याकरणिक, ध्वनिप्रक्रियात्मक, अर्थतात्त्विक विचलन, भाषिक विचलन प्रयुक्ति विचलनको विश्लेषण गरिएको छ । समानान्तरताका आधारमा आन्तरिक र बाह्य दुबै आधारमा 'प्रेतकल्प' उपन्यासको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । चयन, विचलन समानान्तरताका आधारमा अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक भूमिकाको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यी विविध प्रक्रियालाई अवलम्बन गरेर 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

३.६ अध्ययनको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सुसंगठित र व्यवस्थित रूपमा तयार गर्नका लागि आवश्यकतानुसार विभिन्न परिच्छेद वा अध्याय र त्यसअन्तर्गत विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकमा विभाजन गरिएको छ । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा पूर्वानुमानका आधारमा मुख्य-मुख्य परिच्छेद र शीर्षकहरू उल्लेख गरी शोधपत्रको रूपरेखा तयार गरिएको छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनको रूपरेखा निम्नानुसार रहेको छ :

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय एकमा शोध परिचयअन्तर्गत अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, सान्दर्भिकता र उपादेयताका साथै अध्ययनको सीमाङ्कनलाई अध्ययनको विषय बनाइएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको अध्ययन र सैद्धान्तिक अवधारणा रहेको छ । त्यसअन्तर्गत पूर्वकार्यको अध्ययनअन्तर्गत पुस्तक समीक्षा र शोधकार्यको समीक्षालाई शोध अध्ययनको विषय बनाइएको छ । त्यसैगरी पूर्वकार्यको समीक्षाको महत्त्व, शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणा (शैली र शैलीविज्ञानको परिचय), कृति विश्लेषणका शैलीवैज्ञानिक आधारहरूअन्तर्गत साहित्यिक संरचना (बनोट, बुनोट) र भाषा संरचना (ध्वनि, शब्द र वाक्य) आदिलाई मुख्य अध्ययनको विषय बनाइएको छ । अध्याय दुईको सैद्धान्तिक खण्डको अन्तिममा शैलीलाई लिइएको छ, जुनअन्तर्गत चयन, अग्रभूमि निर्माण (विचलन, समानान्तरता) लाई शोधपत्रको अध्ययनको विषय बनाइएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र अध्ययनको अध्याय तिनअन्तर्गत अध्ययन विधि, तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू (प्राथमिक र द्वितीयक), सामग्री निर्माण, तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया, व्याख्या विश्लेषण र अध्ययनको रूपरेखालाई अध्याय तिनमा राखिएको छ । यिनको आधारमा शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र अध्ययनको अध्याय चारमा भाषिक आधारमा 'प्रेतकल्प' उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ । यसअन्तर्गत विषयप्रवेश र भाषिक चयन रहेको छ । भाषिक चयनअन्तर्गत शब्द चयन, वाक्य चयन, चिह्नको चयन, उखान र टुक्काको चयन आदिलाई यस शोधपत्र अध्ययनको प्रमुख विषय बनाइएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र अध्ययनको अध्याय पाँचमा भाषिक आधारमा प्रेतकल्प उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको विश्लेषणअन्तर्गत विचलन र समानान्तरतालाई अध्ययनको विषय बनाइएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र अध्ययनको अध्याय छमा प्रेतकल्प उपन्यासको अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक विश्लेषणअन्तर्गत चयन, विचलन र समानान्तरताको उपयुक्तता आदिलाई विषय मानेर विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय सातमा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता (नीतिगत र प्रयोगगत) राखिएको छ ।

यसका अतिरिक्त सन्दर्भसूची, परिशिष्ट र व्यक्तिवृत्त अन्तिम भागमा राखिएको छ ।

अध्याय चार

भाषिक आधारमा प्रेतकल्प उपन्यासको विश्लेषण

४.१ विषयप्रवेश

आख्यानलाई रोचक र स्तरीय बनाउन कृति लेखकको दक्षता र सिपको अत्यन्त आवश्यकता पर्दछ। कुनै पनि कृतिलाई वा रचनालाई उत्कृष्ट बनाउनका लागि के-कस्ता शब्दहरू चयन गर्ने भन्ने बारेमा आफूमा दृढ सङ्कल्प राख्नुपर्दछ। कृतिअनुरूप जस्तो शब्द वा वाक्यको आवश्यकता पर्दछ, त्यस्तै शब्द वा वाक्य आदिको छनोट गर्नाले कृति उत्कृष्ट, सान्दर्भिक, रोचक, स्तरीय र मानकीकरण बन्न सहयोग गर्दछ। कृतिलाई समय सापेक्ष उखान, टुक्का, विचलन आदिका माध्यमले सुमधुरता, मिठासपूर्ण र भाषिक सौन्दर्य प्रदान गर्दछ। यस्तै कृतिमा शब्द वा वाक्य अथवा तिनको पुनरावृत्ति वा आवृत्तिबाट थप सौन्दर्यता बढाउने गर्दछ। यिनै अग्रभूमि निर्माणअन्तर्गतका बाह्य र आन्तरिक समानान्तरताका नामले चिनिन्छन्। यस अध्यायमा 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयोग भएका शब्द, वाक्य र तिनको अभिव्यक्तिलाई चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ।

प्रस्तुत उपन्यासमा चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा व्याख्या र विश्लेषण गरिनुका साथै कृतिमा उत्कृष्ट शब्दको छनोट गर्ने पहिलो आधार चयनलाई बनाइएको छ।

४.२ भाषिक चयन

शब्द आदि भाषिक एकाइको सुविचारित छनोटलाई चयन भनिन्छ। भाषिक चयनमा पाइने विभिन्न विकल्पहरूमध्ये उपयुक्त र सान्दर्भिक विकल्पको छनोट गर्नुलाई नै चयन भनिन्छ। भाषिक चयनमा पाइने विविधताको अर्को नाम नै विकल्पन हो। साहित्यिक अभिव्यक्तिमा विविधता विकल्पन हो। साहित्यिक अभिव्यक्तिमा विविधता ल्याउन विकल्पनहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको पाइन्छ। एउटै अर्थ र सन्दर्भका लागि आउन सक्ने भाषिक तत्त्वको नाम विकल्पन हो। कृतिमा गरिने भाषिक चयनको विविध अर्थ दिइएको हुन्छ। लेखकीय विचार र विषयवस्तुको सान्दर्भिकता अनुरूप सर्जकले उपयुक्त शब्दको छनोट गर्दछ। भाषा संरचना र साहित्यिक संरचनासँग एकै साथ सम्बन्ध

सूत्र स्थापित गर्न लेखक वा कृतिकारको विभिन्न विकल्पहरूमध्येबाट उपयुक्त र सान्दर्भिक विकल्पहरूको छनोट गरेको हुन्छ । यसरी भाषामा रहेका विभिन्न शब्दहरूमध्येबाट उपयुक्त कुनै एक शब्दको छनोट गर्ने कार्यलाई नै चयन भनिन्छ । जस्तै: गृह, सदन, आवास, निवास, महल, भवन, आश्रम र कुटी आदिमध्ये कुनै एक शब्दको छनोट गर्नु । चयनले गर्दा कृतिमा नवीनता सिर्जना गर्नुका साथै विशेष कृतिको सौन्दर्यता प्रदान गर्न सहयोग गर्दछ ।

प्रस्तुत शोधपत्रमा 'प्रेतकल्प' उपन्यासको भाषिक शब्द चयन, वाक्य चयन र चिह्नको प्रयोग, उखान, टुक्का, संस्कृत श्लोक आदिलाई आधार मानेर विश्लेषण गरिएको छ :

४.२.१ शब्द चयन

स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुने भाषाको सानो तर अर्थपूर्ण एकाइलाई शब्द भनिन्छ, जुन शब्द स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुने र अर्थपूर्ण पनि हुने शब्द हुन् तर उपसर्गको प्रयोग स्वतन्त्र रूपमा नहुने र तिनको अर्थ पनि नभएकाले ती शब्द होइनन् (बराल र एटम, २०५७ : २४) । शब्दलाई रूपभन्दा माथिल्लो र वाक्यभन्दा सानो एकाइको रूपमा लिइन्छ । भाषिक चयनमा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण वा केन्द्रीय एकाइ शब्दलाई मानिन्छ । शब्द पनि तत्सम, तद्भव, आगन्तुक, भर्त्ता तथा अनुकरणात्मक शब्दलाई उपयुक्त किसिमले मिलाउने कार्य नै शब्द चयन हो । शब्द चयनको मुख्य भूमिका लेखकका वा सर्जकको शब्द चयनमा भर पर्दछ, जसको फलस्वरूप कृतिलाई सान्दर्भिक र रोचक बनाउने काम शब्द चयनबाट पनि मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा समाविष्ट शब्दहरूको चयनलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ :

(क) तत्सम शब्द चयन

'तत्सम' को अर्थ 'पहिले भए जस्तै' भन्ने हो । संस्कृत भाषाबाट जस्ताको त्यस्तै नेपाली भाषामा आएका शब्दलाई तत्सम शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्दहरू लेख्दा सामान्यतया हिज्जे फेरिएको हुँदैन । तत्सम शब्दको छनोटलाई तत्सम शब्द चयन भनिन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा तत्सम शब्दको प्रयोग केही मात्रामा गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा प्रयोग भएका तत्सम शब्दहरूका उदाहरण निम्नलिखित रहेका छन् :

- वाक्य १ “हो सुसाप । त्यो काठाले र दिनसम्म दुःख दियो ।” (पृ. २)
- वाक्य २ “मानिसको भाग्य बनाउने काम समाजले गर्छ । समाजको कारणले मान्छे अपराधी बन्छ ।” पृ. ६)
- वाक्य ३ “यमलोकको बगैँचामा पाइने शाल्मली वृक्ष पनि यस्तै हुन्छ ।” (पृ. २३)
- वाक्य ४ “दयानन्दको भनाइ छ - यदि वेदमा ज्ञानको बदलामा अज्ञान छ र मानवीय उच्च मूल्यविरुद्ध हिंसावृत्ति र स्वार्थको उपासना छ भने त्यसलाई अस्वीकार गर्नुपर्छ ।” (पृ. ३३)
- वाक्य ५ “गाउँमा पाठशाला खोल्नुपर्छ । म स्वयंसेवी शिक्षक बनेर पढाउन तयार छु ।” (पृ. ४३)
- वाक्य ६ “दरबारमा काम गर्छौं पण्डित ? मलाई तिमीजस्तै एउटा क्षमतावान् सल्लाहकारको आवश्यकता छ ।” (पृ. ६४)
- वाक्य ७ “पृथ्वीभरमा सबै प्राणी समान छन् । उनीहरूको आत्मामा उही एउटै सर्वशक्तिमान् ईश्वर बसेका छन् अर्थात् ईशावाश्यमिदं सर्वम् । तसर्थ सबै प्राणीलाई प्रेमको आँखाले हेर ।” (पृ. १०८)
- वाक्य ८ “ए कविता सुनाउने केटा, तिम्रो के नाम रे ?” (पृ. १४५)
- वाक्य ९ “ब्रह्मचर्यमा रहनु नै आदर्श शिष्यको महान् गुण हो ।” (पृ. १५०)
- वाक्य १० “म यो पापीले पूजा गर्ने ठाममा कदापि पूजा गर्दिनँ । यो एलेइ रगत छादेर मरोस्, हे भगवान् ।” (पृ. १५४)
- वाक्य ११ “आइमाईले चुट्टा अलग्गै आनन्द आउँछ ।” (पृ. १६१)
- वाक्य १२ “निकै असर पर्छ भे वैद्यकाँ जाने पो हो कि मालिक ?” (पृ. १८७)
- वाक्य १३ “लौ निराश नहोऊ ।” (पृ. १९६)
- वाक्य १४ “भेट्नलाई आदेश छैन ।” (पृ. २०२)
- वाक्य १५ “सत्यमा अडिग हुनुहुन्छ तपाईंहरू । अवस्से पनि एक दिन सत्यको जित हुनेछ ।” (पृ. २०९)

माथि उल्लिखित वाक्यहरूमा गाढा अक्षरमा अङ्कित गरिएका शब्दहरू क्रमशः दुःख, समाज, भाग्य, अपराधी, शाल्मली, पाठशाला, शिक्षक, वेद, हिंसावृत्ति, उपासना, क्षमतावान्, पृथ्वी, प्राणी, आत्मा, सर्वशक्तिमान्, ईश्वर, प्रेम, कविता, ब्रह्मचर्य, आदर्श, शिष्य, महान्, गुण जस्ता तत्सम शब्दको प्रयोग उपन्यासमा प्रशस्त पाइन्छन् । यी तत्सम शब्दहरू संस्कृत भाषाबाट जस्ताको तस्तै नेपालीमा आउने गर्दछन् । यस्ता शब्दले कृतिलाई समयानुकूल उपयुक्त नै देखिन्छ, जुन शब्दको प्रयोगले उपन्यास सार्थक र रोचक बनाउने कार्य गरेको पाइन्छ ।

(ख) तद्भव शब्द चयन

संस्कृत भाषाबाट विभिन्न चरणहरूमा परिवर्तित र विकसित हुँदै आएका शब्दलाई तद्भव शब्द भनिन्छ । तद्भव शब्द सामान्यतया संस्कृतबाट प्राकृत हुँदै नेपालीमा आएका छन् र केही शब्द भने संस्कृतबाट सिधै नेपालीमा आएका हुन्छन् । संस्कृतबाट नेपालीमा आएका शब्दले पुरै रूप नफेरेर केही रूपमात्र फेरेर आएका हुन्छन् । यसरी आएका ठेट नेपाली शब्दलाई तद्भव शब्द भनिन्छ । प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयोग भएका केही तद्भव शब्दका उदाहरण निम्नानुसार रहेका छन् :

- वाक्य १ “गर्मीमा चाँडै उज्यालो हुन्छ । अब तीन घडी रात पनि बाँकी छैन ।” (पृ. २)
- वाक्य २ “राजाले के गर्न पर्छ, कस्तो राजालाई ईश्वरको दूत भनिन्छ ? केके गर्दा धर्म र केके गर्दा पाप हुन्छ ? ठूलो मानिस बन्न केके गुण चाहिन्छ ?” (पृ. ५)
- वाक्य ३ “थानकोट पुगेपछि भाले बासेको तीखो आवाज ध्वनित भयो ।” (पृ. १०)
- वाक्य ४ “उसको यो आवाज आमा मन्नोदरीको कानमा ठोक्कियो ।” (पृ. १२)
- वाक्य ५ “मैले भन्या मान्ने हो भने यसपालिको मङ्गिसिराँ तेल्लाई कन्नेदान गर्छु ।” (पृ. १४)
- वाक्य ६ “सपै मुन्छेको जीउमा एकै खालको रक्त बग्च अनेर साना पुन्तिले के भन्या होलान् ?” (पृ. ४२)
- वाक्य ७ “ए भुरा हो जिम्बाल सापको घर कता हँ ?” (पृ. ४५)
- वाक्य ८ “के हो त्यो खोस्टो ?” (पृ. १४१)

- वाक्य ९ “तेरी स्वास्ती सतपोइलेले ल्याको पूजा सामान चल्दैन । यसमा ढिपी गर्छस् भने रगतको खोलो बग्छ अब ।” (पृ. १५२)
- वाक्य १० “हामी जिम्वाल पक्षका भयौं भने रिस छ उसमा । उसको मर्ने बेलाको बूढो बाबुले पनि यही शिक्षा दिएको छ ।” (पृ. १५६)
- वाक्य ११ “शान्तनुको घरमा डाँका लागेछ कि क्या ?” (पृ. १५९)
- वाक्य १२ “हठले गर्दा अनाहकमा हजारौंको ज्यान गयो ।” (पृ. १७०)
- वाक्य १३ “कुनै रुखमा चढ्यार जात्रा हेर्न्या हो कि त बाज्या ।” (पृ. १७८)
- वाक्य १४ “शङ्खधर हात जोड्दै, आँखामा आँसुको रसायन सिर्जना गर्दै स्पष्टीकरण दिन थाल्यो ।” (पृ. २१०)

माथि उल्लिखित गाढा अक्षरहरू ठूलो, तीखो, मड्सिराँ, कान, जीउ, बग्च, खोस्टो, रगत, घर, हात र आँसु जस्ता शब्दहरू समावेश गरिएको पाइन्छ । यिनको विकल्पमा प्रयोग हुने बृहत्, तीक्ष्ण, मार्ग, कर्ण, शरीर, बग्छ, रक्त, भवन, दुस्त र अश्रु शब्दहरू छनोट नगरी तिनलाई तद्भव रूपमै राखिएको पाइन्छ । यो लेखकीय स्वतन्त्रतासँग सम्बद्ध हुनुको साथसाथै यस्तो चयनले भाषिक सौन्दर्य र भाव सौन्दर्य दुबै पक्षमा टेवा पुऱ्याएको छ भन्न सकिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा तद्भव शब्द छनोटका दृष्टिले पनि कृति सार्थक नै रहेको पाइन्छ ।

(ग) आगन्तुक शब्द चयन

संस्कृत बाहेक अरू भाषाबाट नेपालीमा आएका शब्दलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्दहरूमा नेपालमै बोलिने राष्ट्रिय भाषाहरू तथा बाहिरका सबै भाषाहरू पर्दछन् । यी शब्दहरूको वर्णविन्यास नेपाली उच्चारणका आधारमा हुन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा आगन्तुक शब्दहरूको बाहुल्य प्रयोग भएको पाइन्छ । उक्त उपन्यासमा नेपाली शब्दका साथै अङ्ग्रेजी शब्दको पनि प्रयोग भएको छ । प्रस्तुत उपन्यासमा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दका उदाहरण निम्नानुसार रहेका छन् :

वाक्य १ “माग्नेको छोरोले सिसरी तीन बन्न खोजेर पाम्छ ?” (पृ. २)

वाक्य २ “यसमा कौने फिक्री लिन पर्दैन । हामी फत्ते गरिहाल्यौं नि ।” (पृ. ९)

- वाक्य ३ “थोत्रो घुम, काँधमा भिरेको सुती कपडाको भोला र दाहिने हातमा भुन्डिएको टिनको सानो बाकसले गर्दा ऊ अव्यवस्थित बनेको थियो ? (पृ. १२)
- वाक्य ४ “आमाको चाकरी गरेछि, गरिपको रछ्या हुन्छ हैन त मालिक ?” (पृ. २७)
- वाक्य ५ “जदौ साप ।” (पृ. ४५)
- वाक्य ६ “हैन मालिक म हिन्दुस्थाने गोरे हुँ ।” (पृ. ४५)
- वाक्य ७ “मुची चमारे । अरू जे गरे पनि मर्न चैं नमरोस् । चौरासी जुनीमा चमार भेर जन्मे पनि मान्छे त हुन पाइयो ।” (पृ. ५१)
- वाक्य ८ “ठीक भन्यो बाज्याले । सोह्रै आना ठीक ।” (पृ. ५९)
- वाक्य ९ “ए चमारे, के चाहियो त तँलाई त्योभन्दा बढी ? त्यो पैसाले तीन जना भुसतिघेहरूलाई अघाउन्जी मिठाइ खान पुग्छ, बज्जे ।” (पृ. ७२)
- वाक्य १० “यो राजा त्रिभुवनको राज्याभिषेकको उपहार हो बा, यसलाई अश्विनी नामले बोलाउनुभए पनि फरक पर्दैन ।” (पृ. ७४)
- वाक्य ११ “अनि किन अँध्यारो मुख लाका त रामभक्तेले जागिर पाएको कुरामा ?” (पृ. १०३)
- वाक्य १२ “शङ्खधर बुद्ध भएकाले गुरुले उसको धेरै कान निमोठ्थे ।” (पृ. ११६)
- वाक्य १३ “छ्या के अनर्थ भो ?” (पृ. १३०)
- वाक्य १४ हो, सहरसम्म । (पृ. १३६)
- वाक्य १५ “आगे ज्येष्ठ शुक्लपक्ष पञ्चमी आर्द्रा नक्षत्रका दिन श्री ३ महाराज चन्द्रशमशेर जङ्गबहादुर राणा सिकारका निमित्त चितवन सवारी हुने हुँदा तत्काल तयार रहनु ।” (पृ. १७०)
- वाक्य १६ “ए सिपाही, ले र त्यो कागज ।” (पृ. १८१)
- वाक्य १७ “किताब लिएर आफैं पढ्म्ला हुन्न र बा ? त्याँ बाआमाको दुःख देखेछि, मेरो मन भरङ्ग भएको छ ।” (पृ. १८८)
- वाक्य १८ “हामी राजाका सिपाइ हुम् ।” (पृ. १९२)

वाक्य १९ “बज्यै तपैँ एस्तो सिक्किस्त हुनु भको रेछ । सन्तेलाई खबर पठाको भए म आउँथेँ । अब बाइरभिन्न नै गर्न नसक्ने भेपछि याँ नबसम् । उई घर्मा जाम् । सेवा गर्ने म छँदै छु ।” (पृ. २०४)

वाक्य २० “बुभ्के सरकार ।” (पृ. २०८)

वाक्य २१ “छानाको भिँगटी सरेर चुहिएकोले घरको गारोमा पानीको धारा लागेको थियो ।” (पृ. २१३)

माथि उल्लिखित गाढा अक्षरहरू सिरी तिन, फत्ते, घुम, चाकरी, मालिक, हिन्दुस्थाने, पैसा, सोह्रै आना, त्रिभुवन, अश्विनी, जागिर, बुद्ध, गुरु, सवारी, सिकारी, सिपाही, कागज, किताब, सिपाइ हुम्, खबर, उई घर्मा जाम्, छ्या सरकार, भिँगटी आदि थुप्रै आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । यी शब्दहरू अन्य भाषाबाट आउने हुनाले पनि आगन्तुक शब्दको छनोटका दृष्टिले उपयुक्त नै मानिन्छ । यस्ता शब्दको प्रयोग गरिनुले आफ्नो मौलिक पहिचान झल्काएको पाइन्छ । तत्सम र तद्भव शब्दको तुलनात्मक आगन्तुक शब्दको कम प्रयोग भएको पाइए तापनि आगन्तुक शब्दको चयनका दृष्टिले सार्थक नै देखिन्छ ।

(घ) भर्रा, अनुकरणात्मक तथा द्वित्व शब्दको चयन

अन्य कुनै पनि भाषाबाट नआएका नेपाली भाषाका आफ्नै निजी स्रोतका शब्दलाई भर्रा शब्द भनिन्छ । भर्रा शब्दहरूको आ-आफ्नै भूगोल र परिवेशसँग मेल खाने शब्द हुन्छन् । यस्ता शब्दले पनि आफ्ना पहिचान झल्काउने कार्य गर्दछन् । कुनै पनि व्यक्ति वा वस्तुको घटना, प्रसङ्ग, आवाज आदिबाट उत्पन्न ध्वनिलाई नक्कल नगरिएका शब्दलाई अनुकरणात्मक शब्द भनिन्छ । एउटै शब्दलाई दोहोर्याएर नयाँ शब्द बनाउने पद्धतिलाई द्वित्व भनिन्छ । द्वित्व भएर बनेको शब्दलाई द्विरुक्त शब्द भनिन्छ । नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद र अव्यय शब्द द्वित्व हुन सक्छ । त्यस्ता शब्द घटना, प्रसङ्ग र बोलीचालीको आवाजको माध्यमबाट जस्ताको त्यस्तै नक्कल उतारिएका शब्दलाई लिइन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा प्रयोग भएका केही भर्रा, अनुकरणात्मक तथा द्वित्व शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

वाक्य १ “ऊ हतारहतार सबै सामान पिँठीमा बिसाउन उद्यत देखियो ।” (पृ. १२)

- वाक्य २ “ए भुन्टी ! किन **द्वाँ** परेर हेर्छेस् हूँ मलाई ? अभै चिनिनस् ?” (पृ. १५)
- वाक्य ३ “हेर न, यो धनवीरे चमारे त मसित **मुखमुखै** पो लाग्छ । अब यसलाई राम्रो पाठ त पढाउनै पच्यो ।” (पृ. १९)
- वाक्य ४ “जिम्वालले **जुरुक्क** उचालिएर अर्को एक कोर्ना ठोक्यो । (पृ. १९)
- वाक्य ५ “त्यसको जिब्रोमा त सरस्वती नै आएर बसेकी छन् कि क्या ? कुनै पनि सिलोक एकचोटि हेरेपछि पछिसम्म **फररर** सुनाउन सक्छ ।” (पृ. ३०)
- वाक्य ६ “राजालाई पाठशाला चाइन्न भने रैतीलाई केको **टनटन** ?” (पृ. ४५)
- वाक्य ७ “ए बालकृष्ण ! हिँड्न आज सहर जाऊँ । चन्द्रशमशेर कसरी शासन गर्दा रेछन् बुझौँ र फर्किदा असनबाट **चाकुसाकु** पनि लिएर आऊँ ।” (पृ. ५४)
- वाक्य ८ “काँको भुरो रेछ ? **हुलमूल**मामा छलिएछ कि ?” (पृ. ६८)
- वाक्य ९ “पख न पख **छेरौटी** हो ।” (पृ. ८०)
- वाक्य १० “कुनै टाढाको बारीको पाटामा छाप्रो बनाएर राखिदेको भए केई भन्नु थैन तर सार्कीको छाउरालाई सीधै आफ्नो भान्छामा **उकास्ने** ?” (पृ. ८४)
- वाक्य ११ “ऊ **द्वाल्ल** परेर शम्बेलाई हेर्न थाली ।” (पृ. ८७)
- वाक्य १२ “तेसपछि त म संसारमा सपैभन्दा एकली भएँ कि भन्ने लागो । पैले पासो लागेर मरम् कि भँ लागो, तर एक वर्षको छोराका अबुभ आँखा **दुलुदुलु** मतिर हेरिरहन्थे ।” (पृ. ११०)
- वाक्य १३ “म तिम्रो **काट्टो** खाँदा पनि खान्नँ पकाउँदा पनि पकाउँदिनँ ।” (पृ. १२७)
- वाक्य १४ “मुर्दार र **काट्टीकुट्टी** शङ्खेजस्तो पो छ ए । हेर नाक र आँखा त **दुरुस्तै** उस्कै छन् । लामो र खैरा । छ्या के अनर्थ भो ?” (पृ. १३०)
- वाक्य १५ “चोर छिचोलेर अलि अगाडि बढेपछि पूर्वपट्टीको शिवालयमा केही मानिसहरू **कल्याडमल्ल** गरेको सुनियो ।” (पृ. १३५)
- वाक्य १६ “जब यो विषय सिंहदरबारसम्म पुगेर श्री ३ चन्द्रको बाहुलीबाट समेत अनुमोदन भयो भन्ने कुराको प्रचार भयो, त्यसपछि गाउँमा उठेका वादविवादको आँधी **स्वात्तै** मत्थर भयो ।” (पृ. १३९)

- वाक्य १७ “गोठको माथ्लो तलामा थोत्रा सुकुल र गुन्द्री ओछ्याइएको थियो ।” (पृ. १४३)
- वाक्य १८ “खुरुक्क बाटो छाड्नोस् । नत्र म तपाईंलाई नाघेर अघि बढछु ।” (पृ. १५३)
- वाक्य १९ “तर तेसको सन्तान-दरसन्तानसित हाम्रो कुनै दुस्मनी छैन; आलीकान्लाको भगडा, लेनदेनको विवाद, मुद्दा केई परेको छैन; तैपनि बौला कुकुरभैँ त्यो तेरो विरोधमा लागि रहेछ ।” (पृ. १५७)
- वाक्य २० “हाम्रा छोराब्वारीको इजेत छैन ? यो मद्दारे जैसीलाई यैँ ठुनुक्कै पारेर गिँड्नुपर्छ ।” (पृ. १५९)
- वाक्य २१ “मेरो यत्रो सङ्गत गरिसकेर पनि अझै उस्तै लट्ठक र होसल्याडे छस् ।” (पृ. १७९)
- वाक्य २२ “उसको लुगा मैलिएर तेलको काती बसेको जस्तो देखिन्थ्यो र फाटेर चिथ्राचिथ्रा भएका थिए ।” (पृ. १८२)
- वाक्य २३ “यति आचाक्लीचाहिँ गर्न नहुने । मेरो त सुन्दा समेत मुटु हल्लिहेछ ।” (पृ. १९५)
- वाक्य २४ “कोठामा चुक घोप्ट्याएजस्तो अँध्यारो भयो ।” (पृ. १९९)
- वाक्य २५ “गर्मी मौसममा रातमा चरा कराको कुनै भर हुन्न । मध्यरातदेखि नै चिरबिराउन थाल्छन् ।” (पृ. २००)
- वाक्य २६ “भन्डै अरू छ घडी रात बितेपछि छन्याड्ड उज्यालो भयो ।” (पृ. २०१)
- वाक्य २७ “मैले भलभली उनैलाई सम्भरकी छु ।” (पृ. २०९)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा गाढा अक्षरमा अङ्कित गरिएका वाक्य १, २, ९, १०, ११, १३, १५, १६, १९, २१, २२, २३, २४ र २६ मा आएका शब्दहरू क्रमशः हतारहतार, ट्वाँ, छेरौटी, उकास्ने, ट्वाल्ल, काट्टो, कल्याडमल्ल, स्वात्तै, आलीकान्ला, होसल्याडे, चिथ्राचिथ्रा, आचाक्ली, चुक र छन्याड्ड आदि शब्दहरू भर्रा शब्द हुन् । त्यसैगरी वाक्य ४, ५, ११, १४, १८, २० र २५ मा आएका शब्दहरू जुरुक्क, फररर, टुलुटुलु, दुरुस्तै, खुरुक्क, ठुनुक्कै र चिरबिराउन आदि गाढा पारिएका शब्दहरू अनुकरणात्मक शब्द हुन् । ती मध्ये वाक्य ३, ६, ७, ८, १४, २७ आदि शब्दहरू द्वित्व शब्द हुन् । मुखमुखै, टनटन, चाकुसाकु, हुलमूल, काट्टीकुट्टी र भलभली द्वित्व शब्द हुन् । यस्ता किसिमका अनुकरणात्मक तथा

द्वित्व शब्दले प्रस्तुत उपन्यासको सौन्दर्यलाई बढाएको छ । यस उपन्यासमा भर्सा, अनुकरणात्मक द्वित्व शब्दको चयनबाट प्रस्तुत उपन्यास सार्थक नै रहेको पाइन्छ ।

(च) नामपदको चयन

कुनै पनि वस्तु, जाति, ठाउँ, पदार्थ तथा यिनीहरूमा हुने गुण वा भाव बुझाउने शब्दलाई नाम शब्द भनिन्छ । नाम शब्द को, के भन्ने प्रश्नको उत्तरका रूपमा आउँछ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त नाम शब्दका केही उदाहरणलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

वाक्य १ “रातभरि घुरेर मलाई सुत्नै दिएन यो डिठाले । कति निदाउन सक्या होला ? उठउठ !” (पृ. १)

वाक्य २ “कसरी यसपल्ट एउटा हिन्दुस्तानी जोगीलाई एकएक महिनासम्म किरातेश्वरमा बस्न दिएछन् ? कि त ती जोगी हाम्रै पहाडका कोही हुन् ?” (पृ. १३)

वाक्य ३ “लौ घर जा । आज मेरो पञ्जाबाट छुटिस् ।” (पृ. २०)

वाक्य ४ “आगो जोगाइराख्ने यो प्रचलनले जङ्गलीयुगको आविष्कारको अर्थ खुलाउँछ ।” (पृ. २७)

वाक्य ५ “खेताला लेर जगतडोलको खेतमा गको छ रामभक्त ।” (पृ. ३५)

वाक्य ६ “धेरै जान्ने नहो है नरकको द्वार । समाजले पोथी बासेको राम्रो मान्दैन ।” (पृ. ४१)

वाक्य ७ “नडरा भन्या, क्यै हुन्न । भूतप्रेत र बोक्सीको यस्तो खेलले गामलाई भलो हुन्छ । सहकाल आउँछ ।” (पृ. ५०)

वाक्य ८ “ए काठा आयौ ? अनि तिम्रो छोरो कुन ? पण्डित कुन ?” (पृ. ६१)

वाक्य ९ “ए वीरमान, छिट्टो असन गएर एक बिसौली तमाखु ल्या त ।” (पृ. ११२)

वाक्य १० “नहाँस है मुर्दार छौडी हो ।” (पृ. १२८)

वाक्य ११ “लौ ए, यो बाखीको पोइ पनि आँसु कवि ?” (पृ. १४२)

वाक्य १२ “ए लङ्गडो मुर्दार तँ पो । ए चनमती खोइ खुकुरीले त म एल्लाई दुई टुक्रा पारेर ढुन्काउँछु ।” (पृ. १७१)

माथिका उदाहरणमा गाढा गरिएका शब्द नाम शब्द हुन् । उपन्यासमा यस्ता नाम शब्दको प्रयोग अत्यधिक मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसमा प्रयोग भएका शब्दहरू व्यक्तिवाचक, जातिवाचक, भाववाचक शब्दको बढी प्रयोग भएको पाइन्छ भने समूहवाचक र द्रव्यवाचक शब्दको प्रयोग कम मात्रामा गरिएको पाइन्छ । यी विभिन्न शब्दको चयनले कृतिमा प्रयोग भएको भाषालाई सरल बनाउनुका साथै बोधगम्यता प्रदान गरेको छ ।

(छ) सर्वनामपदको चयन

नाम, नाम पदसमूह तथा वाक्यको सट्टामा प्रयोग गरिने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा सर्वनाम शब्दका केही उदाहरण निम्नानुसार रहेका छन् :

- वाक्य १ “के आरोपमा पर्नुभएको तपाईं ?” (पृ. ४)
- वाक्य २ “मैले श्री ३ लाई गद्दीच्युत गर्न खोजेको भनेर कसले भन्यो तपाईंलाई ?” (पृ. ५)
- वाक्य ३ “कान्छी मलाई चिनिनस् ?” (पृ. १५)
- वाक्य ४ “तिमी अझै कच्चै छौ साना पण्डित । न्यायबेबहारको कुरा तिम्लाई के था ?” (पृ. २०)
- वाक्य ५ “उनको वास्तविक नियत के हो त ?” (पृ. ४६)
- वाक्य ६ “ठिक छ बा । म भोलि बिहान बालकिस्नसँग कुरा गर्छु ।” (पृ. ५८)
- वाक्य ७ “हामी चाडै, एकछिन यहीं रहन्छौं ।” (पृ. ६१)
- वाक्य ८ “दमयन्ती तँ धेरै उचालिएर नहिन् है बा । हेर् है विधवाले लाको र खाको पटकै नसहने समाज छ हाम्रो । तैले आफ्नो अवस्ता के छ राम्ररी बुझ्न पर्छ ।” (पृ. ८१)
- वाक्य ९ “ऊ त्यो दाइ सार्की भयो रे ।” (पृ. ८४)
- वाक्य १० “को हो तिमि ?” (पृ. ८७)
- वाक्य ११ “हामी याँ किन आयौं भन्ने तिम्लाई थाहै होला । हाम्रा आठपहरियाहरूले खबर ल्याएकै हुनुपर्छ ।” (पृ. ९६)
- वाक्य १२ “मालिक, के भो हजुरलाई ?” (पृ. १८७)
- वाक्य १३ “उहाँले धारामा आउनुभन्दा अगि भन्नुभएको थियो ।” (पृ. २१६)

माथि उल्लिखित गाढा गरिएका शब्दहरू तपाईं, मैले, मलाई, तिमी, तिम्लाई, उनको, म, हामी तँ, तैले, आफ्नो, ऊ, त्यो, हाम्रा र हजुरलाई जस्ता सर्वनाम शब्दको प्रयोग उदाहरणमा प्रशस्त मात्रामा गरिएको पाइन्छ। यी विविध वाक्यमा सर्वनाम शब्दले उपन्यासमा सौन्दर्य र आकर्षक बनाउने कार्य गरिएको पाइन्छ। सर्वनाम शब्दको चयनको दृष्टिले उपन्यास औचित्यपूर्ण र सार्थक रहेको छ।

(ज) विशेषण पदको चयन

नाम वा सर्वनामको गुण, दोष र सङ्ख्या आदि विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ। विशेषणपद विशेषण र विशेष्यको अधिपछि दुबैतिर आउँछन्। नामसँग गरिने कुन, कस्तो, कति, कत्रो आदि प्रश्नका उत्तरमा विशेषण आउँछ। प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयोग भएका प्रयुक्त विशेषण शब्दका उदाहरण निम्नानुसार रहेका छन् :

वाक्य १ “त्यति **कलिली** फुच्चीलाई किन काममा पठाउनु पन्था होला ? यस्तो दुःख गरेर किन पाल्नुपन्थो गाईबस्तु ?” (पृ. १३)

वाक्य २ “त्यस्तो खासै कठिनाइ परेन। चित्लाड आइपुग्ने ठाउँमा **अलिकति** पैरो गएको थियो।” (पृ. १६)

वाक्य ३ “पोहोर **सुख्खा** परो मालिक ! बेठी दिने बेलाचाहिँ बिरामी परेँ मालिक। ऐया ! माफ पाम् मालिक।” (पृ. २०)

वाक्य ४ “के तेसो भे **पापीले** जेमराजको दर्बाराँ जाँदा बाटोमा पर्ने **सोह्रवटा** पुरमध्ये **योटा** पुर चैँ यै गाम हो त आचार्यज्यू ?” (पृ. २४)

वाक्य ५ “पुरेत बाको कुरा मैले बुझेँ तर मजस्तो **काँचो** बुद्धिको ठेट्नु श्री ३ को सभामा पुगेर मुलुकलाई लाभ होला र।” (पृ. ६५)

वाक्य ६ “को हो **यो** ? कल्लाई लिएर आइस् ?” (पृ. ७३)

वाक्य ७ “सार्की त धेरै **खराब** हुन्छ रे हैन ?” (पृ. ८५)

वाक्य ८ “ठीक छ, ठीक छ। **राम्रो, राम्रो**।” (पृ. ९७)

वाक्य ९ “धेरै **राम्रो**, हाम्रो वंशवृक्षमा नयाँ **पालुवा** पलायो।” (पृ. १५५)

वाक्य १० “लौ रुन बन्द गर, अब **पिलन्दरे** हुने हैन।” (पृ. २०९)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा गाढा बनाइएका शब्दहरू कलिली, अलिकति, सुक्खा, पापी, सोह्रवटा, यौटा, काँचो, त्यो, खराब, राम्रो, पालुवा र पिलन्दरे जस्ता विशेषण शब्दहरूको पनि प्रयोग गरिएको छ । यी विविध विशेषण शब्दको प्रयोग उपन्यासमा थुप्रै मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ, जसले भाषालाई रोचक, सान्दर्भिक, प्रभावकारी, एवम् मिठासपूर्ण बनाइएको पाइन्छ ।

(भ) क्रियापदको चयन

कुनै पनि वाक्यमा कर्ताले गरेका काम, घटेको घटना, अवस्था वा स्थिति बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भनिन्छ । क्रियापदले वाक्यमा विधेयको काम गर्छ र वाक्यलाई टुङ्ग्याउँछ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त क्रियापदका केही उदाहरण निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:

वाक्य १ “ए बाजे उठ ।” (पृ. २)

वाक्य २ “हुन्छ, उठौं ।” (पृ. ३)

वाक्य ३ “भक्खरै हो । पसिना पनि ओभा छैन ।” (पृ. १६)

वाक्य ४ “हिँड, एकछिन बसौं र एक चिलिम तमाखु खाऊँ ।” (पृ. २२)

वाक्य ५ “तिम्ना र हाम्रा बाहेरु पुरानो जमानाका मान्छे हुन् । उनेरुले नयाँ कुरा बुझेनन् भनेर चिन्ता गर्नुको के तुक हुन्छ र ?” (पृ. ३५)

वाक्य ६ “हुन्छ जाऊँ न त ।” (पृ. ५६)

वाक्य ७ “हैन, हैन, त्यति मात्र काँ हो र ? त्यो किचकन्नेले उनको निद्रा र भोक सपै उडाइसकेकी छ रे ?” (पृ. १२२)

वाक्य ८ “श्लेखमान्तक वनमा हाम्रो शिखण्डी भुण्डिएको छ ।” (पृ. १३१)

वाक्य ९ “म आँसु कवि भएँ । सुनसुन भाइ हो म केइ भन्छु, चन्द्रशमशेर माराजको सवाइ कहन्छु ।” (पृ. १४२)

वाक्य १० “मेरो कविता हरायो । नत्र म ऐले खर्दार भैसक्या हुन्थेँ ।” (पृ. १४७)

वाक्य ११ “छोड्दे, गुलाई चलार गन्ध । आफ्नो मार्गमा अविचलित भएर हिँड्नुपर्छ । काग कराउँदै गर्छ, पिना सुक्दै गर्छ ।” (पृ. १५६)

माथिका वाक्यहरूमा गाढा गरिएका शब्दहरू क्रियापद हुन् । वाक्यमा प्रयोगमा आएका विविध क्रियापदले वाक्यलाई पूर्ण बनाइएको पाइन्छ । यी प्रयोग भएका क्रियापद शब्द व्याकरणिक दृष्टिले उपयुक्त नै मानिन्छन् । यसर्थ क्रियापद चयनका दृष्टिले पनि प्रस्तुत उपन्यास उपयुक्त र आकर्षित नै देखिन्छ ।

(ब) क्रियायोगी शब्दको चयन

क्रियापद, विशेषण तथा क्रिया विशेषणको विशेषता बुझाउन प्रयोग गरिने अविकारी शब्दलाई क्रियायोगी भनिन्छ । यस शब्दलाई क्रियाविशेषण पनि भनिन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त क्रियायोगी शब्दको केही उदाहरण निम्नानुसार रहेका छन् :

- वाक्य १ “मानिस किन चोर बन्छ त बाजे ?” (पृ. ६)
- वाक्य २ “अहिले आफ्नी प्रेमिकालाई सम्झनुहुन्न तपाईं ?” (पृ. ७)
- वाक्य ३ “अनि बा खोइ त ? कहाँ गए ?” (पृ. १२)
- वाक्य ४ “लौ अब धेरै गलफत्ती नगर । पहिले चिसो लुगा फेर र खानलाई तयार होऊ । अब म धेरैबेर भान्सामा बस्न सकिन्नँ । याँ मेरो ढाड सट्किसको ।” (पृ. १५)
- वाक्य ५ “अचारज जोतिसको छोरो हो क्यारे । काशीबाट पढेर आजभोलि आउँदै छ भन्ने सुन्यार्थै ।” (पृ. १८)
- वाक्य ६ “को तिमी ? काशी पढ्न गएका बालकृष्ण त होइनौ ? कहिले आयौ ? हिजो ?” (पृ. १९)
- वाक्य ७ “अहिले नै किन हरेस खाने । हेर्दै जाम, कतैबाट आशाको किरण देखा पर्छ कि ?” (पृ. ४७)
- वाक्य ८ “ए चमारे, तँ पनि सुत् । हिजो राति तेत्रो लामो बाटो हिनेर आको थकाइ ला होला ।” (पृ. ७०)
- वाक्य ९ “किन यति आत्तिको ? गाउँलेको कुरा सधैं यसरी टिकिरहँदैन । केही समय धैर्य गर्नुपर्छ, सपै थोक पहिलेजस्तै हुन्छ ।” (पृ. ८६)
- वाक्य १० “हिजो दिनभरिजसो मसितै थ्यो त्यो । हराको थैन याँट जाने बेलाँ कता खसेछ, घराँ हो कि याँ हो, भन्न सकिन्नँ ।” (पृ. १४३)

वाक्य ११ “घर काँ नि । यसअघि त देखा थिनँ मैले तिम्लाई ?” (पृ. १४५)

वाक्य १२ “किन काम नगरोस् त अब ? विधवा क्षत्रिनीसँग घरजम गरेपछि अब पुरानसुरान भन्न कल्ले लाउँछ रे तेसलाई ?” (पृ. १५१)

वाक्य १३ “खुरुक्क बाटो छाड्नोस् । नत्र म तपाईंलाई नाघेर अघि बढ्छु ।” (पृ. १५३)

वाक्य १४ “नहडबडा । तँ हेर्दै मात्र जा म के चमत्कार गर्छु आज ।” (पृ. १७९)

उल्लिखित उदाहरणमा आएका किन, अहिले, कहाँ, अब, धेरै, पहिले, आजभोलि, कहिले, हिजो, कतै, हिनेर, सधैं, सितै, अघि, पछि, खुरुक्क र आज जस्ता क्रियायोगी शब्दको प्रयोग उपन्यासमा प्रशस्तै पाइन्छन् । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा क्रियायोगी शब्दको चयनका दृष्टिले पनि आकर्षक नै देखिन्छ ।

(ट) नामयोगी शब्दको चयन

नामिक शब्द (नाम, सर्वनाम, विशेषण) का पछाडि प्रायः जोडिएर प्रयोग गरिने र शब्दहरूका बिचमा सम्बन्ध गाँस्ने अव्यय शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ । यस्ता शब्दहरूको पनि रूप परिवर्तन गर्न सकिँदैन । नामयोगी शब्दले समय, स्थान, रीति, दिशा, अवधि, सहभाव, अभाव, कारण र अन्य आदि अनेक अर्थलाई जनाउँदछन् । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयुक्त नामयोगी शब्दलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

वाक्य १ “मैले ल्याइदिएको धागो लाएर कपाल बाटेपछि खुबै तरुनी र राम्रो पो हुन्छेस्, कान्छी ।” (पृ. ५)

वाक्य २ “बाजे अगिसम्म त यैं थे । द्वाकोटतर्फ गए कि ?” (पृ. ३५)

वाक्य ३ “मालिक ! बोक्सीको सँगै बोक्सो पनि नाङ्गै थ्यो । छ्या । म त तो देखेपछि त्याँट मिलिक्क कुलेलम ठोकें मालिक ।” (पृ. ४८)

वाक्य ४ “हो हो, बाबू बालकृष्णे, राजाले बोलाएपछि जानुपर्छ । केका निमित्त बोलाएका रेछन् । कुनै नयाँ सुधार ल्याउन खोजेका पो छन् कि ?” (पृ. ५५)

वाक्य ५ “ए काठा भित्र आऊ ।” (पृ. ६२)

- वाक्य ६ “ईश्वरलाई भेट्नु भनेको आफ्नै आत्माभित्रको परमात्मालाई भेट्नु हो । अनि ऊसँगको संवाद भनेको आफैसँगको संवाद हो । भक्ति ध्यान, तपस्या र त्यसपछिको सिद्धि प्राप्तिको उत्कर्ष यही हो ।” (पृ. ९०)
- वाक्य ७ “कस्ता महान् आत्मा, उनमा निहित ज्ञानको भण्डार समुद्रको पानीभन्दा पनि गहिरो र विराट् देखिन्छ ।” (पृ. ९१)
- वाक्य ८ “पापमाथि अर्को पाप थपिन्छ ।” (पृ. १२०)
- वाक्य ९ “म केटीसित हैन, केटासित दोरी खेल्छु ।” (पृ. १२८)
- वाक्य १० “लौ ए बबर, यो यौनअपराध र हाडनाता करणीको मुद्दा हो होइन तिम्ले तहहिकात गर्नु र कानुन बमोजिम जेजस्तो गर्नुपर्छ गर्नु ।” (पृ. १३४)
- वाक्य ११ “रामजीमाथि अन्याय गरे गाम्लले । यो सपै ऊ ठूलो कवि बन्छ भनेर भित्रभित्रै डाड गर्ने पन्नित बालकिस्नको परिपन्च हो ।” (पृ. १६३)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका गाढा बनाइएका शब्दहरू क्रमशः पछि, सम्म, तर्फ, सँगै, निमित्त, भित्र, सँग, निहित, भन्दा, सित, बमोजिम, माथि र भित्रभित्रै जस्ता नामयोगी शब्दको प्रयोग उपन्यासमा प्रशस्त गरिएको पाइन्छ । उक्त शब्दको प्रयोगले उपन्यासको भाषा प्रभावकारी र आकर्षक नै देखिन्छ ।

(छ) संयोजकको चयन

दुई वा दुईभन्दा बढी शब्द, पदावली तथा उपवाक्यलाई जोड्ने अव्यय शब्दलाई संयोजक भनिन्छ । यस्ता दुई वा दुईभन्दा बढी उपवाक्यलाई जोड्ने काम सापेक्ष र निरपेक्ष संयोजकको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयुक्त संयोजक शब्दलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएका छन् :

- वाक्य १ “यसले राजारामको डरलाई भगायो र पण्डित कुनै खतरनाक मानिस होइन रहेछ कि भन्ने आशा बढायो ।” (पृ. ४)
- वाक्य २ “यो केटोले राम्ररी पढ्ला र घरजम राम्रोसित गर्ला भनेर काशी जाने बेलासम्म पनि मन्नोदरीलाई विश्वास थिएन ।” (पृ. १७)

- वाक्य ३ “गाउँमा सबैले उसलाई स्वर्गीय रामबोल खड्काकी विधवा **भनेर** बोलाउँथे तर न्वारन गर्दा पुरोहितले उसको नाम दमयन्ती राखेको थियो ।” (पृ. ७८)
- वाक्य ४ “आमा मन्नोदरी पण्डित पण्डित बालकृष्णप्रति अन्धभक्त भइसकेकी थिई, **तसर्थ** उद्धारको यो अभियानमा ऊ उत्साहपूर्वक, सक्रिय भई ।” (पृ. ८३)
- वाक्य ५ “विश्वयुद्धको पूर्वसन्ध्यामा युरोपका मुलुकहरू यो **वा** त्यो पक्षमा ध्रुवीकृत भइरहेका थिए ।” (पृ. ११५)
- वाक्य ६ “यो सामाजिक मनोविज्ञान नै हो, शत्रु **जुन** खेमामा उभिन्छ ठीक **त्यसको** उल्टो खेमामा उभिनुपर्छ । अर्थात् शत्रुले **जे** गर्छ, ठीक उल्टो गर्नुपर्छ ।” (पृ. ११६)
- वाक्य ७ “प्रत्येक वर्ष **या** केही वर्ष बिराएर बर्सातको समयमा यस्ता बाढी आइरहन्थे ।” (पृ. ११८)
- वाक्य ८ “म बिधुवी भएर घोर पाप र नर्कको बाटो हिन्दै छु **कि** जस्तो लाग्छ ।” (पृ. १२०)
- वाक्य ९ “रातभरि शिखण्डीसँग गनगन गर्थी र बिहान **तथा** दिउँसभरि सुत्थी ।” (पृ. १२७)
- वाक्य १० “म तेरो बाबु हुँ **भन्ने** कुरा बुझ् बालकिस्न । आफ्नो निरपराध छोरोलाई आपत् पर्दा उसको बाउ निश्चिन्त भएर घर्मा **कसरी** बस्न सक्छ ?” (पृ. १३५)
- वाक्य ११ “हैन, म एकचोटि बूढीको नाडी छामेर आउँछु **अनि** मात्र रोकने नरोक्ने निर्णय गर्नु पर्ला ।” (पृ. १५७)
- वाक्य १२ “एसपल्ट त अवश्य पनि केई हुन्छ **भन्ने** विश्वास मलाई पनि लाग्या छ बा ।” (पृ. १८५)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका र, भन्ने, भनेर, पनि, तर, तसर्थ, वा, जुन, जे, या, कि, तथा, कसरी, र, अनि जस्ता संयोजक शब्दले एउटा वाक्यले अर्को वाक्यलाई जोड्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा संयोजक शब्दको प्रयोग अधिक मात्रामा गरिनुका साथै यस्ता शब्दको प्रयोग गर्नाले अघिल्लो वाक्य र पछिल्लो वाक्यको भावलाई बुझ्न पनि सहज तुल्याएको पाइन्छ ।

(ड) निपात शब्दको चयन

आफ्नो खास अर्थ नहुने तर वाक्यमा विभिन्न धारणा, अनुभूति र अभिव्यक्तिलाई सहज ढङ्गले प्रकट गर्न सहयोग पुऱ्याउने तथा अर्थमा बल पुऱ्याउने र भिन्नतासमेत ल्याउन सक्ने अव्यय शब्दलाई निपात भनिन्छ । निपात शब्द वाक्यमा प्रयोग हुँदा कुनै अर्थ नदिने भए तापनि त्यही वाक्यको अवधारणा, स्वीकृति, सम्भावना, निश्चय, अनुरोध, अनुमति र सहमति आदि वाक्यात्मक अभिव्यक्तिलाई सौन्दर्य प्रदान गर्दछ । वाक्यमा निपातको प्रयोग हुँदा र नहुँदा कुनै प्रभाव पर्दैन । प्रस्तुत उपन्यासमा प्रयोग भएका केही निपात शब्दका उदाहरण निम्नानुसार रहेका छन् :

वाक्य १ “तेसो भे सार्कीबाउन रहेछ त्यो हैन त ?” (पृ. ४)

वाक्य २ “एकादशी त भोलि हो क्यार ।” (पृ. १३)

वाक्य ३ “उल्टो बालबिहा गर्नु पो पाप हो ।” (पृ. १४)

वाक्य ४ “अनि यो जग्रा बोट नि ?” (पृ. २४)

वाक्य ५ “अनि यो त तपाईंहरूको बगैँचामा हुनुपर्ने हैन र ?” (पृ. २५)

वाक्य ६ “लौ है खबरदार, आर्यसमाजीका भूटा कुरा नपत्याउनु नि ! नत्र भ्यालखानामा सड्नुपर्ला ।” (पृ. ४२)

वाक्य ७ “कस्तो गर्न सकेको रे ।” (पृ. ८३)

वाक्य ८ “यो जड समाजको चालामाला देखेर म त बहुलाउँछु कि क्या हो ।” (पृ. ८६)

वाक्य ९ “बढ्ता जान्ने नहो है काले, तेरो जिब्रो थुतिएला नि ।” (पृ. १००)

वाक्य १० “बजै पनि यतै हुनुहुन्छ ? खोलो कति घट्या छ कुन्नि ?” (पृ. ११९)

माथिका उदाहरणमा गाढा गरिएका त, क्यार, पो, नि, र, लौ, हैन, रे, क्या, कुन्नि जस्ता निपात शब्दको प्रयोगले उपन्यासको भाव र अर्थमा भाषिक मिठास प्रदान गरेको पाइन्छ । साथसाथै ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा यस्ता निपात शब्दको प्रयोग एक वा एकभन्दा बढी मात्रामा प्रयोग गरिएको छ, जसको प्रयोगले भाषालाई मिठास थप्न प्रदान गर्नुका साथै प्रभावकारी र सौन्दर्यपूर्ण बनाइएको छ ।

समग्रमा नारायण ढकालद्वारा लिखित 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा शब्द चयनका दृष्टिले सबै किसिमका शब्दको चयन उचित तरिकाले गरिएको पनि कृतिलाई पूर्णता दिन उपयुक्त भूमिका खेलेको पाइन्छ । तत्सम, तद्भव, आगन्तुक तिनै स्रोतका शब्दको चयन उक्त कृतिमा गरिएको पाइयो । फलस्वरूप तत्सम र आगन्तुक शब्दको प्रयोग बढी मात्रामा र तद्भव शब्दको प्रयोग न्यून मात्रामा गरिएको पाइन्छ, जसको प्रयोगले कृतिलाई रोचक बनाएको छ । संस्कृत स्रोतबाट आएका शब्दले नेपाली भाषालाई जोगाउन र कृतिलाई काव्यात्मक बनाउन सहयोग गरेको छ । आगन्तुक शब्दको प्रयोग अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोगसँगै अन्य शब्दको प्रयोगले कृतिलाई आकर्षक र रोचक बनाउन मद्दत गरेको पाइन्छ । यसरी 'प्रेतकल्प' उपन्यासलाई आकर्षक र प्रभावकारी बनाउन भर्सा तथा अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोगले कृतिलाई भन् सुनमा सुगन्ध थपेभैं सौन्दर्यता थपेको पाइन्छ । यसका सँगसँगै नामपद, सर्वनामपद, विशेषणपद, क्रियापद, संयोजक, क्रियायोगी र नामयोगी तथा निपात जस्ता शब्दको प्रयोगले कृतिलाई सार्थकता बनाउने कार्य गरेको पाइन्छ । यी विविध शब्दले कृतिलाई रोचक, सान्दर्भिक, उपयुक्तता देखिनुले कृतिको भाषामा मिठास ल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न मद्दत पुऱ्याएको पाइन्छ ।

४.२.२ वाक्य चयन

वाक्य त्यस्तो भाषिक संरचना हो, जसमा एउटा कर्ता र अर्को समापिका क्रिया हुन्छ (अधिकारी, २०६८ : २६८) । उद्देश्य र विधेय मिलेर रचना भएको स्वतन्त्र भाषिक एकाइलाई वाक्य भनिन्छ । यो पदावलीभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइ हो । वाक्यमा जसका बारेमा केही कुरा भनिन्छ, त्यो शब्द वा शब्द समूहलाई उद्देश्य भनिन्छ भने जे कुरा भनिन्छ, त्यो शब्द वा शब्द समूहलाई विधेय भनिन्छ । वाक्य स्वतन्त्र भाषिक एकाइ भएकाले यसबाट पुरा अर्थ अभिव्यक्त हुन्छ । यसमा एउटा कर्ता र एउटा समापिका क्रियाको मेलबाट वाक्य निर्माण गर्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा समाविष्ट वाक्यहरूको चयनलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ :

(क) सरल वाक्यको चयन

एउटा उद्देश्य र एउटा विधेय भएको वाक्यलाई सरल वाक्य भनिन्छ । सरल वाक्यमा एउटा मात्र उपवाक्य रहेको पाइन्छ । सरल वाक्यमा एउटा मात्र कर्ता र एउटा

क्रियापद हुन्छ तर एकभन्दा बढी असमापिका क्रिया रहन सक्दछन् । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त केही सरल वाक्यका उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- वाक्य १ “गर्मीमा चाँडै उज्यालो हुन्छ ।” (पृ. २)
- वाक्य २ “कान्छी मलाई चिनिनस् ?” (पृ. १५)
- वाक्य ३ “ठूल्बा पाठशालाको विषयमा श्री ३ मा बिन्ती चढाउनुहोला ।” (पृ. ४५)
- वाक्य ४ “साहित्यमा आचार्य सिध्याउँछु ।” (पृ. ४७)
- वाक्य ५ आज पद्मशमशेरले बोलाका छन् । (पृ. १०२)
- वाक्य ६ “एकचोटि आँखा के भिम्काका थे गोपिनीलाई जालमा परिहाले ।” (पृ. ११४)
- वाक्य ७ “पण्डित बालकृष्णलाई तुरुन्त पकडेर ल्याउनु ।” (पृ. १३४)
- वाक्य ८ “पण्डित बालकिस्नको घर यै हो ?” (पृ. १३५)
- वाक्य ९ “लाज छैन लवस्तरा आफ्नी आमालाई गरे समाल जा ।” (पृ. १६१)
- वाक्य १० “हठले गर्दा अनाहकमा हजारौंको ज्यान गयो ।” (पृ. १७०)
- वाक्य ११ “कौवाले कान लगे भन्दैमा कानै नछामी कौवाको पछि कुद्नु मूर्खता हो ।” (पृ. १७६)

माथि उल्लिखित सरल वाक्यको प्रयोगले उपन्यासको भाषा सरल, सहज र सरस बनेको पाइन्छ । उपन्यासमा प्रयोग भएका विभिन्न किसिमका सरल वाक्यको प्रशस्तै उपयोग गरिएको पाइन्छ । यस्ता सरल वाक्यले अभिधा अर्थलाई प्रकट गरिएको पाइन्छ । उक्त वाक्यको प्रयोगले पाठक वर्गले पनि सजिलै तरिकाले बुझ्ने र अनुकरण गर्न सक्ने देखिन्छ ।

(ख) संयुक्त वाक्यको चयन

दुई वा दुईभन्दा बढी मुख्य अथवा स्वतन्त्र उपवाक्यहरूलाई निरपेक्ष संयोजकले जोडेमा त्यसलाई संयुक्त वाक्य भनिन्छ । संयुक्त वाक्यमा आउने दुबै उपवाक्यहरू परस्पर समान हुने भएकाले पनि दुवै उपवाक्यको भूमिका मुख्य वा प्रधान रहन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त संयुक्त वाक्यका केही उदाहरणलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- वाक्य १ “बाहिर पर्खालका सुरबाट निःसृत भइरहेको पातलो उज्यालो ससाना खट्पालबाट भित्र छिरेको थियो तर त्यसले पनि भित्रको अँध्यारोलाई चिर्न सकेको थिएन ।” (पृ. ३)

- वाक्य २ “तेसलाई पनि नेल र गलफन्दी लगाएर यहाँ दुई बर्ख राख्या हो ।” (पृ. ४)
- वाक्य ३ “बाक्लो भरीले दिन अँध्यारो भएको थियो र रात अझ बढी गाढा भएको थियो ।” (पृ. ११)
- वाक्य ४ “ऐलेइ तेसबाट कुनै हानिनोक्सानी त हुने होइन तर तेसले यस्तै बेबहार गर्दै जाने हो भने गाउँमा अनुशासन भन्ने कुरा बाँकी रहन्न ।” (पृ. २२)
- वाक्य ५ “अवश्य पनि म पितृद्रोही मानिस होइन, तर दरबारमा चाकडी गर्न जाने कुरामा मेरो घृणा छ ।” (पृ. ५७)
- वाक्य ६ “बुफिस् मेरो हातमा शक्ति आयो भने त म यस्ता पाजीलाई जिउँदै सूली घोपेर मार्छु ।” (पृ. ५८)
- वाक्य ७ “हनुमाने अर्थात् अश्विनीलाई घर र गोठको बीचमा रहेको खुल्लीमा खाने, बस्ने र सुत्ने व्यवस्था मिलाइयो ।” (पृ. ८२)
- वाक्य ८ “कान्छा तामाडचाहिँ घरमा जसले पहिले आएर भन्छ, त्यसैको जोत्ने गर्थ्यो ।” (पृ. ९१)
- वाक्य ९ “उसका लज्जावती आँखा राम्रा हुन् या भित्री मुस्कान, त्यस विषयमा पनि मैले अन्तरमन्थन गरेर कुनै निचोड निकालेको छैन ।” (पृ. १०५)
- वाक्य १० “तिमी एकलै नतनू । म भारी पुच्याएर आउँछु अनि तरौंला ।” (पृ. १२०)
- वाक्य ११ “यो बिधुवी पण्डितको हाडनाताभिन्न पर्छ, कि पर्दिन ? यो स्वेच्छाकरणीको सवाल हो कि जबरजस्ती करणीको कुरा हो ?” (पृ. १३४)
- वाक्य १२ “तेरो ताल देखेर त म सुखसित मर्न पनि पाउँदिन । तँले मलाई मरेछि, पनि सताइ नै रहने भैस् ।” (पृ. १४१)
- वाक्य १३ “अब फेरि तेस्तै लेखन एक मैने लाग्छ कि क्या हो । अथवा जिन्नगीमा लेख्नै पो सक्तिनँ कि ?” (पृ. १४३)
- वाक्य १४ “मेरो कविता हरायो । नत्र म ऐले खर्दार भैसक्या हुन्थेँ ।” (पृ. १४७)
- वाक्य १५ “अधिकांश घरहरूचाहिँ पराले वा छ्वालीले छाएका थिए ।” (पृ. १८४)

वाक्य १६ “मैले भूट बोलेर कसैले पत्याउँदैन, त्यसैले सारा गडबडीको जिम्मा म लिन्छु ।” (पृ. १९७)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा गाढा बनाएका शब्दहरू तर, र, भने, अर्थात्, चाहिँ, या, अनि, कि, पनि, अथवा, नत्र, वा, त्यसैले जस्ता निरपेक्ष संयोजकले दुईवटा मुख्य उपवाक्यलाई जोडेर संयुक्त वाक्य बनाउन सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा संयुक्त वाक्यको अधिक प्रयोग गरिनुका साथै उपन्यासको भाषिक सरलता ल्याएको छ । एउटा वाक्यमा दुईभन्दा बढी उपवाक्यको प्रयोगले उपन्यास सान्दर्भिक नै देखिन्छ ।

(ग) मिश्र वाक्यको चयन

एउटा मुख्य उपवाक्य र एक वा एकभन्दा बढी अधीन उपवाक्य मिलेर बनेको वाक्यलाई मिश्र वाक्य भनिन्छ । मिश्र वाक्यमा आएका उपवाक्यहरू परस्पर स्वतन्त्र नभई एउटा उपवाक्यको अधीनमा अर्को उपवाक्य रहन्छ । यसमा भएका उपवाक्य तथा अधीन उपवाक्यलाई सापेक्ष संयोजकले जोडेको हुन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयोग भएका मिश्र वाक्यका केही उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएका छन् :

वाक्य १ “त्यस दिनको गोधूलि साँझ त्यसरी नै खेर गयो जसरी विगत तीन दिन बितेको थिए ।” (पृ. ११)

वाक्य २ “जुन कुराले उसको मन लिप्टैन त्यल्लाई कसरी लिन्छ त ऊ ?” (पृ. ७७)

वाक्य ३ “उसले दमयन्तीका भुइँतर्फ भुकेका आँखामा हेऱ्यो जसले अबोध र निसङ्गरस पैदा गर्दै नीरस जीवनको अर्थ खोजिरहेका थिए ।” (पृ. ७९)

वाक्य ४ “राम्रा आचरण भएकी आइमाईले जोसँग विवाह भएको छ त्यही लोग्नेसँग जीवन छउन्जेल रहनुपर्छ ।” (पृ. ८१)

वाक्य ५ “जब मानिसलाई उभिने जमिन हुँदैन, तब हतोत्साह जीवनदर्शन बन्न पुग्छ ।” (पृ. ८५)

वाक्य ६ “उसको पिठ्युँमा मासुको अतिरिक्त थुप्रो थियो, जसले उसलाई विरूप पारेको थियो ।” (पृ. ८६)

वाक्य ७ “म अन्तरमनबाटै त्यहाँ एकोहोरिएँ जहाँबाट उज्यालो आएको थियो ।” (पृ. १०५)

- वाक्य ८ “जुन दिन उसका पति लक्ष्मीनाराण खड्काको निधन भयो त्यसपछि ऊ अलच्छिनी, पोइटोकुवी आदि पदवीले विभूषित हुन थाली ।” (पृ. ११०)
- वाक्य ९ “जब बुभी, तब लज्जावती भरभरै भई ।” (पृ. ११५)
- वाक्य १० “जो गरिब र शक्तिहीन छ तिनीहरूले विदुषकको पदवी पाउँथे भने जो सम्पन्न छ तिनीहरूले नायक हुने सौभाग्य पाउँथे ।” (पृ. १२५)
- वाक्य ११ “जब गाउँमा फर्कियो, तब ऊ आसुकवि भइसकेको थियो ।” (पृ. १४०)
- वाक्य १२ “जति प्राप्त गर्थे, त्यति प्यास बढ्दै जान्थ्यो । जति प्यास बढ्दै जान्थ्यो त्यति अर्को उचाइमा पुग्थे ।” (पृ. १५०)
- वाक्य १३ “जल्ले वर्तमानमा भाग लिन्छ, तेल्ले पनि पण्डितसँगै गोर्खेलौरी ठोकी माग्छ ।” (पृ. १५८)
- वाक्य १४ ऊ जति रात गहिरिँदै जान थाल्यो, त्यति नै चनमतीलाई सम्झन थाल्यो । (पृ. १६०)
- वाक्य १५ “जसरी ऊ शिखण्डी रामेको आत्महत्याका समयमा गायब भएको थियो त्यसरी नै यस पटक पनि सिन्धुकोटस्थित ससुरालीतर्फ लाग्यो ।” (पृ. १६३)
- वाक्य १६ “भाग्यमा जति लेखेर ल्याको छ, तेति मात्र भोग्न पाइन्छ ।” (पृ. १९०)
- वाक्य १७ “जागिर भन्दैमा जे पायो तेई गर्न भएन नि त ?” (पृ. १९३)
- वाक्य १८ “ऊ जति पाको हुँदै गयो त्यति कमजोर र प्रभावहीन बदै गयो ।” (पृ. २००)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका त्यसरी, जसरी, जुन, जसले, जो, जब-तब, त्यहाँ-जहाँ, जति-त्यति, जल्ले-तेल्ले, जसरी-त्यसरी, जे जस्ता शब्दले उपन्यासमा भाषिक मिठास ल्याउनुका साथै प्रभावकारी, रोचक, स्तरीकरण र सान्दर्भिक बनाइएको पाइन्छ । उक्त उपन्यासमा मिश्र वाक्यको प्रशस्त मात्रामा गरिएको पाइन्छ, जसले भाषालाई स्तरीकरण र मानकीकरण बनाइएको छ ।

समग्रमा ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा सरल, संयुक्त र मिश्र वाक्यको प्रयोग पनि प्रशस्तै भएको पाइन्छ, जसको प्रयोगले कृतिलाई दुर्बोध्य र सार्थकता सिर्जना गरेको पाइन्छ । यी वाक्यको प्रयोगले सर्जक र पाठकवर्गलाई पनि आकर्षक बनाइएको छ । उक्त उपन्यासमा उपयुक्त वाक्यको प्रयोगले उपन्यास सार्थक नै देखिन्छ ।

४.२.३ लेख्य चिह्नको प्रयोग/विराम आदि चिह्नको चयन

नेपाली भाषाका दुईवटा रूप हुन्छन् : कथ्य र लेख्य । कथ्य भाषामा चिह्नको प्रयोग आवश्यकता पर्दैन, जुन बोलीचालीमा मात्र सीमित हुन्छ । लेख्य भाषामा चिह्नको प्रयोगले भाषिक अभिव्यक्तिलाई स्पष्ट मार्ग निर्देशन प्रदान गर्नुका साथै दक्षता हाँसिल गर्न सहयोग गर्दछ । चिह्नको अवस्था अनुरूप एउटै वाक्यले फरक अर्थ दिने गर्दछ । यसरी वाक्यको संरचना अनुरूप चिह्न प्रयोगले अर्थमा फरकपन ल्याउने गर्दछन् । यसरी अर्थमा फरक ल्याउने पूर्णविराम (।), प्रश्नवाचक (?), विस्मयसूचक (!), अल्पविराम (,), अर्धविराम (;), सापेक्ष विराम (:), योजक चिह्न (-) आदि चिह्नले फरक पर्दछ भने अर्थमा फरक नपर्ने उद्धरण चिह्न (' ' वा " "), कोष्ठक चिह्न ((-)), विन्दु चिह्न (.....), ऐजन (") र संक्षेपक चिह्न (.) आदिले अर्थमा भिन्नता ल्याउँदैन । यी विविध चिह्नको प्रयोग लेख्य भाषामा प्रयोग गरिन्छ, जसले भाषामा प्रभावकारिता, स्तरीयता र मानकीकरण बन्नका लागि पनि सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिन्छ ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा समाविष्ट चिह्नहरूको प्रयोगलाई निम्नलिखित रूपमा वर्गीकरण गरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

(क) पूर्ण विराम चिह्नको चयन

कुनै पनि वाक्य पुरा भएपछि जानकारी दिनको लागि प्रयोग गरिने चिह्नलाई पूर्ण विराम भनिन्छ । भाषिक अभिव्यक्तिलाई पूर्ण रूपमा अन्त्य वा विश्राम दिँदा पनि पूर्ण विराम चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । पूर्ण विरामलाई (।) चिह्नद्वारा सङ्केत गरिन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त पूर्ण विराम चिह्नको प्रयोग निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ :

वाक्य १ “भागोमा लेखेर मात्र काँ हुन्छ र मुर्दार ? राजा भनेका भगवान्का दूत हुन् । पिरिथिवीका रैतीमाथि न्यानिसाप दिन पठाएका । लौ बारसताइस गफ नगर् । छिटो तयार हो । ढिलो गर्न हुन्न । गर्मीमा चाँडै उज्यालो हुन्छ । अब तीन घडी रात पनि बाँकी छैन । थाडकोट याँट एक कोसभन्दा बढी होला ।” (पृ. २)

वाक्य २ “दुःखपुर भन्ने गाउँको बाउन रे । सर्किनीसँग सल्किएको रे ।” (पृ. ३)

वाक्य ३ “मैले पनि त त्यस्तै भन्न खोजेको हुँ । कसैलाई समाजले बिगार्छ । कसैलाई सरकारले । मलाई चाहिँ सरकारले बिगारेको हो । मैले मेरो कुरा गर्दा तपाईंको

- पनि दुःख मिसाएर बोलेको हुँ । मेरो यही व्यवहारलाई श्री ३ चन्द्रशमशेरले मन पराएनन् ।” (पृ. ६)
- वाक्य ४ “धारामा गएर खुट्टा पखाल । एकछिन पानीमै राखे पनि हुन्छ । त्यसपछि पीडा घट्छ । अनि मसँगै हिँकौली । म पनि उतै जाने हो ।” (पृ. ७९)
- वाक्य ५ “कुमालेको चक्रभैँ कैले घाम, कैले पानी । कैले दिन, कैले रात । कैले सुख, कैले दुःख । यस्तै हो । लौ पानी खानुहोस् ठीक हुन्छ । शरीर कमजोर भेछ ।” (पृ. १८६)
- वाक्य ६ “ए भित्र जाम् । याँ नबसम् । भूतको हावा आइपुच्यो भने रगत छादेर ठहरै मरिन्छ ।” (पृ. २०५)
- वाक्य ७ “तर कसोकसो आमा भने पनि सासू भने पनि यौटी थिन् । तिमी पनि बितेर गइन् । मैले झलझली उनैलाई सम्भरकी छु ।” (पृ. २०९)
- वाक्य ८ “हो, हो, क्यै छैन । तिमैको परिवारको क्यै दोष छैन । म चङ्गा पारेर जाऊ शङ्खधर ।” (पृ. २१२)
- वाक्य ९ “जिम्वालको मरण धेरै राम्रो भो । ईश्वरका आफ्नै भक्तहरूले मात्र यस्तो आदर्श मरण पाउँछन् ।” (पृ. २१५)

उल्लिखित उदाहरणमा आएका पूर्णविराम चिह्न (।) को प्रयोगले उपन्यासमा भाषिक विश्राम लिन सहयोग गरेको पाइन्छ । उपन्यासमा पूर्णविराम चिह्नको प्रयोग प्रशस्त गरिएको पाइन्छ, जसले पाठक वा सर्जकले वाक्यमा विश्राम लिनुपर्ने मार्गनिर्देशन पाउने देखिन्छ । उपन्यासमा एउटा एउटा भावनालाई व्यक्त गर्नुपर्दा अनुच्छेदभरि पूर्णविराम चिह्नको प्रयोग बढीभन्दा बढी गरिएको पाइन्छ ।

(ख) अल्पविराम चिह्नको चयन

वाक्यमा छोटो विश्राम लिनका लागि बुझाउने चिह्नलाई अल्पविराम भनिन्छ । अल्पविरामलाई (,) चिह्नद्वारा सङ्केत गरिन्छ । वाक्यमा भएका पद, पदावली र वाक्यांश आदिमा अल्पविराम चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयुक्त अल्पविराम चिह्नका केही उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- वाक्य १ “चुरा, धागो, टिका । अरू के आफ्नी बैनीलाई ?” (पृ. १५)

- वाक्य २ “तेरो साथीको चालामाला मैले ठीक देखिनँ है रामभक्त ! काशी गएपछि त्यल्ले त आफ्नो समाज, रीतिथिति, बेबहार सपै बिसेजस्तो छ ।” (पृ. २२)
- वाक्य ३ “बुचें मालिक बुचें, अब प्रस्ट बुचें ।” (पृ. २७)
- वाक्य ४ “जय बम भोला, सदा प्रसन्नचित्त रहनुहोला ।” (पृ. ३४)
- वाक्य ५ “हो, हो, ठीक भनिस् ।” (पृ. ३५)
- वाक्य ६ “स्त्रीजातिलाई नरकको द्वार, मायाको गुजुल्टो, रहस्यको पोको, ज्ञानको अनधिकारिणी, पिटेर तह लगाउनुपर्ने पात्र मान्ने पुराणवादी नै हुन् ।” (पृ. ४१)
- वाक्य ७ “मालिक म त्याँ जान्नुँ, त्याँ सौतिनी आमा चे, तेल्ले मुलाई कुटीकुटी मार्चे ।” (पृ. ७३)
- वाक्य ८ “लौ हिँड त तेसो भए, त्यतै जाउँ, विलम्ब नगरौँ ।” (पृ. ९६)
- वाक्य ९ “पानी जमेको भए पो छोड्ने कुरा हुन्छ, बारैमास पँधेराबाट पानी बगिरहन्छ ।” (पृ. ११५)
- वाक्य १० “ए हरिकिस्ने, ए गोविन्दे, ए फुचुने, याँ आओ त मैले फाटाँ गजपको कुरा देखें । त्याँ त भूतप्रेतहरू पन्नितको गहुँ काटिरहेका छन् ।” (पृ. २०५)
- वाक्य ११ उनले फैसला सुनाए- “आचार्य, तिमिलालाई थाहै छ, हामी ब्राह्मण, गाई, स्त्री र वृद्धको रक्षा गर्छौँ ।” (पृ. २०८)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा केही विश्राम लिनको लागि अल्पविराम चिह्न (,) को प्रयोग गरिएको पाइन्छ । अल्पविराम चिह्नको प्रयोग अधिक मात्रामा गरिनुका साथै एउटा पूर्ण वाक्यमा दुई वा दुईभन्दा बढी अल्पविराम चिह्नको प्रयोग गरिएको पाइन्छ, जसले पाठक वर्गलाई उपन्यास पढ्ने क्रममा गति यति प्रदान गर्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

(ग) अर्धविराम चिह्नको चयन

अल्पविराम भन्दा केही बढी र पूर्ण विराम भन्दा कम मात्रामा विश्राम बुझाउने चिह्नलाई अर्धविराम भनिन्छ । अर्धविरामलाई (;) चिह्नद्वारा सङ्केत गरिन्छ । यस चिह्नको प्रयोग संयोजकको सट्टामा प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयुक्त अर्धविराम चिह्न प्रयोग भएका उदाहरण निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

- वाक्य १ “ए डिठ्ठासाप; उठ त, रातभरि सुतेर नि पुगेन ?” (पृ. १)
- वाक्य २ “तर तेसको सन्तान-दरसन्तानसित हाम्रो कुनै दुस्मनी छैन; आलीकान्लाको भगडा, लेनदेनको विवाद, मुद्दा केई परेको छैन; तैपनि बौला कुकुरभैँ त्यो तेरो विरोधमा लागि रहेछ ।” (पृ. १५६)
- वाक्य ३ “गाउँका मानिसमा भाडापखाला लागेको समयमा पानीको थोपा पनि खानुहुन्न भन्ने विश्वास थियो; तर पण्डितले यो विश्वासलाई भत्काउन ठूलो सङ्घर्ष गर्‍यो ।” (पृ. १७१)
- वाक्य ४ “रामजी भारद्वाजसँगको भ्रमेलालले शङ्खधरको मन स्थिर थिएन भने अर्कोतिर राजाले चाकडीमा बोलाएकाले अर्को आनन्द पनि; यसरी ऊ मिश्रित अनुभूतिमा थियो ।” (पृ. १८४)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका अर्धविराम चिह्न (;) को प्रयोगले पाठक वर्गलाई गति, यति मिलाएर पढ्न सहयोग प्रदान गर्नुका साथै उपन्यासमा यस्ता चिह्नको प्रयोग अन्य चिह्नको तुलनामा अत्यन्त कम मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

(घ) प्रश्नवाचक चिह्नको चयन

कुनै पनि व्यक्तिले कुनै कुरा जान्ने इच्छा प्रकट गर्ने चिह्नलाई प्रश्नवाचक चिह्न भनिन्छ । कसैसँग आफ्नो इच्छा, चाहना र जिज्ञासा प्रकट गर्ने क्रममा प्रश्नवाचक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । प्रश्नवाचक चिह्नलाई (?) चिह्नद्वारा सङ्केत गरिन्छ । प्रश्नार्थक वाक्यको अन्त्यमा प्रश्नवाचक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । प्रश्नवाचक वाक्य उपवाक्यका रूपमा आएको भए यो चिह्न लाग्दैन । प्रश्नवाचक जनाउनका लागि प्रयोग हुने शब्दहरू के, कसरी, किन, कसलाई, कहाँ जस्ता शब्द प्रश्न गर्दा आउने गर्दछन् । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयुक्त प्रश्नवाचक चिह्नका केही उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएका छन् :

- वाक्य १ “को चमारे बाउन भन्या ? त्यो त पन्नित होइन र ? सपैले धेरै बुझेको र जानेको पन्नित पो भन्थे त ?” (पृ. २)
- वाक्य २ “कति वर्ष भयो तपाईं यहाँ थुनिएको ? घर कहाँ हो ? जहानपरिवार कति छन् ? तपाईंको खान्की सरकारले दिन्छ कि घरबाट भिकाएर खानुहुन्छ ?” (पृ. ५)

- वाक्य ३ “कसले भन्यो रे ? नत्र तिम्लाई किन ल्याका ? के तिमी ससुराली आका छौ ?” (पृ. ५)
- वाक्य ४ “मानिस किन चोर हुन्छ ? मानिसलाई अपराध गर्न उकास्ने के तत्त्व हो ? समाजमा प्रेम, सद्भाव र परोपकारको किन अभाव भइरहेछ ? मैले त यस्तै सबालहरूको उत्तर खोजेको हुँ ।” (पृ. ६)
- वाक्य ५ “कसरी यसपल्ट एउटा हिन्दुस्तानी जोगीलाई एकएक महिनासम्म किरातेश्वरमा बस्न दिएछन् ? कि त ती जोगी हाम्रै पहाडका कोही हुन् ?” (पृ. १३)
- वाक्य ६ “को तिमी ? काशी पढ्न गएका बालकृष्ण त होइनौ ? कहिले आयौ ? हिजो ?” (पृ. १९)
- वाक्य ७ “सलाम मालिकनी साएप ? धर्मा अरू को हुनुहुन्छ ?” (पृ. ८७)
- वाक्य ८ “किन बोल्नुहुन्न तपाईंहरू ? तपाईंहरूले किन तिर्ने राजामहाराजको व्यभिचार र मनोरञ्जनको मूल्य ? तपाईंहरूले उनीहरूको भान्साबाट कति खानुभएको थियो ?” (पृ. १०२)
- वाक्य ९ “किन रामकिस्न भाइ, कता यस बेला ? यी को हुन् ? अनि हिन्दुस्थानेहरू पनि किन ? के पायो तेस्तो ?” (पृ. १३७)
- वाक्य १० “किन ? तपाईंले के भन्न खोजेको दाइ ?” (पृ. १५२)
- वाक्य ११ “हैन ए कान्छा ! के भाउतो लाग्या हो हाम्लाई ? एसरी हत्यार र दलबलसित बस्ता पनि किन आम्दो हो र भूत ? के यो त मूर्खले गर्ने काम भएन र भन् त ?” (पृ. २०८)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका प्रश्नवाचक चिह्न (?) ले दुई व्यक्ति वा त्यसभन्दा बढी व्यक्ति बिचमा संवाद गर्ने क्रममा यस्ता चिह्नको प्रयोग प्रस्तुत उपन्यासमा प्रशस्त मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस्ता चिह्नको एउटा पूर्ण वाक्यमा चारेदेखि पाँचवटासम्म प्रयोग भएको पाइन्छ, जसले उपन्यासलाई गतिमयता र बोधगम्यता प्रदान गरेको पाइन्छ ।

(ड) विस्मयादिबोधक/उद्गार चिह्नको चयन

मानिसका मनमा उब्जेका हर्ष, विस्मात, आश्चर्य, खुसी, अफसोच, दुःख, घृणा आदि भाव प्रकट गर्दा आउने चिह्नलाई विस्मयादिबोधक चिह्न भनिन्छ । उद्गार

चिह्नलाई (!) चिह्नद्वारा सङ्केत गरिन्छ । वाक्यका मध्य र अन्त्यमा विस्मयादिबोधक चिह्न आउन सक्छ । यसलाई उद्गार चिह्नका नामले पनि चिन्ने गरिन्छ । विस्मयादिबोधक चिह्नको प्रयोगले भाषिक अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी बनाउनुका साथै मानिसका भावनालाई उजागर गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयोग गरिएका केही विस्मयादिबोधकका उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएका छन् :

वाक्य १ “ठहरै मरेस् ! तेरो सत्यानाश होस् ! भर्सेला परोस् ।” (पृ. ११)

वाक्य २ “ए आमा ! आमा ! बाहिर निस्क त को परदेशी आयो ?” (पृ. १२)

वाक्य ३ “ऐया ! माफ पाम् मालिक ।” (पृ. १९)

वाक्य ४ “ए ! काठा भित्र जाऊ ।” (पृ. ६२)

वाक्य ५ “वाह ! वाह ! पण्डित, तिमी साँच्चै दयानन्द सरस्वतीका असली चेला हो ।” (पृ. ६४)

वाक्य ६ “कति कचकच गरिरहनुभएको तपाईंहरूले हे भगवान् !” (पृ. ६६)

वाक्य ७ “ए बा ! ए आमा !” (पृ. ६८)

वाक्य ८ “बा छल्लिए ह्याँ !” (पृ. ६८)

वाक्य ९ “माराजको जय होस् !” (पृ. ९८)

वाक्य १० “हा ! हा ! हा ! पण्डित एकलै ठूलो स्वरले हाँस्न थाल्यो ।” (पृ. १०१)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा विस्मयादिबोधक चिह्नको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वाक्य ३, ४, ६, ८, ९ मा एउटा विस्मयादिबोधक चिह्नको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य १, २, ५ मा दुईवटा र वाक्य ७ र १० मा तिनओटा विस्मयादिबोधक चिह्नको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यी वाक्यमा प्रयोग भएका विस्मयादिबोधक चिह्न प्रयोग गर्नुले पनि कृति प्रभावकारी नै देखिन्छ । यस्ता चिह्नको प्रयोगले उपन्यासलाई आकर्षक र रोचक बनाउन सहयोग गरेको पाइन्छ ।

(च) योजक चिह्नको चयन

दुई ओटा शब्दलाई जोड्न र हरफमा कुनै पनि शब्द नअटाएमा पानाको दायाँ छेउमा प्रयोग गरिने चिह्नलाई योजक चिह्न भनिन्छ । योजक चिह्नलाई (-) चिह्नद्वारा

सङ्केत गरिन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयोग भएका प्रयुक्त योजक चिह्नका केही उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएका छन् :

- वाक्य १ “त्यो एकदमै खतरनाक अपराधी हो - राजकाज अपराधमा मुछिएको ।” (पृ. ३)
- वाक्य २ “के तेसो भे तपै- हामी सबै मरेका लास हौं ? के हामी जेमराजको दर्बाराँ जान याँ अडिएका हौं ?” (पृ. २४)
- वाक्य ३ ऊ स्पष्ट भन्थ्यो - “आगो जोगाइराख्ने यो प्रचलनले जङ्गलीयुगको आविष्कारको अर्थ खुलाउँछ ।” (पृ. २७)
- वाक्य ४ त्यसैले म भन्छु- “राम्ररी आत्ममन्थन गर र समयको सदुपयोग गर ।” (पृ. ६५)
- वाक्य ५ मैले भनैँ - “ठूल्वा म यसलाई पाल्छु ।” (पृ. ७३)
- वाक्य ६ “मैले भनैँ- उसले मेरो विरोधमा जर्नेल बबरशमशेरकाहाँ पनि आफ्नो विरोध पुऱ्याएसकेको छ रे ।” (पृ. ११६)
- वाक्य ७ आउँदासाथ उसले भन्यो - “श्लेखमान्तक वनमा हाम्रो शिखण्डी भुन्डिएको छ ।” (पृ. १३१)
- वाक्य ८ उसले भनी - “यो गर्भ तुहाउनका निम्ति बोकेकी हैन मैले । म यसलाई जन्म दिन चाहन्छु बज्यै ।” (पृ. १३२)
- वाक्य ९ भन्थे - “ब्रह्मचर्यमा रहनु नै आदर्श शिष्यको महान् गुण हो ।” (पृ. १५०)
- वाक्य १० उनले भनेकी थिइन् - “दमयन्ती, तँ र कान्छी आज गुठीको भोजमा जानू ।” (पृ. १५६)
- वाक्य ११ चन्द्रको सवारी दरबारभित्र पसेपछि सिपाही नजिकै आयो र सोध्यो - “के हो बाजे ? सन्चो भेन कि कसो ?” (पृ. १८६)
- वाक्य १२ ऊ भन्थ्यो - “तँ पूजा गरे गर् नगरे नगर्, यसमा मेरो विरोध छैन, तर मलाई चाइँ यसबाट नरोक् ।” (पृ. २०५)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका योजक चिह्न (-) को प्रयोग उपन्यासमा अधिल्लो वाक्यको आशय पछिल्लो वाक्यमा जनाउनको लागि यसको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । त्यस्ता आशय बुझाउनको लागि योजक चिह्नको प्रशस्त प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

यी वाक्यमा प्रयोगमा आएका योजक चिह्नले गति, यति प्रदान गर्न सहयोग गर्नुका साथै अर्थ ग्रहण गर्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

(छ) उद्धरण चिह्नको चयन

कसैको भनाइलाई जस्ताको त्यस्तै राख्नुपर्दा, प्रस्तुत गर्नुपर्दा प्रयोग गरिने चिह्नलाई उद्धरण चिह्न भनिन्छ । उद्धरण चिह्न पनि एकल उद्धरण र द्वितीय उद्धरण गरी दुई किसिमका रहेको पाइन्छ । उद्धरण चिह्नलाई (‘.....’, “.....”) चिह्नद्वारा सङ्केत गर्न सकिन्छ । कुनै पनि व्यक्तिका भनाइलाई जस्ताको त्यस्तै व्यक्त गर्न द्वितीय उद्धरण चिह्नको प्रयोग गरिन्छ, भने कसैका भनाइमा आफ्ना केही भनाइ थपेर व्यक्त गर्दा एकल उद्धरण चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । यसरी ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयुक्त केही उद्धरण चिह्नका उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

वाक्य १ म घराँ जान्नुँ मालिक । मु र्थी “बस्चु मालिक ।” (पृ. ७२)

वाक्य २ “पढेको मूर्ख भनेका यस्तै हुन्छन् रे ।” (पृ. ८४)

वाक्य ३ “ऊ त्यो दाइ सार्की भयो रे ।” (पृ. ८५)

वाक्य ४ “अनि खोइ त अश्विनी ? भेट भो त उसित ?” (पृ. ८७)

वाक्य ५ “ए वीरमान, छिट्टो असन गएर एक बिसौली तमाखु ल्या त ।” (पृ. ११२)

वाक्य ६ “काँ होला याँहेरूको घर ?” (पृ. ११३)

वाक्य ७ “हो त ब्यँभेन कि क्या हो त्यो ?” (पृ. १२१)

वाक्य ८ “अरू त ठीकै छ शिखण्डी, त्यो शङ्खेलाई चाहिँ आफ्नो घरतिर ढिम्किन नदे । आफू छँदाछँदै किन खेताला लाउन परो ।” (पृ. १२९)

वाक्य ९ “कवि पनि मान्छेइ त हो ।” (पृ. १६२)

वाक्य १० “दशा पन्छाम्न के गर्नुपर्ला त देवरबाबू ।” (पृ. १८९)

वाक्य ११ “ए हो त रएछ । मैले आफ्नो जिन्नगीमा यस्तो कुरा देख्या थिन ।” (पृ. २०५)

वाक्य १२ “हामीले हाम्रो आफ्नै रोजाइमा यो नियति स्वीकारेका हौं । हामीमा दुःखमो सानो अंश पनि छैन । ढुक्क भएर जानोस् ।” (पृ. २११)

एकल उद्धरण चिह्नका केही उदाहरण

वाक्य १ 'गाई भे गोरस, भाइ भे भरोस' भन्छन्, पण्डित भेर आइसकेको मान्छेलाई पनि यो कुरा बुझाउनु पर्छ र ? (पृ. १४)

वाक्य २ 'सत्यार्थ प्रकाश' (पृ. ३०)

वाक्य ३ 'वेश्यावृत्ति समाजको उत्पादन हो । यो कलङ्क हो भने यसका रचनाकार हामी हौं । तसर्थ वेश्या आइमाईलाई हेय दृष्टिले नहेरौं, सम्मान जाहेर गरौं ।' (पृ. ३१)

वाक्य ४ 'यसलाई मुखमा अगुल्टो कोच्चाएर गाउँ निकाला गर्नुपर्ने ।' (पृ. १११)

उल्लिखित उदाहरणमा आएका प्रशस्त मात्रामा उद्धरण चिह्न (" ", ' ') को प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उपन्यासमा एकल उद्धरणको फाट्टफुट्ट रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ भने द्वितीय उद्धरणको जताततै प्रशस्त मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस्ता चिह्नको प्रयोग उपन्यासमा पात्रका बिचमा भएको संवादलाई जस्ताको त्यस्तै व्यक्त गर्दा र पात्र स्वयम् एकलापीय संवाद प्रस्तुत गर्ने क्रममा उद्धरण चिह्नको प्रयोग भएको पाइन्छ । उक्त चिह्नको माध्यमद्वारा पात्रको जिम्मेवारी बोध गर्नु र भाषिक गति यति प्रदान गर्न पनि मद्दत गरेको पाइन्छ ।

(ज) विन्दु चिह्नको चयन

कुनै पनि भनाइका आशयमा केही कुरा लुकेको छ भन्ने जनाउनका लागि प्रयोग गरिने चिह्नलाई विन्दु चिह्न भनिन्छ । विन्दु चिह्नलाई (.....) चिह्नद्वारा सङ्केत गरिन्छ । वाक्यमा विन्दु चिह्नको प्रयोग तिन वा तिनभन्दा बढी चिह्नको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयोग भएका केही विन्दु चिह्नहरूको प्रयोग निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

वाक्य १ "नछुने हुनुभन्दा अघि नै जसरी पनि कन्नेदान गर्नेपर्छ बाबू । नत्र पात्रको .....।" (पृ. १४)

वाक्य २ "हैन मालिक, सबैभन्दा ताज्जुबको कुरा बोक्सी र भूतको अनमार हाम्रो गामका दुई जनासँग ठ्याक्कै मिल्य । शङ्खधर र . . . ।" (पृ. ५०)

वाक्य ३ "नैकाप . . . ।" (पृ. ६८)

- वाक्य ४ “सार्की . . . ।” (पृ. ६८)
- वाक्य ५ उसले भन्यो - “यो गाउँको इज्जतको सवाल थियो । अझ सिङ्गो पूर्वी भेगको इज्जत सवाल थियो । तर बालकृष्ण . . . ? हैन यो पण्डितको दिमाखमा के छ ? किन यो विपरित दिशामा छ ?” (पृ. ७७)
- वाक्य ६ “ए तेस्रो . . . ।” (पृ. ९२)
- वाक्य ७ “सरकार . . . . ।” (पृ. ९६)
- वाक्य ८ “हो . . . . . ।” (पृ. १३६)
- वाक्य ९ “मा . . . बाख्रीका पोइ ।” (पृ. १८२)
- वाक्य १० “त्यो मा . . . . शङ्खेलाई म नमारी काँ छाड्छु र ? बेस्सेको छोरा । म तेस्की आमालाई . . . . ?” (पृ. १८३)
- वाक्य ११ “लो मा . . . काठा ।” (पृ. १९४)
- वाक्य १२ “जे भए नि मेरो पीर गर्न पर्दैन । तेरो राम्रो देखेर मर्न पा भे मलाई पुग्थ्यो । तर . . . ।” (पृ. २०४)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका विन्दु चिह्नको प्रयोग उपन्यासमा पात्रका मनमा उब्जिएका भावनालाई भन्न खोजिएको तर भन्न नसकेको अवस्थालाई जनाएको पाइन्छ । फलस्वरूप यस्ता चिह्नको प्रयोग उपन्यासमा कमै पाइन्छ । यी चिह्नको प्रयोगले उपन्यासलाई आशयहीन र अर्थहीनताको सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

(भ्र) सापेक्ष/निर्देशक चिह्नको चयन

कुनै पनि कथनका बिचमा तालमेल देखाउने वा कथन पुरा नभएको दर्शाउन प्रयोग गरिने चिह्नलाई सापेक्ष चिह्न भनिन्छ । यसलाई निर्देशक चिह्नका नामले पनि चिनिन्छ । सापेक्ष चिह्नलाई (: / :- / -) चिह्नद्वारा सङ्केत गरिन्छ । भनेका कुरालाई स्पष्ट पार्न उदाहरण दिनुपर्दा र कुनै कुराको सूचना दिन यसको प्रयोग गरिन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयुक्त सापेक्ष चिह्नको केही उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- वाक्य १ “के गर्नु त त्यो चमारे बाहुनले दुःख दिएपछि ?” (पृ. २)

- वाक्य २ “बाहिर पर्खालका सुरबाट निःसृत भइरहेको पातलो उज्यालो ससाना खटपवालबाट भित्र छिरेको थियो तर त्यसले पनि भित्रको अँध्यारोलाई चिर्न सकेको थिएन ।” (पृ. ३)
- वाक्य ३ “गाउँको नामकरणको विषयलाई लिएर जति वादविवाद भए पनि अन्ततः आचार्य रामकृष्ण, जिम्वाल, विष्णुभक्त र विपक्षी तर्फका चक्रधर जैसीका विचारका पछाडि केही न केही सङ्ख्यामा अरू मानिस थिए ।” (पृ. २६)
- वाक्य ४ “सम्भवतः बर्सेनि मनोहरा नदीले बाढीसँगै बोकेर ल्याउने बालुवा, पाँगो माटो र गिर्खे ढङ्गाले प्राचीन समयको डोल पुरिएर समथर फाँट बनेको हुन सक्छ ।” (पृ. २८)
- वाक्य ५ “रामकृष्णको शरीरमा त्रासको कम्पन क्रमशः बढिरहेको थियो ।” (पृ. ३३)
- वाक्य ६ “मूलतः उसको प्रतिवादको अधिकतम प्रयास सत्यार्थ प्रकाश र त्यसले प्रस्तुत गरेको विचारधाराबाट छोरालाई अलग्याउनु थियो तर ऊ सफल भएन ।” (पृ. ३६)
- वाक्य ७ “हरिबोल : को माइला राजगुरु ?” (पृ. ३७)
- वाक्य ८ “त्यसपछि क्रमशः प्रश्न गर्न थाले ।” (पृ. ४२)
- वाक्य ९ “जिम्वालको पुरानो न्याय प्रशासनमा स्वतः शिथिलता देखा परेको थियो ।” (पृ. ४६)
- वाक्य १० “महाजनो येन गता सः पन्था : ।” (पृ. ४७)
- वाक्य ११ “अन्ततः प्रकृति र मानिसको सम्बन्धबाट निःसृत सौन्दर्यबोध शाश्वत र कालजयी हुने रहेछ ।” (पृ. ५९)
- वाक्य १२ “त्यहाँ उपस्थित प्रायः सबै मानिसहरू उपत्यकाका भलादमी वर्गमा गनिएका थिए ।” (पृ. ६०)
- वाक्य १३ “लगभग पन्ध्र मिनेटको पट्यारलाग्दो पर्खाइपछि चुच्चे कर्नेल पुनः हँसिलो अनुहार पारेर भन्दा आए ।” (पृ. ६२)
- वाक्य १४ “पिताजी र माताजी पनि प्रातःकालीन कर्मबाट निवृत्त भइसकेका थिए ।” (पृ. ६५)
- वाक्य १५ “पिसाब गर्न घरपछाडि गए र पुनः आँगनमा आए ।” (पृ. ७०)
- वाक्य १६ “दिव्य ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ।” (पृ. ९०)
- वाक्य १७ “अशील : कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्जितः ।
उपचर्य : स्त्रिया साध्वा सततं देववत्यतिः ॥” (पृ. १०८)

वाक्य १८ प्रथमतः म तथाकथित शास्त्रसम्मत रुढिरूढाट मुक्त भएँ । (पृ. १४९)

वाक्य १९ “सत्यमेव जयते नानृतं सत्येन पन्था विततो देवयानः ।” (पृ. १९६)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका सापेक्ष चिह्न (:) ले भाषिक सन्तुलन कायम गरेको पाइन्छ, जसले गति, यति प्रदान गर्दछ । उपन्यासमा यस्ता चिह्नको प्रयोग कम मात्रा गरिएको छ । सापेक्ष चिह्नको प्रयोग सन्दर्भ अनुकूल सार्थक नै रहेको पाइन्छ ।

समग्रमा ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा चिह्नको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा गरेको पाइन्छ । पूर्णविराम चिह्न, अल्पविराम चिह्न, अर्धविराम चिह्न, प्रश्नवाचक चिह्न, विस्मयसूचक चिह्न, उद्धरण चिह्न र योजक जस्ता चिह्न नेपाली व्याकरणमा व्यवस्था गरिएका तथा अधिक मात्रामा चलनचल्तीमा आएका पाइन्छन्, जसको प्रयोगले उपन्यासलाई गति, यति प्रदान गर्नुका साथै भाव प्रदान गर्दछ । यी विविध चिह्नको प्रयोगले पनि उपन्यास उपयुक्त र सार्थकता नै देखिन्छ ।

४.२.४ उखान

लोक व्यवहारमा चलनचल्तीमा प्रयोग हुने सुक्तिमय वाक्यलाई उखान भनिन्छ, जसले लोक जीवनका छरिएका अनुभूतिहरूको तीव्र अभिव्यञ्जना गरिनुका साथै विभिन्न आलङ्कारिक अर्थलाई लयात्मक ढङ्गले सूत्रबद्ध गर्ने वाक्यलाई उखान भनिन्छ । उखान संरचनाका दृष्टिले आफैँमा स्वतन्त्र वा पूर्ण हुन्छन् । एउटो सिङ्गो कथनलाई उखानले सूत्रबद्ध गरी व्यङ्ग्यात्मक अर्थ प्रकट गर्दछ । एउटा उखानभित्र एउटो सिङ्गो नीति शिक्षा लिएको पाइन्छ । उखानले भाषालाई आलङ्कारिता र व्यञ्जनात्मक अर्थ प्रदान गर्दछ, जसले उखानको भाषालाई साहित्यिक भाषामा परिवर्तन गर्नु समृद्ध नै मानिन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयोग भएका केही उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

वाक्य १ “तपाईं यस्ता कुरा कसरी था पाउनुहुन्छ ? किताबमा यस्ता कुरा हुन्छन् ? म त नपढेको मान्छे परें । काला अछेर भैंसी बराबर ।” (पृ. ६)

वाक्य २ “धेरै जान्ने नहो है नरकको द्वार । समाजले पोथी बासेको राम्रो मान्दैन ।” (पृ. ४१)

वाक्य ३ “काईं नभको जात्रा हाँडीगाम्मा ?” (पृ. ४२)

वाक्य ४ “आइमाई भेर जन्मिनुभन्दा त बरु नर्कको कीरो भेर जन्मेको जाती बाबू !” (पृ. ११०)

वाक्य ५ “सात गाई मान्या पाप ।” (पृ. १२०)

- वाक्य ६ “लौ ए, यो बाखीको पोइ पनि आँसु कवि ?” (पृ. १४२)
- वाक्य ७ “काग कराउँदै गर्छ, पिना सुक्दै गर्छ ।” (पृ. १५६)
- वाक्य ८ “लाज छैन लवस्तरा आफ्नी आमालाई गेर समात्त जा ।” (पृ. १६१)
- वाक्य ९ “राजाले आफ्नो नुन खाने हात्ती भनेर हेप्न नहुने ।” (पृ. १७०)
- वाक्य १० “आयो दसैं ढोल बजाई, गयो दसैं ऋण बोकाई ।” (पृ. १७३)
- वाक्य ११ “नकरा मोरा । कोइलाई के धन्दा, घरज्वाइँलाई खाना धन्दा ।” (पृ. १७९)
- वाक्य १२ “जो त मगन्ते छ उसकै धरराभन्दा ठुलो फुई ।” (पृ. १८४)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका “काला अछेर भैसी बराबर”, “धेरै जान्ने नहो नरकका द्वार”, “सात गाई माया पाप”, “आयाँ दसैं ढोल बजाई, गयो दसैं ऋण बोकाई ।”, “कोइलाई के धन्दा घरज्वाइँलाई खाना धन्दा” जस्ता उखानको प्रयोगले भाषालाई रोचक र सान्दर्भिक बनाएको पाइन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा उखानको प्रयोग कम गरिएको भए तापनि उपन्यास अनुकूल भाषा पनि शिष्ट, मर्यादितका साथै व्यञ्जनात्मक अर्थ प्रकट गर्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

४.२.५ टुक्का

एकभन्दा बढी निश्चित शब्दहरू सँगसँगै प्रयोग भई बनेको समूहले आफ्नो शाब्दिक अर्थ गुमाएर विशिष्ट र रुढ अर्थ ग्रहण गर्‍यो भने त्यसलाई टुक्का भनिन्छ । टुक्कालाई वाक्पद्धति, वाक्यांश, वाग्धारा, मुहाबरा आदिको नामले चिनिन्छ । संरचनाका दृष्टिले टुक्का साधारणतः वाक्यांशको रूपमा रहन्छ । त्यसैले टुक्काको प्रयोग स्वतन्त्र वाक्यका रूपमा नभएर कुनै एउटा वाक्यको पूरक अंशका रूपमा हेरिन्छ । टुक्काले लाक्षणिक तथा व्यङ्ग्य अर्थ प्रकट गर्दछ । टुक्का हुनका लागि शब्द समूहले सामान्य तथा शाब्दिक अर्थ नभएर विशिष्ट र परम्परादेखि मानिएको रुढ अर्थ दिनुपर्छ । टुक्काले भाषाको कथ्यगत प्रभावकारितामा गम्भीरता ल्याउने कार्य गर्दछ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा उपन्यासकार ढकालद्वारा टुक्काको प्रयोग पनि उक्त उपन्यासमा त्यतिकै मात्रामा गरिएको पाइन्छ । उपन्यासमा प्रयोग भएका केही उदाहरणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- वाक्य १ “उसले दयानन्दका विचारहरू बुझ्न त्यो पुस्तक किन्यो जुन पुस्तकले सारा भारतवर्षमा शास्त्रीय ज्ञानका पक्षधर पण्डितहरूको टाउको खाइरहेको थियो ।” (पृ. ३१)

- वाक्य २ “काममा लागेपछि मानिसलाई कुरा काट्ने फुर्सद हुँदैन ।” (पृ. ३७)
- वाक्य ३ “उसले त्यस दिन एउटा यस्तो पात्रसँग खेल्दा पनि पराजय हात पायो ।” (पृ. ३९)
- वाक्य ४ “रजसोला हुने आइमाई र पानी नचल्ने जातले पढ्ने हुन् ।” (पृ. ४४)
- वाक्य ५ “बिहानैदेखि मेरो दिमाग चाट्न थाले- हाम्रो परिवारका शुभेच्छुकहरूले ।” (पृ. ६४)
- वाक्य ६ “मौकामा चौका हान्नेपछि ।” (पृ. ६४)
- वाक्य ७ “डरले थर्कमान हुँदै उनीहरू खेल्न छोडेर टाप कस्थे ।” (पृ. ८४)
- वाक्य ८ “जीउ सुकेर बाँसजस्तै भएकी यो आइमाई आफ्नो उमेरभन्दा धेरै बूढी भइसकेकी थिई ।” (पृ. ११०)
- वाक्य ९ “उसको सँगैको छोरा र त्यसको अबोध एवम् निरपराध अनुहार देखेर उसले जीवनसामु घुँडा टेकी र बाँच्ने अठोट गरी- जीवन सायद यस्तै सम्भौता हो ।” (पृ. १११)
- वाक्य १० “मामाचाहिँ गनगन गरिहन्थ्यो, कुन दिन भान्जीले फेरि कुनै उपद्रो गरेर आफ्नो नाक काट्ने हो भनेर ।” (पृ. ११३)
- वाक्य ११ “गाउँमा मालपोत उठाउने र न्यायनिसाफ गर्ने अधिकार पाउन सकियो भने आर्थिक उन्नतिको ढोका उघिन्छ भन्ने भूतले दुवै बाबुछोराको दिमाग चाटिरहेको छ ।” (पृ. ११६)
- वाक्य १२ “उनीहरू एकअर्कालाई आँखा तर्दै आफ्नो सेवा समाप्त गरेर त्यहाँबाट फर्किए ।” (पृ. १३०)
- वाक्य १३ “चामुण्डाको मन्दिरअगाडि पुगेपछि दुवै बाबुछोरा टक्क उभिएर हात जोडेर निहुरिए ।” (पृ. १३६)
- वाक्य १४ “वरिपरिको पहाडमा रहेको बाक्लो तुँवालोलाई क्रमशः अँध्यारोले अँगालो हाल्न थाल्यो ।” (पृ. १३७)
- वाक्य १५ “उनीहरूले जिम्वाललाई सलाम गरे र त्यहाँबाट कुलेलम ठोके ।” (पृ. १३८)
- वाक्य १६ “खबर सुन्नासाथ धेरै मानिसहरू थरथर कामे र रोमाञ्चित भएर जिब्रो टोके ।” (पृ. १३९)
- वाक्य १७ “उसले देखी शङ्खधर कुटौला भैँ गरी भाउजुमाथि जाइलाग्दै छ ।” (पृ. १५६)

वाक्य १८ “दुःखपुरका बासिन्दाको मनमा जनैपूर्णमा र गाईजात्रा पर्व सम्पन्न भएको खुसीयालीको अनुभूति स्थिर हुन नपाउँदै यो मानवद्वेषी सरुवारोग आँधीतुफानभै आइलाग्यो ।” (पृ. १६६)

वाक्य १९ “त्यो बाइफालेले हाम्रो नाक काटी ।” (पृ. २००)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा आएका टाउको खानु, कुरा काट्नु, हात पार्नु, पानी नचल्नु, टाउको खानु, दिमाग चाट्नु, मौकामा चौका हार्नु, टाप कस्नु, जीउ सुकेर बाँसजस्तै, घुँडा टेक्नु, नाक काट्नु, आँखा तर्नु, हात जोड्नु, अँगालो हाल्नु, कुलेलम ठोक्नु, जिब्रा टोक्नु र जाइ लाग्नु जस्ता थुप्रै टुक्काको प्रयोग गरिएको पाइन्छ, जसले गर्दा उपन्यासको भावसौन्दर्य सृष्टिका साथै भाषिक पक्षमा मिठास ल्याउने कार्यमा सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

अध्याय पाँच

भाषिक आधारमा प्रेतकल्प उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको विश्लेषण

रचनाकारले कुनै भागलाई विशिष्ट बनाउनका लागि विशेष बल दिनु नै अग्रभूमि निर्माण हो । भाषा प्रयोगको धेरै पुनरावृत्तिले यान्त्रिक बन्दछ, त्यसबाट जोगाउन लेखकले त्यसको परम्परागत प्रयोग क्षेत्रमा परिवर्तन ल्याएर प्रयोगमा नयाँ सन्दर्भ दिनु नै अग्रभूमि निर्माण हो । साहित्यकारले कृतिका पश्च भागमा रहेका अर्थ वा अभिप्रायमा पुऱ्याउने आकर्षणका लागि कृतिकारले अपनाउने नवीकृत र मौलिक उपायहरूलाई अग्रभूमि भन्न सकिन्छ ।

अग्रभूमि निर्माणका सन्दर्भमा सामान्य भाषा र साहित्यिक भाषा प्रयोगमा देखिने भिन्नताका आधारमा साहित्यिक भाषा विशिष्ट बनेको हो । यसले परम्परित रुढ र स्वःचालित प्रयोगभन्दा स्वीकृत मानक प्रयोगलाई भङ्ग गरी व्यवस्थित ढङ्गको अरूढ, अस्वचालित र अपरम्परागत ढङ्गको भाषा प्रयोगले साहित्यिक सौन्दर्य अविर्भाव हुन्छ (पौडेल, २०५९ : ५०) । अग्रभूमि निर्माणले भाषा प्रयोगमा नवीनता, असामान्यता, अद्वितीयता, अप्राकृतिक र अनपेक्षित जस्तो देखिने हुनाले त्यो बढी स्मरण योग्य, प्रभावशाली, अनौठो र महत्त्वपूर्ण बन्छ । कृतिकारले कृति रचनाका सन्दर्भमा छुट्टै शैली र ढाँचाको पहिचान दिने, यान्त्रिक प्रयोगलाई टुटाउने, भिन्न रूप दिने, आफ्नो छुट्टै पहिचान स्थापित गर्ने र विशिष्ट ल्याउने कोसिस गरेको हुन्छ । यस्तै फरकपन देखाउने प्रवृत्ति र प्रयास नै अग्रभूमि निर्माण हो, जसको अध्ययनविना साहित्यिक कृतिको वस्तुपरक अध्ययन र विश्लेषण अधुरो हुने मान्यता शैलीविज्ञानले गर्दछ । अग्रभूमि निर्माण गर्ने क्रममा कृतिलाई साहित्यिक सौन्दर्य सिर्जना गरी कृतिलाई रोचक, आकर्षित र प्रभावकारी बनाउन पनि सहयोग गर्दछ ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा अग्रभूमिको निर्माण विचलनल र समानान्तरतालाई आधार मानेर व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ :

५.१ विचलन

मानकको उल्लङ्घन वा अतिक्रमणलाई विचलन भनिन्छ । विचलनको प्रयोगबाट कृतिकारले कुनै स्थापित सामाजिक मूल्य र मान्यतालाई स्थापित गर्दछ । कुनै पनि कृतिमा

कृतिकारले रूढ र परम्परागत प्रयोगबाट आफ्नो आशय अभिव्यक्त नहुने बेलामा विचलन मार्फत् आफ्नो आशय प्रकट गर्ने कार्य गर्दछ। विचलन निरर्थक नभएर सार्थक हुनुपर्दछ, जसले साहित्यिक कृतिमा आकर्षक र सार्थक प्रयोगका सन्दर्भमा अभिव्यक्त भएको हुनु राम्रो मानिन्छ। विचलनलाई अग्रभूमि निर्माणको महत्त्वपूर्ण पाटोको रूपमा लिइएको छ। यसको प्रयोगबाट कृतिमा लक्ष्यार्थक र व्यङ्ग्यात्मक अर्थ प्रदान गरेको पाइन्छ। विचलन देखाउन मुख्य भूमिका सर्जक वा पाठकले निर्धारण गरेको हुन्छ। विचलन पनि कोशीय, व्याकरणिक, ध्वनि प्रक्रियात्मक, अर्थतात्विक, भाषिक र प्रयुक्ति आदिलाई मुख्य आधार बनाएर विश्लेषण गरिएकाले सौन्दर्य सिर्जना गर्न मद्दत गर्दछ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा समाविष्ट गरिएका विचलनलाई निम्नलिखित आधारमा वर्गीकरण गरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

(क) कोशीय विचलन

सामान्य भाषिक प्रयोगमा आएका वा अरूद्वारा प्रयोग नभएका कारण कोशमा नरहेका नयाँ शब्दहरूको निर्माण गरेर प्रयोग गर्नुलाई कोशीय विचलन भनिन्छ। कोशीय शब्दहरू शब्दकोशमा समावेश नगरेका आफ्नै स्वतन्त्र र मौलिक अर्थ प्रकट गर्दछ। यस्ता शब्दहरू जताततै भेट्न पनि सकिँदैन। कोशीय शब्दले अन्य शब्दको तुलनामा मौलिक पहिचान झल्काउने कार्य गरेको पाइन्छ, जुन शब्दको प्रयोगले साहित्यिक कृतिलाई सौन्दर्यता सिर्जना गर्न सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ। 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा पाइने प्रयुक्त केही कोशीय विचलनका उदाहरणहरू निम्नानुसार उल्लेख गरिएको पाइन्छ :

वाक्य १ “कम्मरमुन्तिरको मैलो कछ्छड र मास्तिर ठाउँठाउँमा प्वालैप्वाल परेको इस्टकोट ।” (पृ. १९)

वाक्य २ “मैले राजालाई यै कुरा बिन्ती चढाएँ ।” (पृ. ३८)

वाक्य ३ “बोक्सी नाङ्गै थी ।” (पृ. ४७)

वाक्य ४ “हामी यै नरकमा सन्तुष्ट छम् ।” (पृ. १०९)

वाक्य ५ “अचानक गाउँमा फैलेको टाइफाइडले उसका बाआमा परमधाम पुगे ।” (पृ. १११)

वाक्य ६ “दीर्घनरसिंहका आँखा उसको छाती र मोटाउँदै गएका पिँडुलातर्फ आकर्षित भए ।” (पृ. ११२)

- वाक्य ७ “छरछिमेकमा ऍलोपैँचो गर्न सक्ने व्यवस्था पनि थिएन ।” (पृ. ११७)
- वाक्य ८ “भित्रैबाट दुलहीले टर्रोँ स्वरमा जबाफ दिई ।” (पृ. १२६)
- वाक्य ९ “म तिम्रो काट्टो खाँदा पनि खान्नेँ, पकाउँदा पनि पकाउँदिनेँ ।” (पृ. १२७)
- वाक्य १० “के हाम्लाई कसैले शङ्का गन्या छ ?” (पृ. १३०)
- वाक्य ११ “दुःखको के अनिकाल पन्यो थ्यो र हाम्लाई दुःखमाथि दुःख थप्न ?” (पृ. १३२)
- वाक्य १२ “लौ बैनी पानी तताऊ । बच्चाको जीउ पुछ्न यौटा सफा टालो पनि ल्याऊ ।” (पृ. १५४)
- वाक्य १३ “त्याँ बाआमाको दुःख देखे पछि मेरो मन भरङ्ग भएको छ ?” (पृ. १८८)
- वाक्य १४ “प्रथमतः आफ्नै घरको रङ्ग फिका भएको थियो ।” (पृ. २१३)

माथि उल्लिखित गाढा गरिएका प्रचलित मानक रूपभन्दा भिन्न र उपन्यासकारले भिन्न रूपमा आफ्ना कृतिमा ल्याएका छन् । यी शब्दहरू शब्दकोशमा पनि जताततै भेट्न सकिँदैन । मास्तिर, यै, थी, छम्, पिँडुला, ऍलोपैँचो, टर्रोँ, काट्टो, पन्यो थ्यो, हाम्लाई, बैनी, यौटा, भरङ्ग, रङ्ग आदि शब्दहरू कोशीय विचलनका उदाहरण हुन् । उक्त उपन्यासमा कोशीय विचलन भएका प्रशस्त उदाहरण पाइन्छन्, जसले कृतिलाई रोचक, आकर्षक र प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

(ख) व्याकरणिक विचलन

लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, पदक्रम आदि व्याकरणिक धारालाई नवीन बनाउने हेतुले मानक रूपभन्दा भिन्न ढङ्गले प्रस्तुत गर्नुलाई व्याकरणिक विचलन भनिन्छ । यी विविध व्याकरणिक कोटिमा देखिने विचलन भाषिक नियमका विपरितका रूपमा देखापर्दछ । यसका कर्ता, कर्म र क्रियाका साथसाथै उद्देश्य र विधेय बिचको रखाइको अनुक्रममा देखापर्ने उल्लङ्घनलाई पनि व्याकरणिक विचलनअन्तर्गत नै अध्ययन गरिन्छ । व्याकरणिक विचलनलाई ‘नियम भङ्गता’ को संज्ञाका रूपमा लिइन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयुक्त केही व्याकरणिक विचलन निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

विचलित रूप	व्याकरणिक रूप
१. “उज्यालो हुँदा थानकोट कट्टन पाए ज्यादै राम्रो ।” (पृ. १)	१. “उज्यालो हुँदा थानकोट कट्टन पाए ज्यादै राम्रो हुन्थ्यो ।”
२. “कति वर्ष भयो तपाईं यहाँ थुनिएको ?” (पृ. ५)	२. “तपाईं यहाँ थुनिएको कति वर्ष भयो ?”
३. “के ठान्या छस् मलाई ?” (पृ. १२)	३. “मलाई के ठान्या छस् ?”
४. “के अपराध गर्नुो यसले ?” (पृ. १९)	४. “यसले के अपराध गर्नुो ?”
५. “खेतखेतमा सिँचाइ गरेबापत असोजकात्तिकमा खलोखलोमा गएर धान उठाउँथे उनीहरू” (पृ. २९)	५. “उनीहरू खेतखेतमा सिँचाइ गरेबापत असोज कात्तिकमा खलोखलोमा गएर धान उठाउँथे ।”
६. “किन यति चाँडै अत्तालिएको ?” (पृ. १४७)	६. “यति चाँडै किन अत्तालिएका हौं ?”
७. “म फेरि पनि बारम्बार दमयन्तीका आँखामा ठोक्किन पुगें । हिजोस्तै ।” (पृ. १०७)	७. “म हिजोस्तै फेरि पनि बारम्बार दमयन्तीका आँखामा ठोक्किन पुगें ।”
८. “किन रुनुहुन्छ बज्यै ?” (पृ. १३२)	८. “बज्यै किन रुनुहुन्छ ?”
९. “मै हुँ बालकृष्ण । के गर्नुप्यो मैले ?” (पृ. १३५)	९. “बालकृष्ण मै हुँ । मैले के गर्नुप्यो ?”
१०. “के हो त्यो खोस्टो ?” (पृ. १४१)	१०. “त्यो खोस्टो के हो ?”
११. “किन काम नगरोस् त अब ? विधवा क्षत्रिनीसँग घरजम गरेपछि अब पुरानसुरान भन्ने कल्ले लाउँछ र तेसलाई ?” (पृ. १५१)	११. “अब त किन काम नगरोस् ? तेसलाई विधवा क्षत्रिनीसँग घरजम गरेपछि अब पुरानसुरान भन्ने कल्ले लाउँछ ?”

१२. “तेस्मा चै होसियार हुनुपर्छ तैले ।” (पृ. १५७)	१२. “तैले तेस्मा चै होसियार हुनुपर्छ ।”
१३. “हुन्छ, अब जे गरे पनि हुन्छ गान्टे ।” (पृ. १८१)	१३. “गान्टे अब जे गरे पनि हुन्छ, हुन्छ ।”
१४. “छोड्दिनँ म यो भातमारा जैसीलाई ।” (पृ. १८२)	१४. “यो भातमारा जैसीलाई म छोड्दिनँ ।”
१५. “घर आइपुग्यो मालिक ।” (पृ. १८७)	१५. “मालिक घर आइपुग्यो ।”
१६. “दाजु तपैले त्यस्तो बैगुनी हुने एउटै मन्त्र सिकाउनु भेन मलाई ।” (पृ. १८८)	१६. “दाजु तपैले मलाई त्यस्तो बैगुनी हुने एउटै मन्त्र सिकाउनु भएको छैन ।”
१७. “को हो ढोका खोल भन्ने यो मध्यरातमा ?” (पृ. १९२)	१७. “यो मध्यरातमा ढोका खोल भन्ने को हो ?”
१८. “सत्यमा अडिग हुनुहुन्छ तपाईंहरू” (पृ. २०९)	१८. “तपाईंहरू सत्यमा अडिग हुनुहुन्छ ।”

उल्लिखित उदाहरणहरूमध्ये केही उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्ट पारिएको छ :

“उज्यालो हुँदा थानकोट कट्टन पाए ज्यादै राम्रो ।” (पृ. १)

उक्त वाक्यमा कर्ता, कर्म र क्रियाको उपयुक्त तरिकाले व्याकरणिक संरचना मिलाइएको पाइएन । कर्ता, कर्म र क्रियाको ढाँचा मिलाएर राख्दा उज्यालो हुँदा थानकोट कट्टन पाए ज्यादै राम्रो हुन्थ्यो बनाउन सकिन्छ । यस वाक्यमा वाक्यले दिने अर्थमा कुनै फरक पाइँदैन । यस वाक्यले उज्यालो हुँदा थानकोट कट्टन पाए भन्ने भाव प्रकट गरिएको छ । यस अलावा कर्ता, कर्म र क्रियाको ढाँचामा मिलेको वाक्य सामान्य वाक्यजस्तो लाग्छ भने विचलित वाक्य पददा पाठकवर्गलाई अचम्मको भान हुन्छ, जसले कृतिलाई प्रभावकारी बनाउने कार्य गर्दछ ।

“म, फेरि पनि बारम्बार दमयन्तीका आखामा ठोकिन पुगें । हिजोजस्तै ।” (पृ. १०७)

यस उदाहरणमा कर्ता, कर्म र क्रियाको साथै पूर्णविराम र अल्पविराम चिह्नको प्रयोगले व्याकरणिक विचलन देखिन्छ । यस वाक्यमा कर्ता, कर्म र क्रियाको क्रम मिलाएर राख्दा र पूर्णविराम र अल्पविराम हटाउँदा म हिजोजस्तै फेरि पनि बारम्बार दमयन्तीका आँखामा ठोकिन पुगें भन्ने हुन्छ, जब उनले विगतका कुरालाई स्मरण गर्न खोजिएको पाइन्छ । उपन्यासका प्रमुख पात्र रामभक्तले अतीतलाई सम्झने बेलामा उक्त भनाइलाई उजागर खोज्नुले कृति सार्थक नै देखिन्छ ।

उल्लिखित वाक्य अतिरिक्तका साथै अन्य वाक्यलाई विचलित रूपलाई व्याकरणिक रूपमा परिवर्तन गर्दा स्पष्ट गर्न सकिन्छ । यी वाक्यमा कर्ता, कर्म र क्रियाको विचलनको साथै चिह्नको विचलनले पनि भाषिक सौन्दर्य सिर्जनाका साथै कृति प्रभावकारी नै भएको मानिन्छ, जसले उपन्यास विचलनका दृष्टिले पनि सार्थक र रोचक नै देखिन्छ ।

(ग) ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन

खास एकाइको उच्चारणका क्रममा देखिने विचलनलाई नै ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन भनिन्छ, जब कुनै सर्जकले वर्णविन्यासको मानक रूपलाई खज्मज्याउँछ, तब त्यसमा विचलन देखापर्दछ । शब्दको छोटो रूप वा लामो रूपमा उच्चारण अन्तर देखिन्छ । उच्चारणमा जसरी ध्वनि निकालिन्छ, त्यसरी नै लेख्य रूपमा पनि ध्वनि/वर्णलाई यथावत् राखिन्छ । ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन भाषिकसँग मिल्दोजुल्दो नै हुन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा पाइने केही ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलनका उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

वाक्य १ “**पिरिथिवी**का रैतीमाथि न्यानिसाप दिन पठाएका ।” (पृ. २)

वाक्य २ “हरिद्वारबाट **यौटा** गँजडी स्वामी आका छन् रे ।” (पृ. १३)

वाक्य ३ “काशीमा त उसको उमेरका केटीलाई **घरबेबहार**को कुरा त के एक अम्बोरा पानी सार्नसम्म लगाउँदैनन् ।” (पृ. १४)

वाक्य ४ “परार सुक्खा लागो, मैले **माराज**बाट माफी बक्साएर ल्याकै हुँ ।” (पृ. २३)

वाक्य ५ “सत्य **चिनेछि** संसारमा क्यै कुराको पनि डर हुन्न भन्या हैन **पुरान** र सास्तरले ? अनि किन डराउँछौ त **यौटा** जाबो किताबको कुरामा ?” (पृ. ३६)

वाक्य ६ “ऊ **सिरी तीन** चन्द्रको तख्ता पल्टाउन चाहन्छ ।” (पृ. ७७)

- वाक्य ७ “सँगै आका गाम्लेहरू सेराफाँट काटिसके हुनन् ।” (पृ. ७९)
- वाक्य ८ “राज्जेभिसेकमा हराको थ्यो यो ।” (पृ. ८७)
- वाक्य ९ “अनि रामभक्त काँ गो त ?” (पृ. १०२)
- वाक्य १० “थिनी सिरीकिस्न पण्डितका नयाँ आत्मा हुन् कि क्या ?” (पृ. १०६)
- वाक्य ११ “मैले त पैले नै भनेकी हुँ, छोराको विचार राम्रो छ भनेर । तिमीले पत्याका थेनौ नि बूढा ।” (पृ. १०७)
- वाक्य १२ “वाँ हाम्रा जिम्वाल बालाई चाइया छ ।” (पृ. ११३)
- वाक्य १३ “मैले त्यसमा कुनै पर्बाह गरिनँ र आफ्नो नयाँ नियमित दिनचर्या पनि छोडिनँ ।” (पृ. ११७)
- वाक्य १४ “फर्कम् न त फर्कम् । आखिरमा भोलि पनि त सिउन यै आम्ने हो ।” (पृ. ११९)
- वाक्य १५ “भैगो बरु आज यै छोडुँला ।” (पृ. १२०)
- वाक्य १६ “म तिम्रो काट्टो खाँदा पनि खान्नँ, पकाउँदा पनि पकाउँदिनँ ।” (पृ. १२७)
- वाक्य १७ “गाममा अरू कोईलाई था भको त छैन ?” (पृ. १३२)
- वाक्य १८ “हामी त सदर पुलिस गोसाराबाट हुकुम तामेल गर्न आका हुम् ।” (पृ. १३५)
- वाक्य १९ “सुन् मालिकहेरूलाई सारै अभर पच्यास्तो च । म पनि सँगै जान्छु । मेरो भाग ढिँडो नपका है । कुन बेला के हुन्छ के भन्न सकिन्छ र सरतिर गोछि ।” (पृ. १३७)
- वाक्य २० “जे भे पनि जुठो र सूतक र बार्नु परो नि गाम्ममा बसेछि । चैताँ भएन भने बेसाकाँ हुन्छ, के लछ्छार्छ र ?” (पृ. १५७)
- वाक्य २१ “भन् पातकी, तैले यस्तो बेभिचार कति जनालाई गरिस् ?” (पृ. १६२)
- वाक्य २२ “के रोग लागेको रछ, हिन्नुस्ताने काका ?” (पृ. १६८)
- वाक्य २३ “ठीक छ, तेरो विवेकले जे देख्छ, त्यै गर ।” (पृ. १७४)
- वाक्य २४ “हैन, अब त म सिर तीन चन्द्रलाई भनेर भे नि तेस्को मुटुकलेजो खान्छु ।” (पृ. १८३)
- वाक्य २५ “हामी राजाका सिपाइ हुम् । ढोका खोल्लोस् ।” (पृ. १९२)
- वाक्य २६ “के एल्लाई धर्मराज्य भन्छन् ?” (पृ. २०३)

माथि उल्लिखित उदाहरणमध्ये केही उदाहरणलाई निम्नानुसार प्रस्ट पारिएको छ :

- “हरिद्वारबाट यौटा गँजडी स्वामी आका छन् रे ।” (पृ. १३)

यस वाक्यमा उपन्यासका प्रमुख पात्र पण्डितले आफ्ना साथी मन्नोदरीलाई कस्तो कुरा नबुझेको तेरा बालाई पशुपति जान एकादशी नै कुनुपर्छ र हरिद्वारबाट एउटा गँजडी स्वामी आएका छन् रे जुन वाक्यमा एउटा प्रयोग गर्ने ठाउँमा यौटा शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसमा पनि ध्वनिमा विचलन देखिनुले पनि कृति रोचक र सान्दर्भिक देखिन्छ ।

- “के एल्लाई धर्मराज्य भन्छन् ?” (पृ. २०३)

यस उदाहरणमा एउटाले गल्ती गर्दैमा सबैलाई सजाय दिनु पनि धर्मराज्य भन्छन् । यस वाक्यमा यसलाई भन्नुको एल्लाई प्रयोग गरिएको छ, जसले गर्दा कृतिमा प्रभावकारिता सिर्जना गरेको पाइन्छ ।

यस किसिमका विचलित भएका वाक्य उपन्यासमा प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन्, जसले गर्दा कसैको भनाइलाई झट्ट सुन्दा छुट्याउन नसकिने भए तापनि भाषालाई काव्यात्मक बन्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

(घ) भाषिका विचलन

मानक भाषाका रूपमा स्वीकार गरिएको भाषिकाका सट्टा अर्को अमानक भाषाको प्रयोग हुनुलाई भाषिक विचलन भनिन्छ । साहित्यिक कृतिमा भाषाको मानक रूपको प्रयोग नगरेर कुनै भाषिका विशेषका शब्दलाई अग्रभूमिमा ल्याएर नवीनता दिने प्रयास गरियो भने भाषिका विचलन हुन्छ । मानक प्रयोग भएका शब्दलाई अन्य भाषिका माध्यमबाट व्यक्त गरिँदा त्यहाँ भाषिक विचलन हुन्छ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा पाइने केही भाषिक विचलनका उदाहरणहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

वाक्य १ “मैले भन्या मान्ने हो भने यसपालिको **मङ्सिराँ** तेल्लाई कन्नेदान गर्छु ।” (पृ. १४)

वाक्य २ “उल्टो **बालबिहा** गर्नु पो पाप हो ।” (पृ. १४)

वाक्य ३ “**पोतरी** निकालेर दैलो पोती ।” (पृ. १७)

वाक्य ४ “यल्ले हाकाहाकी **सखारकै** तिरो तिर्दिन भन्न पाउँछ भन त ?” (पृ. १९)

वाक्य ५ “हामी पनि **डुब्छम्** ।” (पृ. २२)

- वाक्य ६ “तिमेरु कसैलाई डर छैन भने मलाई पनि केको डर ?” (पृ. ३६)
- वाक्य ७ “मुची चमारे । अरू जे गरे पनि मर्न **चैँ** नमरोस् । चौरासी जुनीमा चमार भेर जन्मे पनि मान्छे त हुन पाइयो । **मुलाई** अरू क्यै भन्नु **चैन** ।” (पृ. ५१)
- वाक्य ८ “हुन्छ । ल्याइहाल्छा नि ।” (पृ. ११२)
- वाक्य ९ “लौ **घिच्** ए अभागी केटी ।” (पृ. ११३)
- वाक्य १० “हेर न जुठे दाइ यो घाँस **घाँडै** भो मलाई ।” (पृ. ११९)
- वाक्य ११ “म **जाम्** त ।” (पृ. १३२)
- वाक्य १२ “ए पुत्लीकी आमा । याँ **बाइर** मर् त भट्ट ।” पृ. १३७)
- वाक्य १३ ए **ब्बारी**, हाम्रो चलनमा **बे** गरेको पहिलो **बर्ख** **ब्बारी**ले पूजासामान बोकेर लाने भन्ने छ । पृ. १५२)
- वाक्य १४ “**वर्तमन** **गरेचि** बाउन भो कि भन्या त हैन **रेच** । यसरी आफ्नो जातका **मुन्छेको** सेवामा पो आयो ए गाँठे ।” (पृ. १६४)
- वाक्य १५ “मचाइँ **अपरादी** हैन ।” (पृ. १८२)
- वाक्य १६ “ए **बाज्या** के **हेच्यार** **बस्याको** ? भाग **भन्याको** भाग ।” (पृ. १८३)
- वाक्य १७ “कति **बर्ख** हुनुभो ? साठी **नाघनुभेन** ।” (पृ. १८६)
- वाक्य १८ “लौन दाजुभाइ **दिदीबैनी** हो, **भन्देओ** त म **ऐले** कुन **सन्सारमा** छु ?” (पृ. १८८)
- वाक्य १९ “गाउँको खेती कसैलाई **कुताँ** लगाएर छोडे भैगो ।” (पृ. १९५)
- वाक्य २० “अब म के **गरम्** त ?” (पृ. २००)
- वाक्य २१ “मालिक **काठी** कसेर घोडा आँगनमा **लाम्** ?” (पृ. २०१)
- वाक्य २२ “अनि त्यो भूतको दाँत **काँ** छ त ?” (पृ. २०६)
- वाक्य २३ “के आश्चर्यको कुरा गन्यौ **तिम्ले** ?” (पृ. २०७)
- वाक्य २४ “हामी **काँ** जाने हजुर्मा ?” (पृ. २१०)

माथि उल्लिखित गाढा शब्दहरूले भाषिक विचलनलाई चिनाउने गर्दछ । नेपालभित्र बोलिने क्षेत्रीय, जातीय, स्थानीय भाषिका साथसाथै व्यक्तिबोलीमा पनि भाषिक विचलन

हुन्छ, जसले गर्दा उपन्यासलाई रोचक, आकर्षक, सौन्दर्यात्मक र सान्दर्भिक तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । यसरी भाषिक विचलनका दृष्टिले पनि उपन्यास उपयुक्त र सार्थक नै देखिन्छ ।

(ड) अर्थतात्त्विक विचलन

अर्थका सन्दर्भमा देखिने विचलनलाई अर्थतात्त्विक विचलन भनिन्छ । अभिधाभन्दा भिन्न अर्थ व्यञ्जित हुनु नै अर्थतात्त्विक विचलन हो । वाक्यमा शब्दले दिने अर्थका दृष्टिले चेतन र अचेतन मनले आफ्ना भावना प्रस्फुटन गर्दा आउने विचलनलाई अर्थतात्त्विक विचलन भनेर बुझ्न सकिन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त केही अर्थतात्त्विक विचलनका उदाहरणहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

वाक्य १ “भाग्यमा लेखेर मात्र काँ हुन्छ र मुर्दार ?” (पृ. २)

वाक्य २ “काला अछेर भैसी बराबर ।” (पृ. ६)

वाक्य ३ “चराहरूको सङ्गीत सुन्न नपाइने ।” (पृ. ८)

वाक्य ४ “यमलोकको बगैँचामा पाइने शाल्मली वृक्ष पनि यस्तै हुन्छ ।” (पृ. २३)

वाक्य ५ “पश्चिमपट्टी चाहिँ बाग्मती नदी सुस्ताएर लमतन्न सुतेको थियो ।” (पृ. २६)

वाक्य ६ “नयाँ जुगको मान्छेलाई पुरानो जुगको आँखाले हेर्न मिल्दैन बूढा ।” (पृ. ३६)

वाक्य ७ “धेरै जान्ने नहो है नरकको द्वार” (पृ. ४१)

वाक्य ८ “उनको किताबले केही मैना सखारको टाउको खाएकै हो ।” (पृ. ४४)

वाक्य ९ “मेरो मुटुको टुक्रो थ्यो रामबोले ।” (पृ. ८२)

वाक्य १० “आज त चाँडै भैसी दुहुनु छ ।” (पृ. ८४)

वाक्य ११ “कस्ता महान् आत्मा, उनमा निहित ज्ञानको भण्डार समुद्रको पानीभन्दा पनि गहिरो र विराट देखिन्छ ।” (पृ. ९१)

वाक्य १२ “जेजे भन्चन् हामी त्यैत्यै गर्चम् हामी त सरखारका नजरमा नरक न हुम् हामी ।” (पृ. १०२)

वाक्य १३ “सबै प्राणीलाई प्रेमको आँखाले हेर ।” (पृ. १०८)

वाक्य १४ “रात परेपछि, सहरलाई अँध्यारोको आतङ्कले आफ्नो कब्जामा लिन्थ्यो ।” (पृ. १२३)

वाक्य १५ “मलाई आँखैआँखाको भावले जिस्काउन थाली ।” (पृ. १५५)

माथि उल्लिखित उदाहरणले अर्थतात्विक विचलनलाई बुझाउँछन् । उक्त उपन्यासमा थुप्रै अर्थतात्विक विचलन रहेका पाइन्छन् । भाग्येमा लेखेर कहाँ हुनु, काला अछेर भैसीबराबर हुनु, चराहरूको सङ्गीत हुन्न नपाइनु, भैसी दुहुनु, प्रेमको आँखाले हेर्नु, वाग्मती नदी सुस्ताएर लमतन्न सुन्नु आदि वाक्यमा अचेतन वस्तु वा प्रकृतिलाई चेतन र संवेदनशील जीवका रूपमा चित्रण गर्दा अर्थतात्विक विचलन प्रशस्त मात्रामा गरेको पाइन्छ । यस्ता अभिव्यक्तिले अनुभूतिको तीव्रता र प्रकटीकरणगत सजीवता ल्याउने काम पनि गरेका छन्, जसले गर्दा उपन्यासलाई रोचक, आकर्षक र सौन्दर्य प्रकटीकरण गरिएको पनि सार्थक रहेको पाइन्छ ।

(च) प्रयुक्ति विचलन

एउटा परिस्थिति वा प्रसङ्ग अनुरूपको भाषालाई अर्को परिस्थिति वा प्रसङ्गमा प्रयोग गर्नुलाई नै प्रयुक्ति विचलन भनिन्छ । एउटा अवस्थाको भाषिक व्यवहारमा प्रयोग हुने शब्दको प्रयोग सन्दर्भ अनुकूल नभएको हुन सक्छ, जसले अर्को अवस्थाको भाषिक व्यवहारमा प्रत्यक्ष रूपमा विचलन देखापर्दछ । ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रशस्त मात्रामा प्रयुक्तिगत विचलन भएको पाइन्छ । उक्त उपन्यासमा प्रयुक्तिगत विचलन लक्षणा नभएर व्यञ्जना अर्थ प्रकट गर्न सहयोग पुऱ्याइएको छ । प्रस्तुत उपन्यासमा प्रयोग भएका केही प्रयुक्तिगत विचलनका उदाहरणहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएका छन् :

वाक्य १ “अब यै किताबले हाम्रो शान्त जीवनमा आगो लगाउँछ ।” (पृ. ३४)

वाक्य २ “सत्यार्थ प्रकाशको विवादमा दुःखपुर गाउँ क्रमशः चारवटा शिविरमा विभाजित थियो ।” (पृ. ४०)

वाक्य ३ “पानी भरेर फर्किँदा चारैतिर घनघोर अँध्यारोले शून्यताको सामान्य विस्तार गरिसकेको थियो ।” (पृ. ४८)

वाक्य ४ “त्यस दृश्यले धनवीरेको मस्तिष्कमा भुइँचालो ल्याइदियो ।” (पृ. ४९)

वाक्य ५ “उनको चुच्चो नाकमा जादुमय सम्मोहन शक्ति थियो ।” (पृ. ६१)

वाक्य ६ “उसको मनमा करले निकै ठूलो मुस्लो पस्यो ।” (पृ. ६९)

वाक्य ७ “यो पण्डित धेरै पढाइले गर्दा सन्काहा भइसक्यो ।” (पृ. ७७)

वाक्य ८ “ऊ भारद्वाजले कहिले हार्ला र गाँजाको जमघट आयोजना होला भनेर प्रतीक्षा गरिरहन्थ्यो ।” (पृ. १४२)

वाक्य ९ “उसको मनमा थिग्रिएको आनन्दमा यो प्रश्न विभाइरहेको थियो ।” (पृ. १८४)

वाक्य १० “आफ्ना मालिक एक्कासी जीर्ण भएर भत्किएका छन् ।” (पृ. १८६)

माथि उल्लिखित गाढा बनाइएका अक्षरमा लेखिएको शब्दले सामान्य नभएर विशिष्ट अर्थ प्रदान गरेको पाइन्छ । वाक्य १ देखि वाक्य १० सम्म प्रयुक्ति विचलनलाई स्पष्ट पारिएको पाइन्छ । यी वाक्यमा क्रमशः वाक्य १ मा आगो लगाउँछ भन्ने ठाउँमा चेतना जगाउँछ हुनुपर्ने छ भने वाक्य २ मा चारवटा शिविर नभएर समूह वा भाग हुँदा उचित ठहरिन्छ । त्यसैगरी अन्य वाक्य ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १० मा पनि क्रमशः शून्यताको सामान्य विस्तार हुनु, मस्तिष्कमा भुइँचालो आउनु, चुच्चो नाकमा जादुमय सम्मोहन हुनु, सन्काहा हुनु, मुस्लो पस्नु, गाँजाको जमघटको आयोजना हुनु, प्रश्नले विभाइरहनु र मालिक एक्कासी जीर्ण हुनु जस्ता प्रयुक्ति विचलन देखापर्दछ । यी शब्दको ठाउँमा उचित शब्द छनोट गर्दा उपयुक्त देखिन्छ । यस्ता शब्दले एउटा प्रसङ्ग वा परिस्थितिमा सामान्य अर्थ नदिई अर्को प्रसङ्ग वा परिस्थितिमा विशिष्ट अर्थ प्रदान गरेको छ । यस्ता शब्दको प्रयोगले उपन्यासलाई लक्षणात्मक नभएर व्यञ्जनात्मक बन्न पनि सफल भएको पाइन्छ, जुन साहित्यिक सौन्दर्यात्मकताको दृष्टिले पनि यो उपन्यास सार्थक नै देखिन्छ ।

समग्रमा ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा विचलन प्रयोगको सन्दर्भलाई केलाएर हेर्ने क्रममा कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन, भाषिका विचलन, अर्थतात्विक विचलन, प्रयुक्तिगत विचलनको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा गरिएको पाइन्छ । आफ्नै मौलिक शब्दको प्रयोग, पदक्रम, लिङ्ग, वचन, पुरुषमा विचलन देखिनु, उच्चारणमा त्रुटि देखिनु, अचेतन मनले चेतन कार्य गर्नु र एउटा प्रसङ्ग वा परिस्थितिमा भाषिक व्यवहारलाई अर्को प्रसङ्ग वा परिस्थितिमा भाषिक व्यवहारमा प्रयोग गर्नु जस्ता विशेषतालाई इङ्गित गरिएको पाइन्छ । विचलनका आधारमा प्रयुक्त उपन्यास रोचक, आकर्षक र प्रभावकारी नै रहेको देखिन्छ ।

५.२ समानान्तरता

भाषा प्रयोगमा देखिने नियमित पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भनिन्छ । समानान्तरता नियमितताको अत्यधिक परिपालना हो । यो विचलनको विपरीत देखापर्ने उपकरण हो, किनभने विचलन अनियमितता हो भने समानान्तरता चाहिँ नियमितता हो । यो निरुद्देश्य नभएर सोद्देश्य हुनुपर्छ । भाषा प्रयोगमा देखिने यस प्रकारको नियमित पुनरावृत्ति भाषाको वर्ण, शब्द, रूप, पद, पदावली, उपवाक्य, वाक्य आदिका तहमा देखापर्दछ । यो बाह्य रूपमा भाषिक एकाइहरूमा र आन्तरिक रूपमा अर्थको स्तरमा हुने गर्दछ । छन्द, अलङ्कार, तुक्काबन्दी आदि अन्तर्गत गरिने नियमित पुनरावृत्ति अथवा अन्य प्रकारका पुनरावृत्तिका माध्यमले कृति वा रचनाभित्र सौन्दर्य सिर्जना गर्ने प्रक्रियालाई समानान्तर भनिन्छ । बाह्य समानान्तरता शाब्दिक तहमा हुन्छ, जसले कृतिको बाह्य सौन्दर्यलाई प्रकटीकरण गर्दछ भने त्यसैगरी आन्तरिक समानान्तरता भने भावार्थ वा वाच्यार्थका बिचमा रहने अर्थगत सादृश्यता, नियमितता वा समानतालाई प्रकट गर्दछ । समानान्तरता बाह्य र आन्तरिक दुई किसिमका छन् । किनभने बाह्य समानान्तरता स्थूल वा मूर्त हुन्छ भने आन्तरिक समानान्तरता सूक्ष्म वा अमूर्त किसिमको हुन्छ ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा समानान्तरतालाई निम्नानुसार आधारमा वर्गीकरण गरी अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

(क) बाह्य समानान्तरता

एक वा एकभन्दा बढी ध्वनि रूप, शब्द, पदावली, वाक्य आदिको नियमित पुनरावृत्ति गरी सौन्दर्य सृजना गर्ने युक्तिलाई बाह्य समानान्तरता भनिन्छ । यो मूर्त वा स्थूल प्रकृतिको हुन्छ । भाषाका समध्वन्यात्मक उच्चारण वा लय, वर्ण, रूप, शब्द, पदावली र वाक्यात्मक स्वरूपको नियमित पुनरावृत्ति वा आवृत्तिका रूपमा देखापर्दछ । यो अभिव्यक्तिगत शब्द वैचित्र्य वा शब्दालङ्कारका रूपमा देखिन्छ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त बाह्य समानान्तरताका केही उदाहरणहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएका छन् :

वाक्य १ “त्यो त पन्नित होइन र ? सपैले धेरै बुझेको र जानेको पन्नित पो भन्थे त ?” (पृ. २)

वाक्य २ “तीन नम्बर चौकीका सबै कैदीहरूलाई तत्कालै अरू चौकीमा सार्नु ।” (पृ. ३)

- वाक्य ३ “राज्य उनैले चलाऊन् तर न्यायिक तरिकाले चलाऊन् ।” (पृ. ५)
- वाक्य ४ “मैले चोर्दै नचोरी पनि चोर भनेर जेल हालियो ।” (पृ. ६)
- वाक्य ५ “जन्मेदेखि तेह-तेह बर्खसम्म मैले तेरो चाकरी गरेकी हैन ?” (पृ. १२)
- वाक्य ६ “जुग कहाँबाट कहाँ पुगिसक्यो ।” (पृ. १४)
- वाक्य ७ “भोभो । पर्दैनपर्दैन । खुट्टामा हिलो छ ।” (पृ. १६)
- वाक्य ८ “बुभु त बुभु त्यतातिर के भयो ?” (पृ. १९)
- वाक्य ९ “त्यहाँ दस घर सार्की, दुई घर कामी, दुई घर दमाई र एक घर कँगारो थिए ।” (पृ. २९)
- वाक्य १० “नयाँ जुगको मान्छेलाई पुरानो जुगको आँखाले हेर्न मिल्दैन बूढा ।” (पृ. ३६)
- वाक्य ११ “सबैलाई था छँदैछ राम्रो गाममा मित्रु मात्र हैन शत्रु पनि छन् ।” (पृ. ३८)
- वाक्य १२ “ठिक हो जाम्जाम् ।” (पृ. ४४)
- वाक्य १३ “जान चार घडी, आउन चार घडी र बढीमा दर्शनभेट दुई घडी ।” (पृ. ५५)
- वाक्य १४ “अब हामी काले सइसले जोडतोडसित लम्केर डोच्याइरहेको घोडासँग हिँड्न नसक्ने भयौं र केही पछि पन्यौं ।” (पृ. ५६)
- वाक्य १५ “मेरो विवाहमा तिमी जन्त जान पाउनेछौ, जन्ते बाख्रो पनि खान पाउनेछौ ।” (पृ. ६०)
- वाक्य १६ “ट्याममै जानु र ट्याममै आउनु राम्रो ।” (पृ. ७१)
- वाक्य १७ “पख न पख छेरौटी हो ।” (पृ. ८०)
- वाक्य १८ “तेरो मुन यै अडेको च भने ठीकै च ।” (पृ. ८९)
- वाक्य १९ “ठिक छ, ठीक छ । राम्रो, राम्रो ।” (पृ. ९७)
- वाक्य २० “चाहे बालिका होस् या तरुणी, चाहे अधबैसे या बूढी, आइमाईले स्वतन्त्र विचारको आधारमा घरको काम पनि गर्न हुँदैन ।” (पृ. १०८)
- वाक्य २१ “पानी जमेको भए पो छोड्ने कुरा हुन्छ, बारैमास पँधेराबाट पानी बगिरहन्छ ।” (पृ. ११५)

- वाक्य २२ “हैन, हैन, त्यति मात्र काँ हो र ?” (पृ. १२२)
- वाक्य २३ “उसको अनुहारमा कि त कालोपन कि त यौनउन्मादको रातो लाली टल्किएको देखिन्थ्यो ।” (पृ. १२८)
- वाक्य २४ “हे बारा, हे मस्टा, हे कलङ्की ! मैले के देख्नु परो नि यो कलिजुगमा ? अब सत्यवान् सावित्री र रन्डीमा केई फरक नहुने भो हे काली ! हे जगत्माता ! एइ गाउँलेहो, किन बोल्दैनाँ हँ तिमेरु ? के तिमेरु सपै एसैका कुरिया हो ? थुक्क नपुंसकहो । हे आमा ! हे भगवती ! सज्जनको रछे गर, दुर्जनको नाश गर ।” (पृ. १५३)
- वाक्य २५ “मैले शान्तनुको घरतिरबाट आएको ‘गुहार गुहार’ र ‘मार मार’ को आवाज सुनेँ ।” (पृ. १५९)
- वाक्य २६ “न नुहाने ठेगान, न खाने ठेगान, न सुत्ने ठेगान, कुनै पनि कुरा व्यवस्थित भएनन् ।” (पृ. १७१)
- वाक्य २७ “माराज सिरी तिन चन्द्रसमसेरकी जए । भगवान् पसपति नाथकी जए । महामाया लुमडी देवीकी जए ।” (पृ. १८१)
- वाक्य २८ “एक भन्छु, दुई भन्छु, तीन भन्छु । जसरी पनि भन्छु ।” (पृ. १८३)
- वाक्य २९ “केई न केई त राम्रै होला ।” (पृ. १८५)
- वाक्य ३० “न कुनै अदालत, न कुनै बहस ।” (पृ. २०३)
- वाक्य ३१ “त्यै त दाँत खस्नासाथ खसेको दाँत टिपेर भूत टाप कस्यो रे ।” (पृ. २०६)
- वाक्य ३२ “हिसाब बुझाउनु अनि गुन्टा कसेर घर फर्किनु ।” (पृ. २१६)

माथि उल्लिखित गाढा गरिएका वर्ण तथा शब्दको पुनरावृत्तिले बाह्य समानान्तरतालाई बुझाउँछ । वर्ण, शब्द, पदावली र वाक्यको पुनरावृत्तिले उपन्यासमा भाषिक सौन्दर्य सिर्जना गरेको पाइन्छ । वाक्य १ मा दुईपटक, वाक्य ४ मा तिन पटक, वाक्य ९ मा चार पटक र वाक्य २४ मा सात पटकसम्म शब्द दोहोरिएका छन् । यसका अलवा अन्य वाक्यमा यसरी नै आवृत्ति वा पुनरावृत्ति भएको पाइन्छ । यसका साथै वाक्य २४ मा ‘हे’ पाइन्छ, जसले गर्दा कृतिमा प्रयोग भएका शब्दमा आलङ्कारिता ल्याई

काव्यात्मक बन्न सफल भएको पाइन्छ । उक्त उपन्यासमा वर्ण, शब्द, पदावली र वाक्यको पुनरावृत्ति प्रशस्त मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ, जसले कृतिलाई रोचक, आकर्षक र सौन्दर्य सिर्जना गर्न सफल नै देखिन्छ ।

(ख) आन्तरिक समानान्तरता

भावार्थ वा वाच्यार्थका बिचमा आन्तरिक रूपले रहने अर्थगत सादृश्यता, नियमितता वा समानतालाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ । यो सूक्ष्म वा अमूर्त खालको हुन्छ । छन्द, अलङ्कार आदिको अर्थतात्विक सन्दर्भलाई यसअन्तर्गत लिन सकिन्छ । कृति विशेषको शाब्दिक बाह्य रूपाकृतिको आवरणभित्र ढाकिएको हुनाले यो सूक्ष्म र आर्थी तहमा अन्तर्निहित भएको छ, जसले आन्तरिक भावनालाई प्रस्फुटित गर्ने कार्य गर्दछ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा आन्तरिक समानान्तरताका केही प्रयुक्त उदाहरणहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- वाक्य १ “त्यो एकदमै खतरनाक अपराधी हो - राजकाज अपराधमा मुछिएको ।” (पृ. ३)
- वाक्य २ “तिमीजस्तो ल्याइरे मान्छेले कसरी सिरी तीनलाई गद्दीबाट खसाल्ने सपना देखेका ?” (पृ. ५)
- वाक्य ३ “भोलि जन्मने कुनै पनि मानिसले मेरो जस्तो दुर्भाग्य भोग्न नपरोस् ।” (पृ. ८)
- वाक्य ४ “तिम्रो काम चिसापानी गढीसम्म पुऱ्याउने हो । त्यहाँ यिनलाई बुझाउनुअघि हत्कडी खोल्दिनू र उताको ओरालोतिर भार्दिनू ।” (पृ. ९)
- वाक्य ५ “बाक्लो भरीले दिन अँध्यारो भएको थियो र रात अझ बढी गाढा भएको थियो ।” (पृ. ११)
- वाक्य ६ “के था पाऊँ म ? म पशपति जान पाको भे पो ?” (पृ. १३)
- वाक्य ७ “सासतिरी पास गरें भन्दैमा मलाई नसिका है मुसे ।” (पृ. १४)
- वाक्य ८ “बिहानभरि ऊ यही सुखद अनुभूतिमा डुबिरही ।” (पृ. १७)
- वाक्य ९ “वाँले मर् भन्नुहुन्छ भने मर्चु, बाँच् भन्नुहुन्छ भने बाँच्चु ।” (पृ. २०)
- वाक्य १० “धोकाको गर्धनमा हुने बाक्लो रौँजस्ता पातले ढाकिएको काण्ड र वर्षायामको च्याउको टाउकोजस्तो छाता आकारको टुप्पो भएको त्यो ?” (पृ. २३)

- वाक्य ११ “जो व्यक्ति वृक्षको काँचो फल टिप्छ, उसले त्यो फलको रस लिन पाउँदैन ।” (पृ. ६०)
- वाक्य १२ “कि त यो पन्नित बहुला हो कि त मूर्ख ।” (पृ. ८४)
- वाक्य १३ “हूल जतिजति नजिकिँदै गयो, त्यतित्यति नयाँ खाले अड्कल र काल्पनिक अनुमान गर्दै गए ।” (पृ. ९४)
- वाक्य १४ “सबैले अवज्ञा गर्नु, कसैले पनि नतिर्नु ।” (पृ. १०१)
- वाक्य १५ “मेहनत गरेर पढ्नुपर्छ र दाइजस्तै पण्डित हुनुपर्छ है आशिवनी ।” (पृ. १०६)
- वाक्य १६ “धेरै रोई, विलाप गरी र आफ्नो निर्दोषपन साबित गर्न बलिन्द्र धारा आँसु बगाई, तर सबै व्यर्थ भए ।” (पृ. ११२)
- वाक्य १७ “पापमाथि अर्को पाप थपिन्छ ।” (पृ. १२०)
- वाक्य १८ “म केटीसित हैन, केटासित दोरी खेल्छु ।” (पृ. १२८)
- वाक्य १९ “अपराध बोकाका हैनन् । उनी मलाई धेरै पिरेम गर्छन् ।” (पृ. १३२)
- वाक्य २० “यो कुरा कसैलाई नभन है ।” (पृ. १३३)
- वाक्य २१ “के कामका निमित्त लेख्न भा थ्यो कुन्नि त्यो कविता ?” (पृ. १४४)
- वाक्य २२ “आमाले नैवेद्यको निमित्त बाबर पकाइन् । नाड्लामा पूजासामान सजाइन् ।” (पृ. १५२)
- वाक्य २३ “हेर्नोस् पण्डित, यो अपरादी हो, जुन थालमा खायो त्यो थालमा हग्ने ।” (पृ. १५९)
- वाक्य २४ “आफ्नी आमालाई समात्न मिल्ने भे किन तिम्लाई समात्थे र मैयाँ ।” (पृ. १६१)
- वाक्य २५ “जस्तो भुइँचालो जानुभन्दा अगाडि गाईभैसीले दाम्लो चुँडाल्ने र कीलो भाँच्ने प्रयास गर्छन् ।” (पृ. १६९)
- वाक्य २६ “त्यो हरिप्रसाद हात्तीको दानापानी हराएको कुरा नि ?” (पृ. १७१)
- वाक्य २७ “भित्ताको कान अचेल के गर्छ कुन्नि ?” (पृ. १७२)
- वाक्य २८ “एउटा सड्कट टरेर गयो भनेर केही समय सुखानुभूति मिल्छ, तर फेरि अर्को सड्कट आइहाल्छ ।” (पृ. १७७)
- वाक्य २९ “मलाई पनि निद्रै परेन । जतिखेर पनि आँखाअघि दाइ र अशिवनीको अनुहार मात्र आइरहन्छन् ।” (पृ. २००) ।
- वाक्य ३० “पन्नितलाई परेको दुःखबाट म पनि दुःखी भेको छु ।” (पृ. २०१)

माथिका उदाहरणमा अर्थ वा भावको पुनरावृत्ति भएको पाइन्छ, जसको प्रयोगले उपन्यास सौन्दर्यपूर्ण, रोचक, आकर्षित र आलङ्कारिक बनेको छ । माथिको वाक्य १ मा खतरनाक अपराधी र राजकाज अपराधमा भन्ने शब्दका बिचमा अर्थ पक्षमा पुनरावृत्ति भएको पाइन्छ । यसमा अपराध शब्दको पुनरावृत्तिले अर्थ पक्षमा सौन्दर्य सिर्जना गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी वाक्य २ मा ल्याङ्ग्रे र गदी बिचमा अर्थका दृष्टिले उपयुक्त नभएको पाइयो । किनभने ल्याङ्ग्रे मान्छेले श्री ३ लाई गद्दीबाट खसाल्ने सपना देख्नु अर्थ पक्ष र भाव पक्षका दृष्टिले पनि आन्तरिक समानान्तरलाई इङ्गित गरिएको पाइन्छ भने यसका अलावा अन्य ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३ ..... ३० वाक्यहरूमा पनि यस्तै अर्थ र भाव पक्षमा आन्तरिक समानान्तरता देखिन्छ । यसरी माथि उल्लिखित वाक्यहरूमा आन्तरिक समानान्तरताका प्रशस्त उदाहरणहरू पाइन्छन्, जसले कृतिको अर्थपक्ष र भाव पक्षलाई सबल र सक्षम बनाउन मार्ग निर्देशन गरेको देखिन्छ । यी विविध छन्द र अलङ्कारले अर्थ र भावपक्षलाई सारगर्भित तुल्याउनुका साथै आस्वादनीय दृष्टिले उपयुक्त नै भएको पुष्टि गरिएको पाइन्छ । यिनका साथसाथै अर्थगत र भावगत सौन्दर्य तथा उपादेयता अध्याय छमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

समग्रमा बाह्य समानान्तरतामा एक वा एकभन्दा वर्ण, रूप, शब्द, पदावली र वाक्यमा भएको पुनरावृत्तिलाई सङ्केत गर्दछ भने आन्तरिक समानान्तरताले अर्थ र भावपक्षमा भएको अर्थगत नियमिततालाई अङ्कित गरिएको पाइन्छ । यी समानान्तरताले उपन्यासलाई आलङ्कारिताका दृष्टिले सौन्दर्यपूर्ण आकर्षक बनाउन सहयोग पुऱ्याइएको पाइन्छ, जसको उपयोगले कृतिमा ऊर्जा थप्ने काम गर्नुका साथै पाठक वर्गलाई पनि रोमाञ्चक दिन सफल भएकाले पनि समयानुकूल समानान्तरताको उपयोग गरिनु सार्थक देखिएको पाइन्छ ।

अध्याय छ

प्रेतकल्प उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक विश्लेषण

भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरतालाई छुट्टाछुट्टै तत्त्वका रूपमा व्याख्या गर्न सकिए पनि अग्रभूमि निर्माणमा तिनवटै तत्त्वलाई एकीकृत भई देखापरेका हुन्छन्, जसले गर्दा एउटा मात्र तत्त्वको व्याख्या र विश्लेषण गर्न खोजे भने अर्को तत्त्व ओभेलमा पर्न सक्छ । अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मकता पहिचान गर्न यी तत्त्वले उल्लेख्य भूमिका खेलेको पाइन्छ । अतः जुन-जुन विकल्पबाट जुन-जुन भाषिक एकाइ र पक्षको चयन गरिन्छ, तिनमा विचलन वा समानान्तरता पनि देखिएको हुन्छ । अग्रभूमि निर्माणले चयन, विचलन र समानान्तरताको संयोजनबाट कुनै पनि कृतिको शैलीगत विशिष्टता र कथ्यगत सौन्दर्यता अपूर्ण रहन्छ । अतः शैली विश्लेषणका क्रममा प्रत्येक तत्त्वले फरक ढङ्गले व्याख्या र विश्लेषण गरिए तापनि सबैले एकीकृत रूपमा संयोजन गरी कृतिलाई आकर्षक सौन्दर्य सिर्जना गरिएकाले पनि कृति भन् रोचक देखिएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक विश्लेषण चयन, विचलन र समानान्तरतालाई आधार मानि निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

६.१ चयनको उपयुक्तता

शब्द आदि भाषिक एकाइको सुविचारित छनोटलाई चयन भनिन्छ । कृतिमा प्रयुक्त विभिन्न विकल्पहरूमध्ये उपयुक्त विकल्पको छनोट नै चयन भनिन्छ, जसको चयनले गर्दा कृतिलाई सौन्दर्यात्मक दिने कार्य गर्दछ । 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्य निर्माण गर्नमा चयनले अत्यन्त महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । यही कारणले कृतिलाई सान्दर्भिकता र उपयुक्तता प्रदान गर्दछ । नारायण ढकालद्वारा लिखित 'प्रेतकल्प' उपन्यासको अग्रभूमि निर्माणका दृष्टिले पनि चयनको उपयुक्तताका केही उदाहरण निम्नानुसार रहेका छन् :

वाक्य १ “एउटा सानो भोला थियो जसमा धोती, गम्छा र केही थान लँगौटी थिए ।” (पृ. ८)

वाक्य २ “बाहुन भएकाले बाँच्यौ । पण्डित भएकाले आजीवन कारावास भोग्न परेन ।” (पृ. ९)

वाक्य ३ “उष्ण मौसम र आफ्नै शरीरभिन्नको गर्मीले पाकेका गाई, भैंसी, भेडा, बाख्रा फुक्न पाउँदा ठाडो पुच्छर लगाएर कुद्न थाले ।” (पृ. ११)

- वाक्य ४ “उसले तेह वर्षको केटो बालकिस्नलाई त चिनेकी थिई तर अठार वर्षको पण्डित बालकृष्णलाई ठम्याउन भने गाह्रो परिरहेको थियो ।” (पृ. १५)
- वाक्य ५ “जिम्वाल विष्णुभक्तले धनवीरे मिजारलाई कोरा हानेको प्रकरणमा उसको असफलताले जति मानसिक आघात पारेको थियो, त्योभन्दा कता हो कता धेरै दुःखले उसलाई थिच्यो ।” (पृ. ३४)
- वाक्य ६ “सिरी तीन माराज यहाँ पाठशाला खुलोस् भन्ने पक्षमा छैनन् । दुःखपुरका बालक पढ्न चाहन्छन् भने दर्बार स्कूल छँदै छ रे ।” (पृ. ४५)
- वाक्य ७ “उनको कडा शासनमा टक्कर लिन खोज्नु भनेको कुहिनाले पहाडसँग जोरी खोज्नुजस्तै हुन्थ्यो ।” (पृ. ४६)
- वाक्य ८ “समय बित्दै गएपछि बिहानको घाम अझ सेतो र उज्यालो भयो र त्यसले वरिपरिको सम्पूर्ण धरातलमा अझ गाढा रङ्ग पोतियो ।” (पृ. ५९)
- वाक्य ९ “मलाई दरबारअगाडिको बगैँचा र त्यहाँ जाडोसित सङ्घर्ष गर्दै फुलिरहेका फूलहरूले सौन्दर्यबोध गराउनुको सट्टा घृणा उत्पन्न गराए ।” (पृ. ६२)
- वाक्य १० “गाउँका अरू सार्कीकहाँ राख्न पनि यो अर्कै गाउँको ठिटोलाई कसरी मान्ला ? तर यो भुरोचाहिँ जति सम्झाउँदा पनि मानिरहेको छैन ।” (पृ. ७२)
- वाक्य ११ “हनुमाने खानको निम्ति चापलुसी गरिरहेको छ, राम्रो घरघराना देखेर लोभिएको छ भनेर हेर्नेहरूको मनमा करुणा र दयाको भाव पलायो ।” (पृ. ७३)
- वाक्य १२ “पुरुषसमाजमा सोभै आउन नसक्ने आइमाई बारीका डिलडिलमा उभिएर यो रमिता हेरिरहेका थिए । कतिपय काखमा दूधे बालक भएका युवतीहरू आफ्ना बच्चा रुवाएर त्यो अद्भूत दृश्य हेरिरहेका थिए ।” (पृ. ९७)
- वाक्य १३ “आधा पहुँलो माटोले र आधा रातो माटोले पोतेको घरमा एउटा भ्याल र एउटा ढोका मात्र थिए ।” (पृ. १०९)
- वाक्य १४ “उनीहरूले चाहिँ तर्ने आँट गरे भने त्यो दुस्साहस हुन्थ्यो ।” (पृ. ११८)
- वाक्य १५ “उसको अनुहारमा कि त कालोपन कि त यौनउन्मादको रातो लाली टल्किएको देखिन्थ्यो ।” (पृ. १२८)

- वाक्य १६ “उसलाई निसन्तान या अपूतोको बात लाग्ने छैन ।” (पृ. १३०)
- वाक्य १७ “वैशाख महिनाको तातो सूर्य दिउँसभरि दुःखपुरको जमिनमाथि उष्णता थपेर पश्चिम चन्द्रागिरिको माथि पुगेको थियो ।” (पृ. १३४)
- वाक्य १८ “परालले छाएको होचो र अपाङ्गजस्तो देखिने त्यो छाप्रो सार्की गाउँको सबभन्दा राम्रो निवासमध्ये एक थियो ।” (पृ. १३६)
- वाक्य १९ “जीवनको आधा भाग मैले असफल चाकडीमै सकें, तर म श्री ३ चन्द्रको छेउमा पुग्नै सकिनँ ।” (पृ. १४१)
- वाक्य २० “जीवनमा स्त्री र पुरुषको, पति र पत्नीको अझ प्रेमी र प्रेमिकाको सम्बन्धको आयाम पनि विराट हुन्छ भन्ने कुरा मैले प्रेमका प्रवक्ता महाकवि कालिदासका रचनामा पढ्दा पनि अनुभूत गर्न सकेको थिइनँ ।” (पृ. १५०)
- वाक्य २१ “माताजीको उदास अनुहारमा प्रकाशको नयाँ दिप्ति झल्कियो ।” (पृ. १५४)
- वाक्य २२ “दिउँसको घाम चर्किदै गएपछि घोडाले तानेको बग्गी, अरबी र बेलायती घोडाहरूको बथान र पल्टनको हूल टुँडिखेलभित्र पस्न थाले ।” (पृ. १७८)
- वाक्य २३ “के उसकै कारणले उनीहरूको जीवनमा यस्तो वज्रपात खसेको होइन ? ऊ काशीबाट दुःखपुरमा नआएको भए यस्तो विपत्ति आउँथ्यो ?” (पृ. १९५)
- वाक्य २४ “उनीहरूमा निराशाले पेल्ल थाल्यो । आपसी अविश्वास र कामकर्तव्यप्रति वितृष्णा बढेर गयो ।” (पृ. २०८)
- वाक्य २५ “मेरो भूलचूकलाई माफ दिनोस् । तपैँहरूको दुःख र आँसुले मलाई नपिरोस् । क्षमा पाम् ।” (पृ. २११)

माथि उल्लिखित उदाहरणहरूमध्ये केही उदाहरणहरू निम्नानुसार प्रस्ट पारिएको छ :

- “एउटा सानो भोला थियो जसमा धोती, गम्छा र केही थान लँगौटी थिए ।”

माथिको वाक्य १ मा एउटा भोला थियो भन्ने वाक्यले सौन्दर्य सिर्जना गरेको पाइँदैन । त्यस वाक्यमा एउटा सानो भोला थियो भने यसमा प्रयोग भएको सानो भन्ने शब्दले कृतिमा सौन्दर्य प्रकट गरेको पाइँन्छ । त्यही वाक्यमा धोती, गम्छा र केही थान लँगौटी थिए । उक्त वाक्यमा थान भन्ने शब्दले विविध विकल्पमध्ये पोसाक विशेषका लागि

थान शब्द छनोट गरिनुले पनि यस्ता शब्दको प्रयोगले कृतिमा सौन्दर्य सिर्जना गर्नुका साथै थप आकर्षक, सार्थक र प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गरिएको पाइन्छ, जसले उक्त वाक्यमा प्रयोग भएको सानो र थान शब्दको छनोटले कृतिलाई प्रभावकारी बनाउने कार्य गरेको पाइन्छ । यी शब्दको छनोटले कृति उपयुक्त नै देखिन्छ ।

- “माताजीको उदास अनुहारमा प्रकाशको नयाँ दीप्ति झल्कियो ।” (पृ. १५४)

माथिको वाक्य २१ मा प्रयोग भएका शब्द अनुरूप किरण, उज्यालो, आभा, कान्ति, ज्योति, छवि, तेज, चमक, प्रकाश र दीप्ति जस्ता उपयुक्त विकल्पमध्ये प्रकाश र दीप्तिलाई छनोट गरिएको पाइन्छ । उक्त वाक्यमा दीप्ति शब्दले प्रकाश शब्द चयन गर्नुले कृतिमा सौन्दर्यता प्रदान गरेको छ । यी शब्दहरू विविध शब्दहरूको चयनमध्ये दीप्ति र प्रकाश शब्द उपयुक्त शब्द मानिनुले पनि भाषिक अग्रभूमि निर्माणको उपयुक्ततालाई चिनाउँछ । यस्ता चयनबाट कृतिमा सौन्दर्य सिर्जना गर्न सहयोग पुऱ्याउनुका साथै कृतिलाई प्रभावकारी बनाउन मार्गनिर्देश गरिएको पाइन्छ, जसमा कृतिलाई रोचक, आकर्षक र सान्दर्भिक बनाउने कार्य गरेको पाइन्छ ।

माथि उल्लिखित उदाहरणजस्तै अन्य वाक्यमा पनि एउटा शब्दको चयन अरू थुप्रै विकल्प छनोट गरेर कृतिमा सौन्दर्य सिर्जना गरी आकर्षक बनाइएको पाइन्छ । कृतिमा यस्ता शब्दको चयनले अग्रभूमि र शैली सौन्दर्य निर्माण गर्नुका साथै कृतिलाई काव्यात्मक बनाउन सहयोग पुऱ्याएको हुनाले शैली सौन्दर्यात्मक अनुकूल उपयुक्त नै देखिन्छ ।

६.२ विचलनको उपयुक्तता

भाषाको प्रयोगगत र प्रयुक्तिगत मानक रूपमा अतिक्रमण गर्नुलाई नै विचलन भनिन्छ । यी विचलनका माध्यमद्वारा कृतिमा अग्रभूमि निर्माण गर्न सहयोगी भूमिका निर्वाह गरी शैली सौन्दर्य सिर्जना गर्न सार्थक तुल्याउनु नै विचलनको उपयुक्तता भनिन्छ । कृतिमा विचलनको प्रयोगले सौन्दर्य सिर्जना गर्ने गर्दछ । अतः कृतिमा प्रयोग गरिएका विचलनले पनि सुन्दरता प्रदान गर्दछ । प्रस्तुत ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासमा प्रयुक्त विचलनको उपयुक्तताका केही उदाहरणहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

वाक्य १ “जनमर्दन ओछ्यान छोडेर कागजपत्र राखिएको टिनको बाक्सानजिक पुग्यो ।” (पृ. १)

वाक्य २ “मेरो त छाला काडिने भैहाल्छ ।” (पृ. ३)

- वाक्य ३ “चोरी गरेका कारण ऐलेसम्म दसपल्ट याँ आइसकेँ ।” (पृ. ६)
- वाक्य ४ “राजाराम पाँडेचाहिँ अन्त्यसम्म पनि एउटा अतृप्त आत्माभैँ पण्डितको निर्वासनलाई ठिङ्ग उभिएर हेरिरहेको थियो ।” (पृ. ९)
- वाक्य ५ “उसको शारीरिक बनोट बाँसजस्तै सुरिलो र अग्लो भएको थियो ।” (पृ. १२)
- वाक्य ६ “फाँटको साँढेभैँ डुले भैगो ।” (पृ. १३)
- वाक्य ७ “सासतिरी पास गरें भन्दैमा मलाई नासिका है मुसे ।” (पृ. १४)
- वाक्य ८ “हुन्च मालिक । मालिकको जए होस् ।” (पृ. २०)
- वाक्य ९ “मलाई गाम्मा कसैले औँला उठाउने हिम्मत गरेका छैनन् ऐलेसम्म ।” (पृ. २२)
- वाक्य १० “पैले उनले सपै बिरुवा थापाथली दर्बाराँ रोपेका थे ।” (पृ. २५)
- वाक्य ११ “घर के भन्नु, अरुकैँ स्वामित्वको छाप्रामा बस्थे उनीहरू ।” (पृ. २८)
- वाक्य १२ “आफ्नो बाको अगाडि यौटा कुरा गर्छस्, अनि आफ्नो साथीको अगाडि अकेँ ।” (पृ. ३७)
- वाक्य १३ “रामभक्तले मुसुमुसु हाँस्दै भन्यो ।” (पृ. ३९)
- वाक्य १४ “यस किसिमको दुवै विषयको आशा गर्नु भनेको नीतिकथाको पात्र सोम शर्माको सपनाभैँ काल्पनिक हुन्थ्यो ।” (पृ. ४६)
- वाक्य १५ “म बिरामी भेछि त कौनै कुरा ठेकानमा छैन ।” (पृ. ४८)
- वाक्य १६ “गाउँको माभ्रमा आइपुग्दा उसको कपालका राँ फलामका कीलाभैँ कडा र जर खरिएका थिए ।” (पृ. ५०)
- वाक्य १७ “मैले आफ्नो भनाइलाई पुराणवाचनको शैलीमा केही ठट्टेउलो बनाउँदै र लामो लेघो तान्दै भनेँ ।” (पृ. ६०)
- वाक्य १८ “धन्यवाद छ तिम्रो अध्ययन र मेहनतलाई ।” (पृ. ६४)
- वाक्य १९ “नाइँनाइँ मुलाई यैँ पाल्नेस् मालिक ।” (पृ. ७२)
- वाक्य २० “बाँसको काम गर्न जितमान तामाड निकैँ सिपालु मानिन्थो त्यसताका ।” (पृ. ८३)
- वाक्य २१ “फुङ्ग उडेका बारीका पाटाहरू चिसा र रसिला देखिए ।” (पृ. ९१)

- वाक्य २२ “उताका मानिसहेरूले पनि था पाएछन् रानाजीहरू सिकारमा आको कुरा ।” (पृ. ९८)
- वाक्य २३ “ए लौ ठीक समएमा आम्नु भेछ, भक्खर पान दिन भो गोबरधनेको भैसी ब्याको ।” (पृ. ११३)
- वाक्य २४ “ऊ बेस्सरी हाँस्यो ।” (पृ. १४२)
- वाक्य २५ “आऽऽ के कुरा गन्या तिम्ले ?” (पृ. १४७)
- वाक्य २६ “आएको रातिदेखि नै निस्लोट ज्वरो आयो र पूरा शरीर मकैका दानाजस्ता फोकाले ढाक्यो ।” (पृ. १६३)
- वाक्य २७ “बिस्तारै दिउँसको तापमान तीखो र रापिलो हुन थाल्यो ।” (पृ. १७७)
- वाक्य २८ “कुनै अनिष्ट हुने कुराको पूर्वानुमान गर्छन् तिनीहरू” (पृ. १९१)
- वाक्य २९ “पण्डित दाइलाई सिपाइहेरु आर पक्डेर लगे ठूल्बा ।” (पृ. १९४)
- वाक्य ३० “ऊ बोलै सकेन र आँगनमा उभिएर चुपचाप तबेलातिर हेरिरह्यो ।” (पृ. २०१)
- वाक्य ३१ “म चाँडै घर फर्किँदै छु ।” (पृ. २०२)

माथि उल्लिखित उदाहरणहरूमध्ये केही उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्ट गरिएको छ :

- “चोरी गरेका कारन ऐलेसम्म दसपल्ट याँ आइसकेँ ।” (पृ. ६)

यस वाक्य ३ मा वर्ण/ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन देखापरेको छ । चोरी गरेका कारण ऐलेसम्म दसपल्ट याँ आइसकेँ वाक्यमा ‘ण’ ध्वनिमा ‘न’ ध्वनि, अ ध्वनिमा ‘ए’ ध्वनि जसमा ‘ह’ ध्वनि लोप भएको र याँ मा ‘ह’ ध्वनि लोप भएकाले पनि ध्वनि विचलन देखिन्छ । यस्ता किसिमका विचलनले अग्रभूमि निर्माणको सौन्दर्यात्मक पहिचान गर्दछ, जसले कृतिलाई आकर्षण र रोचक बनाएको पाइन्छ ।

- “घर के भन्नु अरुकै स्वामित्वको छापामा बस्थे उनीहरू ।” (पृ. २८)

यस वाक्य ११ मा व्याकरणिक विचलन देखापर्दछ । व्याकरणिक विचलन अन्तर्गत पनि पदक्रम विचलन भएको पाइन्छ । उनीहरूको घर के भन्नु अरुकै स्वामित्वको छापामा बस्थे हुनुपर्नेमा घर के भन्नु अरुकै स्वामित्वको छापामा बस्थे उनीहरू भएको छ । यस्ता किसिमका व्याकरणिक विचलनले पनि कृतिमा सौन्दर्य प्रतिस्थापन गर्दछ र जसले

समयसापेक्ष रोचक र आकर्षक बनाउने कार्य गर्दछ । प्रस्तुत कृतिमा देखिने विचलनले अग्रभूमि निर्माण र शैली सौन्दर्य निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउने भएकाले पनि उपयुक्तता नै मानिन्छ ।

यस्तै किसिमका विचलित वाक्यको प्रयोगले कृतिमा अग्रभूमि निर्माण र शैली सौन्दर्य निर्माण गर्न सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्नुका साथै कृतिलाई काव्यात्मक बनाएर रोचक प्रदान गर्दछ, जुन पाठक वर्गलाई आकर्षित गरेको पाइन्छ ।

६.३ समानान्तरताको उपयुक्तता

भाषिक प्रयोगमा देखिने नियमित पुनरावृत्ति नै समानान्तरता हो, जसमा भाषाको वर्ण, शब्द वा वाक्य जस्ता बाह्य भाषिक एकाइहरूमा र आन्तरिक रूपमा अर्थको स्तरमा पनि पुनरावृत्ति हुने गर्दछ । यस्ता वर्ण वा शब्दको पुनरावृत्तिले कृतिलाई भाषिक सौन्दर्यात्मक सिर्जना गर्नु नै समानान्तरताको उपयुक्तता भनिन्छ । समानान्तरताले भाषिक पुनरावृत्तिलाई नियमबद्ध परिपालन गरी कृति सापेक्ष बनाउनुले पनि कृतिमा भन् सौन्दर्यात्मक सिर्जना हुन्छ । प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा नारायण ढकालले अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्य पहिचान गर्न समानान्तरताका केही उदाहरणहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

वाक्य १ “अर्जबेगीको विशेष आदेशअनुसार तीन नम्बर चौकीका तेह जना कैदीहरूलाई चार, पाँच र सात नम्बर चौकीमा सारियो ।” (पृ. ३)

वाक्य २ “तपाईंले मेरो छातीमा एउटा सपनाको बीउ रोप्दिनुभयो, आशाको बीउ ।” (पृ. ८)

वाक्य ३ “जुग कहाँबाट कहाँ पुगिसक्यो ।” (पृ. १४)

वाक्य ४ “आँगनमा जस्तो दृश्य देख्यो त्यसले ऊ रन्थिनियो ।” (पृ. १९)

वाक्य ५ “पापीलाई यमदूतहरूले चरम यातना दिन्छन्, पिट्छन्, रुखमा झुन्ड्याउँछन् ।” (पृ. २४)

वाक्य ६ “बुचैँ मालिक बुचैँ, अब प्रस्ट बुचैँ ।” (पृ. २७)

वाक्य ७ “उसको दिमागमा उज्यालोको अर्कै किरण पस्यो ।” (पृ. ३१)

वाक्य ८ “समाजमा बालविवाह रोक्ने, विधवाविवाह गराउने र छुवाछुत हटाउने कुराले कसलाई नोक्सान पुग्छ ।” (पृ. ३३)

- वाक्य ९ “एकैछिन भए पनि उसको अनुहारमा लेपभैँ लेसिएको त्रासको रङ्ग बिलाएर गयो र त्यो क्षण धेरैबेरसम्म टिकेन ।” (पृ. ३४)
- वाक्य १० “दिउँसोभरि पनि एकछिन फुर्सद नलिई काम, काम र काममा डटिरहन्थे ।” (पृ. ४०)
- वाक्य ११ “मालिक ! बोक्सीको सँगै बोक्सो पनि नाङ्गै थियो ।” (पृ. ४८)
- वाक्य १२ “उसको भनाइले रामभक्त हल्का हाँस्यो तर हनुमानेचाहिँ घुँक्कघुँक्क गरेर रुन थाल्यो, हिजो घण्टाघरमुनि जस्तै ।” (पृ. ७१)
- वाक्य १३ “यहाँ तँलाई काँ राख्ने ? काँ बस्न दिने ? काँ सुत्न दिने ? अहँ तँलाई नैकाप नै पुऱ्याउने हो र तेरो बाउलाई जिम्मा दिने हो ।” (पृ. ७२)
- वाक्य १४ “पार्वती र जगदम्बाको बीचमा घुस्रिन पुगी ।” (पृ. ८०)
- वाक्य १५ “शास्त्री पढेर आएको मानिसको बुद्धि नरकको कीराको जस्तो ।” (पृ. ८४)
- वाक्य १६ “तेरी आमा नमरेकी भे म अर्की आमा ल्याम्ने थिनँ त ।” (पृ. ८९)
- वाक्य १७ “कुनै चमत्कारभैँ त्यो भिलिक्क बल्यो र तत्कालै हरायो ।” (पृ. १०५)
- वाक्य १८ “म निरीह मानिसभैँ उत्तरविहीन अवस्थामा पुगें ।” (पृ. १०९)
- वाक्य १९ “शरीर लोग्नेमानिसको र स्वभाव आइमाईको ।” (पृ. १२५)
- वाक्य २० “के तेल्लाई वरलोकको डर नभए पनि परलोकको चाई डर लाग्दैन रे ?” (पृ. १३०)
- वाक्य २१ “दिनभरि र रातभरि पनि रोइरहन्थ्यो ।” (पृ. १४२)
- वाक्य २२ “पाता कसेको कवि रामजीलाई केटाहरूले पशुलाई भैँ भट्कारेर ताने ।” (पृ. १६२)
- वाक्य २३ “मानिस तुच्छ होइन, श्री ३ माराज तुच्छ हुन् ।” (पृ. १७०)
- वाक्य २४ “घोडेजात्राको हूलमा ऊ सानो बालकभैँ छोपियो, टुँडिखेलमा घोडा कुदेको देख्न पाएन ।” (पृ. १७७)
- वाक्य २५ “बुभ्यो, बुभ्यो बाज्या, अब मैले बुभ्यार ल्याको ।” (पृ. १८१)
- वाक्य २६ “एक भन्छु, दुई भन्छु, तीन भन्छु ।” (पृ. १८३)
- वाक्य २७ “कुमालेको चक्रभैँ कैले घाम, कैले पानी ।” (पृ. १८६)

वाक्य २८ “नारीमा हतकडीले लछारेको घाउ ।” (पृ. १९५)

वाक्य २९ “समय बित्दै गयो, बित्दै गयो, ऊ फर्केर आएन ।” (पृ. २१८)

वाक्य ३० “यो सतीले सरापेको ठाउँ हो ।” (पृ. २२३)

माथि उल्लिखित उदाहरणहरूमध्ये केही उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्ट पारिएको छ :

- “समाजमा बालविवाह रोक्ने, विधवाविवाह गराउने र छुवाछुत हटाउने कुराले कसलाई नोक्सान पुग्छ ?” (पृ. ३३)

यस वाक्य ८ मा आएका विवाह शब्दले हाम्रो जस्तो अन्धविश्वास र रुढीग्रस्त समाजमा बालविवाह रोक्ने कार्यले मानिसमा चेतना जागेको छ भने विधवाविवाह गराउने परम्पराको थालनी भएको छ, जसमा बालविवाहले बालकमा विवाह गर्नुहुँदैन भन्ने कुरालाई दर्शाउँछ, भने विधवाविवाहले विधवा नारीलाई एकलै राख्नु नहुने भावलाई उजागर गर्दछ । उक्त वाक्यमा प्रयोग भएको विवाह भन्ने शब्दले अग्रभूमि निर्माण र शैली सौन्दर्य सिर्जना गरेको पाइन्छ, जुन काव्यात्मक र रसास्वादनका दृष्टिले उपयुक्तता नै मानिन्छ ।

- “शास्त्री पढेर आएको मानिसको बुद्धि नरकको कीराको जस्तो ।” (पृ. ८४)

यसमा वाक्य १६ ले पढेर र ज्ञानले मानिसलाई सज्जन बनाउने कुरा भूट रहेछ । शास्त्री पढेर मानिसको बुद्धि स्वर्गको जस्तो हुने रहेछ, भन्ने भाव पनि व्यक्त गरिएको छ । उक्त वाक्यमा आन्तरिक समानान्तरताको भावलाई काव्यात्मक रूपमा सिर्जना गरिनुले पनि कृतिमा थप सौन्दर्यात्मकता प्रकट गर्दछ । यसले अग्रभूमि र शैली सौन्दर्य निर्माण भएकाले पनि आकर्षक र रोचक नै देखिन्छ ।

समग्रमा चयन, विचलन र समानान्तरता दृष्टिले अग्रभूमि निर्माणको भाषिक शैली सौन्दर्य प्रकट गर्न निम्नानुसार कवितांशको श्लोकबाट प्रस्ट पार्न सकिन्छ :

सुनसुन भाइ हो म केई भन्छु ।

सिर्तिन माराज चन्द्रको सवाइ कहन्छु ।

चन्द्र हाम्रा वीर राजा सारै देशभक्त ।

भैल हाले देशद्रोही र अन्तर्राष्ट्रिय तत्त्व ॥ (पृ. १४३)

उक्त कवितांशको श्लोकमा चन्द्र, वीर, देशद्रोही, देशभक्त जस्ता शब्दको चयन गरेर तिनमा निहित प्रयुक्तिगत तथा अर्थतात्विक विचलनका साथै बाह्य र आन्तरिक समानान्तरताको उल्लेख्य तालमेल देखाई विशिष्टता पहिचान दिने अग्रभूमि र शैली सौन्दर्य निर्माणले पनि कृतिलाई काव्यात्मक र रसास्वादन हुनुले आकर्षक र रोचक बनाउन मद्दत पुऱ्याएको पाइन्छ ।

अध्याय सात

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

७.१ सारांश

भाषाको सम्बन्धमा नयाँ-नयाँ कुराको खोज गर्न, भाषाको इतिहास, प्रयोग र उपलब्धिबारे व्याख्या तथा विश्लेषण गरी नवीनतम तथ्य पहिल्याउन गरिएको शोधकार्यलाई नै भाषिक अनुसन्धान भनिन्छ । भाषिक अध्ययन अनुसन्धानका विविध पाटोमध्ये एउटा पाटा हो शैलीविज्ञान । नेपाली साहित्य जगत्मा भाषिक अनुसन्धानलाई मूर्त रूप प्रदान गर्नमा 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । शैलीविज्ञान एउटा त्यस्तो भाषावैज्ञानिक विषय हो, जसले कृतिलाई वैज्ञानिक विश्लेषण गर्ने समालोचनात्मक पद्धति हो । यस पद्धतिले काव्यात्मक भाषाको विधिसम्मत व्याख्या विश्लेषण गर्दछ । कुनै कृति भाषिक प्रयोगका दृष्टिले सौन्दर्यात्मकता झल्काउने प्रयास गरिन्छ । त्यही सौन्दर्याता उजागर गर्ने महत्त्वपूर्ण भूमिका शैलीविज्ञानले गर्दछ । शैलीविज्ञानले कृतिमा काव्यात्मक भाषाको प्रयोग गरिनु पनि सान्दर्भिक रहेको हुन्छ ।

साहित्य सिर्जना गर्ने क्रममा विभिन्न विधाहरू रचना गरेका हुन्छन् । साहित्यका प्रमुख विधामध्ये एउटा विधा आख्यान पनि हो । शैलीवैज्ञानिक अध्ययन परम्पराको विकास धेरै समय पहिले भए तापनि नेपाली साहित्यमा यसको इतिहास त्यति लामो रहेको पाइँदैन । आधुनिक शैलीवैज्ञानिक परम्परामा यसले समय सापेक्ष फड्को मारिए तापनि 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन यसभन्दा अगाडि भएको पाइँदैन । फलस्वरूप शैलीवैज्ञानिक आधारमा कृतिमा प्रयुक्त भाषिक चयन र अग्रभूमि निर्माण र त्यसको सौन्दर्यात्मक पहिचान गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित भई उक्त शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई चुस्तदुरुस्त बनाउनका लागि शैलीवैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान आवश्यक देखिन्छ । शैलीवैज्ञानिक अध्ययनलाई अगाडि बढाउने सिलसिलामा अग्रज विद्वान्हरूद्वारा तयार गरिएका शैलीविज्ञानसम्बद्ध पुस्तक, लेखरचनाहरू, शोधपत्रहरूको समेत पुनरावलोकन गरिएको छ । यस अनुसन्धानलाई विश्वसनीय र वैध बनाउन शैलीविज्ञानसम्बद्ध साहित्यहरूलाई आधार मानी सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माण गरिएको छ । प्रस्तुत शैलीवैज्ञानिक अवधारणालाई समेत आधार मानी पुस्तकालय अध्ययन

विधिद्वारा सङ्कलन गरिएका तथ्यहरूलाई वर्णनात्मक एवम् व्याख्यात्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरी शोधपत्र निर्माण गरिएको छ । आधुनिक नेपाली उपन्यासका अग्रणी प्रतिभा नारायण ढकालद्वारा लिखित 'प्रेतकल्प' उपन्यास हो । यस उपन्यासमा पात्रहरूको बाहुल्यता अत्यन्त बढी रहेको पाइन्छ, जसमा पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषिक चयनलाई आधार मानी विश्लेषण गरिएको छ । भाषिक चयनमा शब्द चयन (तत्सम, तद्भव, आगन्तुक, नामपद, सर्वनामपद, विशेषणपद, क्रियापद, नामयोगी, क्रियायोगी र संयोजकपद), वाक्य चयन (सरल, संयुक्त र मिश्र) र लेख्य चिह्नको प्रयोग (पूर्णविराम, अर्धविराम, अल्पविराम, प्रश्नवाचक, विस्मयसूचक, उद्धरण) का साथै उखानटुक्का आदिको प्रयोगलाई आधार मानी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने क्रममा अग्रभूमि निर्माणलाई आधार मानेर उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ । अग्रभूमि निर्माण अन्तर्गत विचलन र समानान्तरता पर्दछन् । यसैगरी विचलनअन्तर्गत कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन, भाषिका विचलन, अर्थतात्विक विचलन र प्रयुक्ति विचलन एवम् समानान्तरताअन्तर्गत बाह्य र आन्तरिक समानान्तरता जस्ता पक्षलाई आधार मानी उपन्यासको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक भूमिकालाई आधार मानी उपन्यासको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यअन्तर्गत चयन, विचलन र समानान्तरता जस्ता पक्षलाई आधारमा मानी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

समग्रमा शैलीवैज्ञानिक आधारमा उपन्यासलाई विश्लेषण गर्ने क्रममा शैलीवैज्ञानिक आधारमा उपयुक्तता नै रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । प्रस्तुत शैलीवैज्ञानिक अध्ययनले भावी पिँढीलाई पनि शैलीविज्ञानसम्बद्ध अध्ययन गर्नका लागि आधार निर्माण गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा राखिएको छ ।

७.२ निष्कर्ष

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा लामो समयसम्म उपन्यासले क्रमशः फट्को माडै आधुनिक अवधारणा स्वरूपमा परिवर्तन गरेको पाइन्छ । साहित्य जसरी दिन प्रतिदिन विकसित हुँदै आजसम्म आइपुग्दा ठूलो परिवर्तन भएको महसुस गर्न सकिन्छ । भनिन्छ, साहित्य आफैँमा एउटा कला हो । त्यही कलाका माध्यमबाट मानिस उन्नतिको शिखरमा

पुग्न सक्रछ । नेपाली साहित्य जगत्मा विभिन्न साहित्यिक स्रष्टाहरूले साहित्यप्रति आमूल परिवर्तन गरी त्यसलाई समाजमा कसरी भिजाउन सकिन्छ, जस्ता कुरालाई पनि मध्यनजर गरिनु उपयुक्त मानिन्छ । नेपाली भाषाको विकास र विस्तारसँगै कला र साहित्य सिर्जना भएको मानिन्छ । नेपाली भाषामा उपन्यास सिर्जना गर्दा नेपाली भाषिक समुदायलाई समेत विदेशमा रहेका नेपाली साहित्यप्रति आकर्षक गराउन सकिन्छ, जसको कारण नेपाली भाषाको विकास, विस्तार र फैलावट, प्रभाव कहाँ, कसरी भइरहेको छ भन्ने कुरा प्रस्ट पार्न सकिन्छ । यसै सन्दर्भलाई समेटेर उपन्यासकार नारायण ढकालद्वारा लिखित 'प्रेतकल्प' उपन्यास मार्फत् आम नेपालीलाई जागरुक बनाउन सक्षम आधुनिक उपन्यासकार नारायण ढकाल हुन् । नेपाली साहित्य जगत्मा 'प्रेतकल्प' उपन्यासले नेपाली समाजलाई यथार्थ चित्रण गरिनुले पनि प्रस्तुत उपन्यास उत्कृष्ट नै मानिएको छ ।

'प्रेतकल्प उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षक रहेको प्रस्तुत शोधकार्य अन्तर्गत 'प्रेतकल्प' उपन्यासको भाषिक चयन, अग्रभूमि निर्माण र शैली सौन्दर्यात्मकता जस्ता पक्षमा केन्द्रित रहेर अध्ययन गरिएको छ । भाषिक चयनअन्तर्गत प्रयुक्त शब्द चयन, वाक्य चयन र लेख्य चिह्नको प्रयोग, उखानटुक्काको अध्ययन गरिएको छ । यसरी 'प्रेतकल्प' उपन्यासको समग्र अध्ययन गर्दा निकालिएको निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- कुनै पनि विषयवस्तुलाई प्रयुक्त भाव अभिव्यक्तिको ढाँचालाई शैली भनिन्छ, भने शैलीविज्ञानले शैलीको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने विधालाई शैलीविज्ञान भनिएको पाइयो ।
- शैलीविज्ञानले सामान्य भाषाको अध्ययन नगरी विशिष्ट भाषाको अध्ययन गरिएको पाइयो ।
- शैलीविज्ञान आधुनिक समालोचनाका क्षेत्रमा नवीनतम रूपमा देखापरेको पाइयो ।
- आधुनिक भाषाविज्ञानको प्रारम्भसँगै शैलीविज्ञानको उदय भएको पाइयो ।
- साहित्यिक संरचनालाई बनोट र बुनोटका आधारमा विश्लेषण गरिएको पाइयो ।
- पश्चभूमिमा रहेको सूचनालाई नवीन शैलीमार्फत् अगाडि प्रस्तुत गर्ने प्रक्रिया नै अग्रभूमि निर्माणमा भनिएको पाइयो ।

- विभिन्न विकल्पहरूमध्ये कुनै एक उद्देश्यका आधारमा छनोट गर्नुलाई चयन भनिएको पाइयो ।
- मानकको अतिक्रमणलाई विचलन भनिएको पाइयो ।
- भाषिक प्रयोगको नियमित पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भनिएको पाइयो ।
- उपन्यासको शैलीको अध्ययन गर्ने क्रममा भाषिक चयनका आधारमा विश्लेषण गरिएको पाइयो ।
- उपन्यासमा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र अनुकरणात्मक र भर्सा शब्दहरूको उपयुक्त किसिमले चयन गरिनुका साथै नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी र निपात जस्ता शब्दको उपयुक्त संयोजनले उपन्यासलाई सशक्त बनाइएको पाइयो ।
- उपन्यासमा उखानटुक्काको प्रयोग नेपाली सांस्कृतिक परम्पराको बोध गराइएको पाइयो, जसमा त्यस्ता शब्दले आफ्नै किसिमको व्यङ्ग्यार्थबाट लक्ष्यार्थ अर्थ प्रकट गरिएको पाइयो ।
- उपन्यासमा व्याकरणिक नियम मिलेका र नमिलेका दुबै किसिम वाक्यको प्रयोग गरिनुका साथै सरल, संयुक्त र मिश्र वाक्यको प्रयोग गरिएको पाइयो । उपन्यासमा चिह्नहरूको प्रयोग पनि उपयुक्त नै रहेको पाइयो ।
- उपन्यासमा वर्ण, शब्द तथा अर्थको पुनरावृत्तिले भाषिक चमत्कार सिर्जना गरी समानान्तरताका दृष्टिले उपयुक्त र सार्थक रहेको पाइयो ।
- उपन्यासमा प्रचलित स्तरीय र मानक भाषाको प्रयोगले भाषामा विचलन ल्याएर लक्ष्यार्थ र व्यङ्ग्यार्थ काव्य सिर्जना गरिएको पाइयो ।
- कोशीय, व्याकरणिक, ध्वनि प्रक्रियात्मक, अर्थतात्विक, भाषिक र प्रयुक्ति जस्ता विचलनका आधारमा मूल्याङ्कन गरिएको पाइयो ।
- उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको सौन्दर्यात्मक भूमिकाका दृष्टिले उपयुक्त नै रहेको पाइनुका साथै चयन, विचलन र समानान्तरताले अग्रभूमि निर्माण र शैली सौन्दर्य निर्माण गर्न सहयोगी भूमिका निर्वाह गरिएको पाइयो ।

- उपन्यासमा गद्य र पद्य भाषाका साथै विभिन्न भाषिकाको प्रयोगले सांस्कृतिक पहिचान उजागर गरेको पाइयो ।
- उपन्यासकारले उपन्यासमा अलङ्कार, छन्द र रस जस्ता काव्यात्मक भाषाको प्रयोग कृतिलाई सौन्दर्य सिर्जना गरिएको पाइयो ।
- अन्तः 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा देशको गरिमा र महिमा झल्काउने विभिन्न संस्कृति, जातजाति, बोलीचाली, भेषभूषा जस्ता पक्षलाई राष्ट्रप्रतिको भाव उजागर गरिएकाले पनि उत्कृष्ट, सार्थक र रोचक रहेको पाइयो ।

७.३ उपयोगिता

शोध अनुसन्धान आफैँमा एउटा महत्त्वपूर्ण र जटिल कार्य हो । अनुसन्धेयकर्ताले अनुसन्धान गर्ने क्रममा शोधको शीर्षक कुनै पनि कृतिको अध्ययन अनुसन्धान समय अनुकूल उपयुक्त छ वा छैन भनेर निकर्वाल गर्न सकेपछि मात्र शोध अध्ययन उपयुक्त मानिन्छ । अनुसन्धान फरक-फरक क्षेत्रमा गर्न सकिने लचिलो विषय हुनुका साथै व्यापक क्षेत्र रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षक 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन रहेको छ । नेपाली भाषा र साहित्यको क्षेत्रमा उपन्यास एउटा उत्कृष्ट विधा हो, जसले सर्जक वा पाठक वर्गका लागि मनोरञ्जन सिर्जना गर्ने सशक्त माध्यमका रूपमा लिइएको पाइन्छ । मानिसका मनभित्र उत्पन्न हुने विभिन्न भावलाई प्रस्फुटित गर्न नसक्ने भएकाले पनि अध्ययन अनुसन्धान समयसापेक्ष अनुकूल औचित्यपूर्ण र सान्दर्भिक हुनु आवश्यक छ । प्रस्तुत अनुसन्धेय उपन्यासको शोधपत्र तयार गर्नका लागि उपयोगिताहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

७.३.१ नीतिगत तह

अनुसन्धान कार्यलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी ढङ्गले अगाडि बढाउनका लागि नीतिको आवश्यक पर्दछ । नीतिगत तहलाई ध्यानमा राखी अध्ययन गर्न सके मात्र अनुसन्धान कार्यले सही मार्ग निर्देशित गर्दछ । प्रस्तुत अध्ययन 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । आधुनिक भाषाविज्ञानको नवीन शाखाअन्तर्गत पर्ने शैलीविज्ञानले भाषामा विद्यमान शैली तत्त्वको व्यवस्थित व्याख्या विश्लेषण गर्नु हो । त्यस अध्ययनले कृति रचना गर्ने लेखक, पाठक वर्गलाई उपयुक्त कृति निर्माण गर्न सहयोग

गर्दछ । शैलीगत उपयुक्तता अभावले साहित्य स्तरहीन हुनुका साथै समय, श्रम तथा आर्थिक क्षति हुनबाट रोक्न समयमै नीति निर्मातालाई प्रत्यक्ष रूपमा लाभ पुग्ने विश्वास गरिन्छ । अन्यथा समयमा सचेत हुनु आवश्यक देखिन्छ । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नका लागि गरिएको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययनका आधारमा नीतिगत तहलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- शैलीवैज्ञानिक अवधारणाको बारेमा जानकारी गराउने ।
- सामान्य र साहित्यिक शैलीविज्ञान बिचको अन्तरसम्बन्ध बारे बोध गराउने ।
- साहित्यिक दृष्टिले बनोट र बुनोटलाई कसरी देखाउँदा उपयुक्त हुन्छ भनी जानकारी गराउने ।
- कुनै पनि साहित्यिक कृतिमा प्रयुक्त भाषिक चयनले कृतिलाई समयअनुकूल उत्कृष्ट बनाउन सकिन्छ भनी जानकारी गराउने ।
- कृतिको अग्रभूमि निर्माणमा समानान्तरता र विचलनको प्रयोगले कृतिमा भाषिक चमत्कार देखाउन सकिन्छ भनी जानकारी गराउने ।
- कृतिमा प्रयुक्त भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताले कृतिलाई समय सापेक्ष के-कसरी सौन्दर्यात्मकता सिर्जना गर्न सकिन्छ भनी जानकारी गराउने ।

७.३.२ प्रयोगात्मक तह

अनुसन्धान कार्यलाई सबल र सक्षम बनाउन प्रयोग पक्षलाई ध्यान दिँदा उपयुक्त देखिन्छ, जुन अध्ययनले अनुसन्धेयकर्तालाई लाभ प्राप्त हुने गर्दछ । प्रस्तुत शोधपत्र 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । शैलीवैज्ञानिक दृष्टिकोणले प्रयुक्त भाषिक चयनको अध्ययन गर्नु, अग्रभूमि निर्माणको खोजी गर्नु, अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक भूमिकाको अध्ययन गर्नु जस्ता प्रस्तुत शोधपत्रका उद्देश्य रहेका छन् । यस शोधपत्रको अध्ययन पश्चात् शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा चासो राख्ने जो कोहीले पनि आफ्नो क्षेत्रमा उपयोग गर्न र लेखक वा पाठकवर्गलाई उपयुक्त कृति रचना गर्न मार्गनिर्देश गर्दछ । नेपाली भाषा शिक्षणका प्राध्यापक एवम् अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई ज्ञान हाँसिल गर्न पनि सहयोग गर्दछ । यसर्थ 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनले हरेक क्षेत्रमा सफलताको

मार्ग प्रशस्त गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा प्रयुक्त प्रयोगात्मक तहलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- प्रस्तुत शोधकार्यको अध्ययनबाट नवीन ज्ञान हाँसिल गर्न सकिने अपेक्षा गरिएको छ ।
- यो अध्ययनले कुनै पनि कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने भावी पिँढीलाई सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।
- यस अध्ययनले उपन्यासभन्दा अन्य विधामा कलम चलाउने साहित्यकारहरूका लागि उक्त शोधकार्यले केही आधार प्राप्त गर्ने देखिन्छ ।
- प्रयुक्त भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरता जस्ता पक्षको प्रयोगले कृतिमा सौन्दर्य सिर्जना गर्न यस शोधकार्यले सहयोग गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।
- प्रयुक्त चयन, विचलन र समानान्तरताको प्रयोगले अग्रभूमि र शैली सौन्दर्य निर्माण गर्न प्रस्तुत शोधकार्यले सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
- सरल, संयुक्त र मिश्र वाक्यको प्रयोग चयनका दृष्टिले उपयुक्त छ वा छैन भनी ठम्याउन मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।
- प्रस्तुत शोधकार्यले कृतिमा उपयुक्त उखान टुक्काको प्रयोगलाई उचित तवरले छुट्याउन सहयोग गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।
- प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययनबाट भाषा शिक्षणलाई प्रभावकारी एवम् सान्दर्भिक बनाउन सहयोग पुग्ने हुनाले यो अध्ययन विषयवस्तु अनुकूल उपयुक्त मानिन्छ ।
- यस शोधकार्यले वाक्यहरूलाई व्याकरणिक र अव्याकरणिक के हुन् भनेर सजिलै छुट्याउन सहयोग पुग्ने अपेक्षा राखिएको छ ।
- प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नै मौलिकता, सिर्जनात्मक ज्ञान, सिप र क्षमताको प्रस्फुटन गर्न सक्ने भएकाले भावी पिँढीलाई पनि उत्प्रेरित गर्न भाषिक प्रयोगमा उपयुक्तता अपनाउन पनि सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अधिकारी, लक्ष्मी (२०७२), *सेतो धरती उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- अधिकारी, सविता (२०७१), *तुइन उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- आचार्य, प्रकाश (२०७०), *मुकुन्द-इन्दिरा नाटकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- कार्की, सुमित्रा (२०७१), *यमपुरीको महल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- कोइराला, सुमित्रा (२०६८), *अनुराधा उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- खत्री, हिराबहादुर (२०६७), *कर्णाली ब्लुज उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- गुरागाई, लेखनाथ (२०७२), *सानो स्वार्थ भयङ्कर अपराध उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञान* (सातौं संस्क.), काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- थापा, डि.वी. (२०५६), *तिनघुम्ती उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- दाहाल, नारायणकुमार (२०६५), *सुम्निमा उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- नेपाल, घनश्याम (सन् २००९), *शैलीविज्ञान* (दो.सं.), सिलगढी : एकता बुक हाउस प्रा.लि. ।

- पन्थी, कविता (२०६३), *बसाइँ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू*, काठमाडौँ : हेरिटेज पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- बन्धु, चूडामणि (२०५२), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन* (प.सं.), काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (२०५७), *माध्यमिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास*, काठमाडौँ : तलेजु प्रकाशन ।
- भट्टराई, रामप्रसाद (२०६८), *भाषिक अनुसन्धान विधि : परिचय र प्रयोग*, काठमाडौँ : शुभकामना प्रा.लि. ।
- भण्डारी, पारसमणि, तुलसीराम घिमिरे र शक्तिराज नेपाल (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी, पारसमणि, रामनाथ ओझा र डोलराज अर्याल (२०७१), *भाषिक अनुसन्धान विधि* (चौ.सं.), काठमाडौँ : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- लामिछाने, यादवप्रकाश (२०७०), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, मोहनराज (२०४८), *शैलीविज्ञान* (प्र.सं.), काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् (२०६७), *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त* (ते.सं.), काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।